

ISSN 1829-0523

ԽԱՐՈՎՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ
ԴԵՏԱԿԱՆ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

АРМЯНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ Х.АБОВЯНА

ARMENIAN STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
AFTER KH. ABOVYAN

ԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ
НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК
SCIENTIFIC BULLETIN
N 1 (44)

ԵՐԵՎԱՆ
ЕРЕВАН 2023 YEREVAN

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Խմբագրական խորհրդի նախագահ

Մարիամ Իսպիրյան - Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի ուսումնագիտական գծով պրոռեկտոր, մանկավարժական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,

էլ. հասցե՝ ispiryanmariam@aspu.am

Գլխավոր խմբագիր

Վլադիմիր Կարապետյան - հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,

էլ. հասցե՝ vladimir.s.karapetyan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7913-2556>

Գլխավոր խմբագրի տեղակալ

Աշոտ Գալստյան - Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի բանասիրական ֆակուլտետի դեկան, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,

էլ. հասցե՝ galstyanashot42@aspu.am

Պատասխանատու քարտուղար

Մարիաննա Ամիրաղյան - Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի դասախոս, մանկավարժական գիտությունների թեկնածու,

էլ. հասցե՝ amiraghyan.80@mail.ru

Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարան, «Գիտական տեղեկագիր», № 1 (44), Երևան 2023թ., 186 էջ

Կայք՝ <http://scientificnews.aspu.am/>

Համարի ձևավորումը և համակարգչային

շարվածքը **Մ. Ջ. Ավագյանի**

էլ. հասցե՝ melinescientific@aspu.am

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

**Председатель
редакционного совета**

Мариам Испирян – Проректор по учебно-научной работе
Армянского государственного педагогического университета имени
Хачатура Абовяна, кандидат педагогических наук, доцент,
эл. адрес: ispiryanmariam@aspu.am

Главный редактор

Владимир Карапетян - доктор психологических наук, профессор,
эл. адрес: vladimir.s.karapetyan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7913-2556>

**Заместитель
редактора**

Ашот Галстян - Декан филологического факультета Армянского
государственного педагогического университета имени Хачатура
Абовяна, доктор филологических наук, профессор,
эл. адрес: galstyanashot42@aspu.am

**Ответственный
секретарь**

Марианна Амирагян - Преподаватель Армянского государственного
педагогического университета им. Хачатура Абовяна, кандидат
педагогических наук,
эл. адрес: amiraghyan.80@mail.ru

EDITORIAL BOARD

**Chairman of
the Editorial Board**

Mariam Isiryan - Vice-rector for Science of the Khachatur Abovian
Armenian State Pedagogical University. PhD in Pedagogy. Associate
Professor,
e-mail: ispiryanmariam@aspu.am

Chief editor

Vladimir Karapetyan - Doctor of Psychology, Professor,
e-mail: vladimir.s.karapetyan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7913-2556>

Deputy Editor

Ashot Galstyan - Dean of the Faculty of Philology of the Khachatur
Abovian Armenian State Pedagogical University. Doctor of Philology,
Professor,
e-mail: galstyanashot42@aspu.am

Responsible Secretary

Marianna Amiraghyan - Lecturer of the Khachatur Abovian Armenian
State Pedagogical University. Candidate of Pedagogical sciences,
e-mail: amiraghyan.80@mail.ru

Responsible for computer dialing: M. Avagyn
e-mail: melinescientific@aspu.am

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՍՐԲՈՒՀԻ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ, ԱՐՄԵՆ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ. ՀԱՄԱՅԱՆՅԻ ՍՈՑԻԱԼ-ՀՈԲԵԲԱՆԱԿԱՆ ԴԵՍՏՐՈՒԿՏԻՎ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ ՈՒՍԱՆՈՂԻ ՎԱՐՔԱԳԾՈՒՄ.....	10
ԼԻԼԻԹ ՍԻՄՈՆՅԱՆ. ԿԱՌԱՎԱՐՉԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԱՆՁՆԱՅԻՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ.....	21

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ

ՎԼԱԴԻՄԻՐ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ, ԱԼԼԱ ԴԱԼԼԱՔՅԱՆ, ՄԱՐԻԱՆԱ ԱՄԻՐԱԴՅԱՆ. ՀՀ ՆԱԽԱԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՉԱՓՈՐՈՇՉԱՅԻՆ ՊԱՀԱՆՋՆԵՐԸ.....	36
ԱՇԽԵՆ ՅՈՒՋԲԱՇՅԱՆ. ՈՒՍԱՆՈՂԻ ԱՐԺԵՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ «ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՎԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ» ԴԱՍԸՆԹԱՑՈՒՄ.....	50

ԼՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԴԻԱՆԱ ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ. ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԵՎ ՄԵԹՈԴԱԿԱՆ ՊԱՏՐԱՍՏՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԼՐԱԳՐՈՂՆԵՐԻ ՊԱՏՐԱՍՏՄԱՆ ԵՎ ՎԵՐԱՊԱՏՐՍԱՏՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ.....	61
--	----

ԴԱՍԱՎԱՆԴՄԱՆ ՄԵԹՈԴԻԿԱ

ԱՐԹՈՒՐ ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ. ՄԱՐՔԵԹԻՆՔԸ ՈՐՊԵՍ ՀԱԿԱՃԳՆԱԺԱՄԱՅԻՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԳՈՐԾԻՔ ՀՀ ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԲԱՆԿԵՐՈՒՄ.....	76
ՎԵՐՈՆԻԿ ԽԱՉԱՏՈՒՐՅԱՆ, ԱՐՄԻՆԵ ՂԱԼԱՉՅԱՆ. ԴԱՍԱԳԻՐՔԸ ՈՐՊԵՍ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԻ ԲԱՐԵԼԱՎՄԱՆ ՄԻՋՈՑ.....	96

ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԻՐԻՆԱ ՊՐԻՈՐՈՎԱ. 20-ՐԴ ԴԱՐԻ ԼԵԶՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ԿՈՆՑԵՊՏԻԱՆԵՐԸ.....	108
ԱՆԻ ՆԵՐՍԵՍՅԱՆ. ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ՀՈՒՅԶԵՐԻ ԵՎ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԱՐԺԵՔՆԵՐԻ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՆԻԼ ՍԱՅՄՈՆԻ «ԿՈՐՈՒՍՅԱԼՆԵՐԸ ՅՈՆՔԵՐՍՈՒՄ»	

ՊԻԵՍՈՒՄ.....	123
ԼՈՒՍԻՆԵ ԳԱԼՍՏՅԱՆ. ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԸ ՍՏԵՓԱՆ ԶՈՐՅԱՆԻ «ՊԱՊ ԹԱԳԱՎՈՐ» ՎԵՊՈՒՄ.....	134

ՄՇԱԿՈՒԹԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԳՈՌ ԳԱԼՍՏՅԱՆ. «ՏՈՄԱՐ» ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅԱՆ ՄԵԿՆԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԸՍՏ «ՄԵԿՈՒԹՅՈՒՆ ՏՈՄԱՐԻ» ԲՆԱԳՐԵՐԻ.....	146
ԳՈՌ ՄԵԼԻՔՍԵԹՅԱՆ. ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԴԻԶԱՅՆԵՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ.....	159
ՄԱԴՈՆԱ ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ. ՏԻԳՐԱՆ ՄԵԾԻ ԿԵՐՊԱՐԸ ԴՐԱՄՆԵՐՈՒՄ ԵՎ ՔԱՆԴԱԿԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ԱՐՎԵՍՏՈՒՄ.....	170

СОДЕРЖАНИЕ

ПСИХОЛОГИЯ

СРБУИ ГЕВОРКЯН, АРМЕН АВETИСЯН. ПОСЛЕДСТВИЯ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ДЕСТРУКТИВНОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ ИНТЕРНЕТА НА ПОВЕДЕНИЕ СТУДЕНТОВ.....	10
ЛИЛИТ СИМПОНЯН. ИССЛЕДОВАНИЕ ЛИЧНОСТНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УПРАВЛЕНЦА.....	21

ПЕДАГОГИКА

ВЛАДИМИР КАРАПЕТЯН, АЛЛА ДАЛЛАКЯН, МАРИАННА АМИРАГЯН. ТРЕБОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО СТАНДАРТА ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ РА.....	36
ЮЗБАШЯН АШХЕН. ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ЦЕННОСТЕЙ СТУДЕНТА ПО КУРСУ «ИСТОРИЯ АРМЯНСКОГО ЯЗЫКА»	50

ЖУРНАЛИСТИКА

ДИАНА МАРКОСЯН. ПРОБЛЕМА ПОДГОТОВКИ И ПЕРЕПОДГОТОВКИ ВОЕННЫХ ЖУРАЛИСТОВ С ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ И МЕТОДИЧЕСКОЙ ГОТОВНОСТЬЮ В РЕПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ.....	61
--	-----------

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ

АРТУР МУРАДЯН. МАРКЕТИНГ КАК ИНСТРУМЕНТ АНТИКРИЗИСНОГО УПРАВЛЕНИЯ В КОММЕРЧЕСКИХ БАНКАХ РА.....	76
ХАЧАТУРЯН ВЕРОНИК, КАЛАЧЯН АРМИНЕ. УЧЕБНИК КАК СРЕДСТВО УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА.....	96

ФИЛОЛОГИЯ

ИРИНА ПРИОРОВА. ДИСКУССИЯ БЕЗ ПРОТИВОРЕЧИЙ В КРАТКОМ ИЗЛОЖЕНИИ ТРЕХ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ КОНЦЕПЦИЙ XX ВЕКА.....	108
НЕРСЕСЯН АНИ. ПРОБЛЕМЫ ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ЭМОЦИЙ И СЕМЕЙНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ПЬЕСЕ НИЛА САЙМОНА «ЗАТЕРЯННЫЕ В ЙОНКЕРСЕ».....	123
ЛУСИНЕ ГАЛСТЯН. КОНЦЕПЦИЯ ИСТОРИИ В РОМАНЕ "ПАП ТАГАВОР" СТЕПАНА ЗОРЯНА.....	134

КУЛЬТУРОЛОГИЯ

ГАЛСТЯН ГОР. ЗНАЧЕНИЕ ТЕРМИНА "КАЛЕНДАРЬ" В СООТВЕТСТВИИ С ОРИГИНАЛАМИ "ТОЛКОВАНИЯ КАЛЕНДАРЯ".....	146
ГОР МЕЛИКСЕТАН. ОСОБЕННОСТИ СОВРЕМЕННОЙ ДИЗАЙНЕРСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.....	159
МАДОНА МАРТИРОСЯН. ХАРАКТЕР ТИГРАНА ВЕЛИКОГО В МОНЕТАХ И СКУЛЬПТУРАХ	170

CONTENT

PSYCHOLOGY

SRBUI GEVORGYAN, ARMEN AVETISYAN. THE CONSEQUENCES OF THE SOCIAL-PSYCHOLOGICAL DESTRUCTIVE EFFECT OF THE INTERNET ON STUDENT'S BEHAVIOR.....	10
LILIT SIMONYAN. RESEARCH OF PERSONAL FEATURES OF A MANAGER'S ACTIVITY.....	21

PEDAGOGY

VLADIMIR KARAPETYAN, ALLA DALLAKYAN, MARIANNA AMIRAGYAN. REQUIREMENTS OF THE STATE EDUCATIONAL STANDARD FOR PRESCHOOL EDUCATION OF THE RA.....	36
YUZHASHYAN ASHKHEN. PROBLEMS OF FORMING A STUDENT'S VALUE SYSTEM WITHIN 'HISTORY OF THE ARMENIAN LANGUAGE' COURSE.....	50

JOURNALISM

DIANA MARKOSYAN. ISSUES IN TRAINING AND RE-TRAINING OF MILITARY JOURNALISTS WITH PSYCHOLOGICAL AND METHODOLOGICAL PREPARATION IN ARMENIA.....	61
--	-----------

TEACHING METHODS

ARTUR MURADYAN. MARKETING AS A TOOL OF ANTI-CRISIS MANAGEMENT IN COMMERCIAL BANKS OF RA.....	76
KHACHATURYAN VERONIK, GHALACHYAN ARMINE. TEXTBOOK AS A MEANS OF IMPROVING LEARNING PROCESS.....	96

PHILOLOGY

IRINA PRIOROVA. DISCUSSION WITHOUT CONTRADICTIONS IN BRIEF STATEMENT OF THREE LINGUISTIC CONCEPTS OF THE XX CENTURY.....	108
NERSESYAN ANI. PROBLEMS OF HUMAN EMOTIONS AND FAMILY VALUES IN NEAL SIMON'S 'LOST IN YONKERS' PLAY.....	123
LUSINE GALSTYAN. THE CONCEPT OF HISTORY IN STEPAN ZORIAN'S "PAP TAGAVOR" NOVEL.....	134

CULTUROLOGY

GALSTYAN GOR. THE MEANING OF THE TERM "CALENDAR" IN ACCORDANCE WITH THE ORIGINALS OF THE "INTERPRETATION OF THE CALENDAR".....	146
GOR MELIKSETYAN. FEATURES OF MODERN DESIGN ACTIVITY.....	159
MADONA MARTIROSYAN. THE CHARACTER OF TIGRAN THE GREAT IN COINS AND SCULPTURE.....	170

ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՄԱՑԱՆՑԻ ՍՈՑԻԱԼ-ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԴԵՍՏՐՈՒԿՏԻՎ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ ՈՒՍԱՆՈՂԻ ՎԱՐՔԱԳԾՈՒՄ

ՍՐԲՈՒՀԻ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ,

Խ.Արմյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարան

Էլ. հասցե՝ *gevorgyansrbuhi@aspu.am*

ԱՐՄԵՆ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ,

Խ.Արմյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարան

Էլ. հասցե՝ *avet1syan.armen@inbox.ru*

DOI: 10.24234/scientific.v1i44.42

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածի նպատակն է բացահայտել համացանցի սոցիալ-հոգեբանական բացասական, դեստրուկտիվ ազդեցության պատճառները, հետևանքները, դրանց արտահայտման ձևերը ուսանողների կրթական գործընթացում: Խնդրի ուսումնասիրումն էական դեր է կատարում ուղղակի (անմիջական) և անուղղակի պատկերացում կազմելու սոցիալ-հոգեբանական բացասական ազդեցությունների պատճառների մասին, հասկանալու և կանխատեսելու, ինչպես նաև հետազայում մշակելու որոշակի գործիքակազմ՝ նվազեցնելու վերը նշված դեստրուկտիվ վարքի ազդեցությունները:

Հոդվածում պարզաբանված է դեստրուկտիվ վարքի հետևանքները, որոնք բացասական ազդեցություն են ունենում ինչպես ուսանողի անձնային աճի, սոցիալականացման, նրա վարքի, այնպես էլ ուսումնառության որակի վրա:

Բանալի բառեր՝ համացանց, տեղեկատվություն, սոցիալ-հոգեբանական ազդեցություն, դեստրուկտիվ վարքագիծ, ուսանող:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Դեռահասների, պատանիների և երիտասարդների վրա համացանցի, տեղեկատվության բացասական, կամ ավելին՝ դեստրուկտիվ ազդեցության մասին

վերջին տարիներին կատարվել են բազմաբնույթ և մեծաթիվ հետազոտություններ: Ժամանակակից աշխարհում համացանցը տեղեկատվության ձեռքբերման ամենահիմնական աղբյուրն է, սակայն այն հանդես է գալիս ոչ միայն որպես զուտ տեղեկատվության ձեռքբերման աղբյուր, այլև ուսուցման, ժամանցի, ամենաբազմազան ծառայությունների մատուցման, հեռահար հաղորդակցման, աշխատանքի փնտրման, զբաղվածության ուսումնասիրման միջոց:

Այսօր երիտասարդությունը չի պատկերացնում իր կյանքն առանց համացանցի, նույնիսկ այն դեպքում, երբ կարող է ձևավորվել հոգեբանական կախվածություն: Հասկանալի է, որ համացանցն անձի վրա ունենում է նաև բացասական ազդեցություն: Բազմաթիվ հետազոտություններում նշվում է, որ համացանցը, տեղեկատվությունը կարող են նաև բացասական, դեստրուկտիվ ազդեցություն ունենալ երիտասարդի վրա:

Տեղեկատվական սոցիալ-հոգեբանական դեստրուկտիվ ազդեցությունն անձի կամ խմբի վրա սոցիալական ակտիվության դրսևորման ձև է (վերջինիս արդյունքում հուզականությամբ հագեցած փոփոխություն է կատարվում անձի կամ խմբի բնականոն վարքագծում, որը սոցիալականացման տեսանկյունից բացասական է գնահատվում): Յու.Ա.Կլեյբերգն (Клейберг, 2008) առանձնացնում է դեստրուկտիվ վարքի երեք տեսակ. 1) արտաքին դեստրուկտիվ վարքագիծ, 2) անուղղակի կամ մասնակի դեստրուկտիվ վարքագիծ, 3) սեփական անձին ուղղված դեստրուկտիվ վարքագիծ: Նշանակում է, որ պետք է իրականացվեն սոցիալ-հոգեբանական, սոցիալ-մանկավարժական կանխարգելիչ աշխատանքներ, որոնք կկանխարգելեն անձի կամ խմբային մակարդակում սոցիալականացման անհաջողությունները, ձախողումները, կնվազեցնեն հաղորդակցման գործընթացում դեստրուկտիվ ազդեցությունների հավանականությունը: Այս դեպքում տեղեկատվական հաղորդակցական տեխնոլոգիաների կիրառումը, դրանցով ստացվող տեղեկատվությունն, ըստ էության, կդառնան մասնագիտական, սոցիալ-հոգեբանական, սոցիալականացման տեսանկյուններից անվտանգ, ընդունելի, ոչ ռիսկային: Պարզ է, որ տեղեկատվական հաղորդակցական տեխնոլոգիաների ռիսկայնությունն անձի և խմբի համար կարելի է նվազեցնել սոցիալ-հոգեբանական համապատասխան պատրաստվածության արդյունքում: Կարևոր է նաև

ուսումնասիրվեն անձի կառուցվածքային այն բաղադրիչները, որոնք պայմանավորված են տեղեկատվական հաղորդակցական տեխնոլոգիաներով, դրանց տարվածությամբ քանի որ դրանք հիմք են դառնում կախվածության ձևավորման և այլ բացասական դրսևորումների համար:

Յուրաքանչյուր անձ ունի կրթամշակութային պահանջմունքներ, որոնք տարիքային և սոցիալականացման տարբեր փուլերում, բովանդակային և դրսևորումների առումով փոփոխությունների են ենթարկվում կյանքի տարբեր իրավիճակներում:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հենվելով Ա. Մասլուի կողմից առանձնացված պահանջմունքների բաղադրիչների կամ մակարդաների վրա (Masloу A., 2019)՝ կարող ենք նշել, որ դրանցից մի քանիսը կարող են բավարարել համացանցում (օրինակ՝ սիրո, ինքնահարգանքի, ինքնաիրացման և ինքնարտահայտման պահանջմունքները): Իհարկե, կարող ենք շատ դեպքերում դա գնահատել որպես պաշտպանական հոգեբանական մեխանիզմների դրսևորումներ (Sherman, Cohen, 2006; Toma, Hancock, 2012): Վերոնշյալ մասնագետներն ուսումնասիրել են նաև համացանցում անցկացնելու ժամանակահատվածի և անձի վրա վերջինիս ազդեցության կապը: Այն կարող է լինել ինչպես դրական, այնպես էլ բացասական՝ դեստրուկտիվ, քանի որ առանձին դեպքերում համացանցում անցկացնելու տևական ժամանակահատվածը կարող է առաջացնել բացասական հույզեր, սթրեսներ, տագնապայնություն, նյարդայնություն, ընկերների և ընտանիքի անդամների հետ բարդ հարաբերություններ, սահմանափակումներ, կյանքի ակտիվության թուլացում: Ուսանողների դեպքում կարող են նվազել՝ *1)ուսումնական գործընթացի, պարապմունքների նկատմամբ հետաքրքրությունը, 2)ուսումնառության գործընթացի որակը:*

Համացանցում երկար ժամանակ անցկացնելը թուլացնում է ուսանողի ընկալման մակարդակը, աշխատունակությունը, ուշադրությունը կենտրոնացնելու հնարավորությունը: Լինում են հանձնարարություններ, որ ուսանողը պետք է կարդա ու մշակի, սովորի նյութը մենագրությունից, սակայն ուսանողը համացանցում կարդում է հանձնարարված հեղինակի կոնկրետ ստեղծագործության մասին

համառոտ վերլուծությունը, նկարագրությունը: Արդյունքում հարցականի տակ է դրվում հիմնարար գիտելիքի ձեռքբերումը:

3) *Շփումների հաճախականությունը*: Նրանք օրվա մեծ մասն անցկացնում են մեկուսացած, համացանցում: Արդյունքում չեն ձևավորվում բարձրագույն կրթություն ստացող անձի, և ընդհանրապես՝ երիտասարդի համար շատ կարևոր հաղորդակցման, իրականությունն ադեկվատ ընկալելու, գնահատելու, անորոշ իրավիճակներում արագ կողմնորոշվելու, ինքնուրույն որոշումներ կայացնելու, իր և այլոց՝ ընկերների, հարազատների համար պատասխանատվություն վերցնելու, ինքնաներկայացման, խմբում արդյունավետ գործառնելու, համագործակցելու և այլ կարողունակություններ: Վերջիններս գնահատվում են որպես 21-րդ դարի աշխատաշուկայում անձի մրցունակությունը, և ընդհանրապես, անձի սոցիալականացման հաջողությունն ապահովող կարողություններ:

4) *Ուսանող երիտասարդի համար սոցիալականացման տեսանկյունից խնդրահարույց է նաև սոցիալական խմբերում ընդգրկվելու, որոշակի դիրք ունենալու, համապատասխան դերեր ստանձնելու կարողությունների ձևավորումը*: Վերոնշյալ բացասական կամ ավելին՝ դեստրուկտիվ դրսևորումները վկայում են, որ հարցականի տակ է դրվում, փաստորեն, ուսանող երիտասարդության հոգեբանական անվտանգության խնդիրը, իհարկե՝ այստեղ խոսքը անձնային մակարդակի մասին չէ միայն: Հավաքական մակարդակում, որպես սոցիալական պայմանական խումբ, ուսանող երիտասարդությունը յուրաքանչյուր երկրի ամենաակտիվ, մտավոր ներուժ ունեցող և ապագային միտված համակազմ է, որի վրա հոգեբանական նպատակային և ոչ նպատակային ազդեցությունը կարող է սպառնալ երկրի, պետության և ազգային անվտանգությանը:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Խնդիրն ավելի է սրվում այսօր Հայաստանի Հանրապետության դեպքում հետպատերազմական կամ, տարբեր փորձագետ մասնագետների կարծիքով, իրական լուրացող պատերազմական իրավիճակում, երբ հակառակորդը համացանցի միջոցով, մասնավորապես սոցիալական ցանցերով նպատակաուղղված, համակարգված և պլանավորված տեղեկատվական, հոգեբանական պատերազմ է վարում: Վերջինիս հիմնական թիրախ-սոցիալական

խմբերից մեկը ուսանող երիտասարդությունն է: Այս բացասական, դեստրուկտիվ սոցիալ-հոգեբանական ազդեցությունը կարող է հակառակորդի կողմից ապահովվել ուսանող երիտասարդին հոգեբանական տեսանկյունից ոչ առողջ, ոչ ադեկվատ վիրտուալ խմբերում ընդգրկելով: Ուսանող երիտասարդը կարող է ընդգրկվել վիրտուալ մի խմբում և ունենալ ամենօրյա, նույնիսկ ամենժամյա շփումներ անձանոթ մարդկանց հետ, որոնք իրականում կարող են լինել հանցագործներ, աղանդավորներ, թշնամի երկրների հատուկ ծառայությունների աշխատակիցներ: Որպես թիրախ ընտրված ուսանող երիտասարդի կամ խմբի վրա սոցիալ-հոգեբանական ազդեցությունը ծրագրավորված է, պլանավորված և նպատակաուղղված: Այն, որպես փորձարկված տեխնոլոգիա, մեթոդ, մեթոդիկա, տեխնիկա, իրականացնում է կա՛մ հատուկ պատրաստություն անցած անձը, կա՛մ խումբը: Յուրաքանչյուր նմանատիպ ծրագիր կարող է լինել և՛ կարճաժամկետ, և՛ երկարաժամկետ գործառնության համար: Ուսանող երիտասարդի, պետության, ազգային շահի համար վտանգավոր՝ համացանցով իրականացվող այդ ազդեցությունը կարող է դրսևորվել և՛ ուղղակի, բացահայտ, և՛ անուղղակի, քողարկված ձևով: Բացի վերոնշյալ վտանգը, կարող են վիրտուալ խմբերում ընդգրկված լինել անկիրթ, ապազգային, ինտելեկտի ցածր մակարդակով, բացասական սովորություններ ունեցող անձինք: Սոցիալ-հոգեբանական բացասական, դեստրուկտիվ ազդեցության տեսանկյունից իրավիճակն ավելի է բարդանում, երբ ուսանող երիտասարդն այդ վիրտուալ խումբն սկսում է ընկալել որպես էտալոնային (ռեֆերենտային) և մյուս շփումներում, նույնիսկ անմիջական դեմ առ դեմ հարաբերություններում, առաջնորդվում է այդ խմբում ընդունված նորմերով, արժեքներով, ընկալումներով, դրանցով է կողմնորոշվում և գնահատում իրողությունները, կյանքի տարբեր իրավիճակները, իրական անձանց, ավելին՝ դրանց հիման վրա է սկսում ընտրել ընկերներ:

Համացանցի բացասական, դեստրուկտիվ ազդեցությունն ուսանող երիտասարդի անձի վրա կարող է լինել ոչ միայն ուղղակի՝ հոգեվիճակի, անձի հոգեբանական առանձնահատկությունների, վարքագծի վրա, այլ նաև անուղղակի, օրինակ՝ ուսումնառության որակի վրա: Վերջինս կարող է վերաբերել ուսանող երիտասարդի անձնական տվյալների հասանելիությանն այլ անձանց կողմից,

ծրագրային խափանումների, սարքերի վնասման արդյունքում ուսումնական նյութի, կատարված ուսումնական առաջադրանքների, հանձնարարությունների էլեկտրոնային տարբերակների կորստին: Պայմանականորեն, համացանցի վերոնշյալ բացասական ազդեցություններն անվանում են տեխնիկական վնասներ, որոնք միևնույն է, կարող են ուսանող երիտասարդի անձի վրա ունենալ սոցիալ-հոգեբանական դեստրուկտիվ ազդեցություն: Անմիջական կամ ուղղակի սոցիալ-հոգեբանական դեստրուկտիվ ազդեցություններ ուսանող երիտասարդի անձի վրա կարող են ունենալ ագրեսիվ, դաժանություններով լի տեսարաններով, բարոյական, արժեքային տեսանկյունից ցածր որակ ունեցող տեսահոլովակները, հաղորդաշարերը, քննարկումները, գովազդները: Վերջիններս կարող են ձևավորել նաև հետաքրքրություն բացասական երևույթների նկատմամբ, հակվածություն, խթանել բացասական սովորությունների դրսևորումները: Այստեղ շատ կարևոր է նշել, որ որոշակի տեղեկատվություն ինքն իրենով թեև կարող է սոցիալ-հոգեբանական ազդեցությունների տեսանկյունից ուսանող երիտասարդի անձի համար չլինել վտանգավոր, ռիսկային, սակայն ուսումնառության որակի վրա թողնել բացասական ազդեցություն: Այսպես, երկար ժամանակահատված համացանցում անցկացնելով, հատկապես բջջային հեռախոսով, երիտասարդի աշխատունակության, ընկալունակության մակարդակն իջնում է, հոգնում, լարվում են աչքերը, դժվար է կենտրոնանում ուշադրությունը տեքստերի վրա, հատկապես համացանցային գույներից, պատկերներից հետո:

Ուսանող երիտասարդության բացասական սովորությունները կարող են ակտիվանալ ժամանցի վայրերում՝ ակումբներում, սրճարաններում, ռեստորաններում, պարահրապարակներում, այլ զվարճանքների ժամանակ, ակոհոլի, թմրամիջոցներ, արհեստական խթանիչներ օգտագործելիս, որոնց ձեռքբերման եղանակների և ազդեցությունների մասին՝ որպես «դրական» երևույթներ, ուսանող երիտասարդները կարող են հանդիպել համացանցում և տրվել գայթակղություններին: Վերոնշյալ իրավիճակներում նաև վտանգ կամ ռիսկ է առաջանում ֆիզիկական, սեռական բռնությունների, որոնք համացանցում կարող են ներկայացվել որպես հրապուրիչ դրսևորումներ և դրդել նմանակումների: Արդյունքում դրանք կարող են հետաքրքրել երիտասարդին, դրդել փորձելու, զգալու

այն, ինչ զգում և «վայելում» են տեսահոլովակների, տեսանյութերի հերոսները, հատկապես, եթե այդ հերոսներն իրական մարդիկ են և իրենց շրջապատում գնահատվում են որպես ուժեղ, կյանքը սիրող և վայելող անձինք:

Համացանցի սոցիալ-հոգեբանական դետրուկտիվ ազդեցության հետևանք կարող են լինել նաև շեղվող վարքի, հանցածին դիրքորոշումների, իրավախախտումների դրսևորումները: Վերջիններս դառնում են նմանակման, ընդօրինակման հոգեբանական մեխանիզմների հետևանք: Իրական կյանքում միջանձնային հարաբերությունների, շփումների սահմանափակումները և առցանց շփումների ընդլայնումը մեծացնում է վերոնշյալ ռիսկերի դրսևորման հավանականությունը: Շատ դեպքերում սոցիալական ցանցերի օգտատերերը, տարբեր կայքերի հակահասարակական, հակաիրավական վարքագծի դրսևորումներ ունեցող անձանց ներկայացնում են որպես հերոսներ, ուժեղ կերպարներ: Վերջիններս դեռահասների, պատանիների, երիտասարդների համար դառնում են նմանակման օբյեկտներ, իսկ նրանց արժեհամակարգը, արժեքները՝ էտալոնային:

Ուսանող երիտասարդության վրա, նշել ենք արդեն, որ համացանցը կարող է ունենալ անուղղակի բացասական ազդեցություն: Համացանցում երկար ժամանակ զբաղվածությունը կարող է ձևավորել ուսանող երիտասարդի հոգեբանական կախվածություն համացանցից: Վերջինս կարող ենք համարել բացասական սովորություն: Երիտասարդը չի կարողանում ընկալել և կառավարել ժամանակը, օրվա մեծ մասն անցկացնում է վիրտուալ հարթակում, չի կարողանում ճիշտ պլանավորել, չի հասցնում կատարել ինքնուրույն հանձնարարությունները, պատրաստվել դասերին, քննություններին, շփվել ընկերների, հարազատների հետ: Վերջինս վտանգում է նաև հաղորդակցման կարողությունների ձևավորումը, դրանց զարգացումը, որն էլ բացի որպես անձի սոցիալականացման խնդիր, բացասական ազդեցություն է ունենում նաև բազմաթիվ, հատկապես՝ մարդ-մարդ տեսակի մասնագիտությունների դեպքում հաջողություններ ունենալու գործում: Արդյունքում աշխատանքային կոլեկտիվում, կոնկրետ խմբում երիտասարդները հարմարման դժվարություններ են ունենում, չեն կարողանում արդյունավետ համագործակցել, իրականացնել համատեղ համաձայնեցված գործողություններ, առաջանում են

կոնֆլիկտներ: Համագործակցության, հաղորդակցման կարողունակությունը 21-րդ դարի հմտություն է, որն անհրաժեշտ է կարիերայի պլանավորման, կառավարման, աշխատաշուկայում մրցունակության ապահովման գործընթացներում: Այն առավել կարևոր և առանձնահատուկ նշանակություն է ձեռքբերում այն երիտասարդ տղաների համար, որոնք զորակոչվում են ժամկետային պարտադիր զինվորական ծառայության:

Համացանցից կախվածության դեպքում, երբ երիտասարդը տարբեր պատճառներով զրկվում է համացանցից օգտվելու հասանելիությունից, կարող է դրսևորել նեգատիվիզմ, ժխտողականություն, ագրեսիվություն միջանձնային հարաբերություններում, ընտանիքում, ունենալ կյանքի իմաստի, հետաքրքրության կորստի զգացում, ամեն ինչ նրանց համար դառնում է ծանծրալի, աննպատակ, նյարդայնացնող, քանի որ երիտասարդի կարծիքով, կյանքը դառնում է անիմաստ, անգույն, քանի որ իր համար ամենակարևորը՝ համացանցը, որը լցնում էր նրա օրը, չկա: Այս իրավիճակին ականատես եղանք 2022 թվականի փետրվար-մարտ ամիսներին Ռուսաստանի Դաշնությունում, երբ ռուս-ուկրաինական պատերազմի սկզբնական փուլում արգելափակվեցին սոցիալական ցանցերը, տարբեր հավելվածներ՝ you tube, tik tok և այլն, երբ բազմաթիվ երիտասարդներ, նաև ուսանող, ուղիղ եթերում լաց էին լինում, ողբում, որ իրենց կյանքը, կյանքի նպատակը մի քանի րոպեում անէացավ, կորավ և նրանք չգիտեն, թե ինչ են անելու, ինչպես են շարունակելու ապրել:

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ուսանող երիտասարդության վրա համացանցի բացասական, դեստրուկտիվ ազդեցությունը լուրջ ուսումնասիրման նյութ է բուհական համակարգում (հիմնական ձևերը, մեխանիզմները, հետևանքները, դրանց դրսևորումները):

Քննարկվող հիմնախնդրի վերաբերյալ մոտեցումները հաստատում են, որ.

1. Համացանցը ուսանող երիտասարդության վրա հանգամանքների բերումով կարող է հանգեցնել բացասական, դեստրուկտիվ ազդեցության:
2. Համացանցի բացասական, դեստրուկտիվ սոցիալ-հոգեբանական ազդեցությունը դրսևորվում է ուղղակի և անուղղակի (միջնորդավորված)

ծներով՝ կախված անհատական և խմբային փոխգործակցության պայմաններից:

3. Ուսանող երիտասարդի վրա համացանցի ազդեցությունը կարող է ունենալ և՛ սոցիալ-հոգաբանական, և՛ վարքագծային դրսևորումների բացասական հետևանքներ, ինչպիսիք են տազնապայնությունը, հուզական անկայունությունը, համագործակցության, աշխատունակության, ժամանակի կառավարման, ուսումնառության դժվարությունները:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

- Клейберг Ю. А.** (2009). Типология деструктивного поведения. *Вестник*, 1, 130–135.
- Маслоу А.** (2019). Мотивация и личность (Vol. 3). СПб, Питер.
- Sherman D.K, Cohen G.L.** (2006). The Psychology of Self defense: Self-affirmation theory. *Advances in Experimental Social Psychology*, 38, 183–242.
- Toma C.L., Hancock J.T.** (2013). Self-Affirmation Underlies Facebook Use. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 39(3), 321–331.

REFERENCE LIST

- Klejberg YU. A.** (2009). Tipologiya destruktivnogo povedeniya (*Typology of distractive behavior*). *Vestnik*, 1, 130–135.
- Maslou A.** (2019). Motivaciya i lichnost (*Motivation and personality*). (Vol. 3). SPB, Piter.
- Sherman D.K, Cohen G.L.** (2006). The Psychology of Self defense: Self-affirmation theory. *Advances in Experimental Social Psychology*, 38, 183–242.
- Toma C.L., Hancock J.T.** (2013). Self-Affirmation Underlies Facebook Use. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 39(3), 321–331.

РЕЗЮМЕ

ПОСЛЕДСТВИЯ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ДЕСТРУКТИВНОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ ИНТЕРНЕТА НА ПОВЕДЕНИЕ СТУДЕНТОВ

СРБУИ ГЕВОРКЯН, АРМЕН АВЕТИСЯН

Цель статьи - выявить причины, последствия и формы проявления социально-психологического негативного, деструктивного влияния сети Интернет в образовательном процессе студентов. Изучение проблемы играет существенную роль в формировании прямого (непосредственного) и косвенного представления о причинах негативных социально-психологических воздействий, осмыслении и прогнозировании их, а также дальнейшей отработке определенных инструментов снижения последствий вышеуказанных явлений. деструктивное поведение.

В статье рассматриваются важнейшие последствия деструктивного поведения, которые негативно сказываются на личностном росте учащегося, социализации, его поведении, качестве обучения.

Ключевые слова: интернет, информация, социально-психологическое воздействие, деструктивное поведение, студент.

ABSTRACT

THE CONSEQUENCES OF THE SOCIAL-PSYCHOLOGICAL DESTRUCTIVE EFFECT OF THE INTERNET ON STUDENT'S BEHAVIOR

SRBUI GEVORGYAN, ARMEN AVETISYAN

The purpose of the article is to identify the causes, consequences, and forms of expression of the socio-psychological negative, destructive influence of the Internet in the educational process of students. The study of the problem plays an essential role in forming a direct (immediate) and indirect understanding of the causes of negative socio-psychological effects, understanding and predicting them, as well as further developing certain tools to reduce the effects of the above-mentioned destructive behavior.

The article clarifies the most important consequences of destructive behavior,

which have a negative impact on students' personal growth, socialization, their behavior, and the quality of learning.

Key words: internet, information, socio-psychological impact, destructive behavior, a student.

Հոդվածը ստացվել է՝ 16.02.2023թ.

Հոդվածն ուղարկվել է գրախոսման՝ 17.02.2023թ.

Հոդվածը երաշխավորվել է հրատարակման՝ 15.03.2023թ.

**ԿԱՌԱՎԱՐՉԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԱՆՁՆԱՅԻՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

ԼԻԼԻԹ ՍԻՄՈՆՅԱՆ,

ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիա

Էլ.հասցե՝ lilit2004.1@mail.ru

DOI: 10.24234/scientific.v1i44.43

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում քննարկվում և հաստատվում են անձնային այնպիսի հատկություններ, ինչպիսիք են վստահությունը, պատասխանատվությունը, հուզական հավասարակշռվածությունը, ինքնակառավարումը, միջանձնային փոխհարաբերությունները և այլն, որոնք հիմք են հանդիսանում կառավարչի բարոյական և ոգեղեն դրսևորումների համար: Հատկություններ, որոնց առկայությունն ու կիրառումը, մասնագիտական առանձնահատկությունների հետ մեկտեղ, նպաստում են կառավարչի բարոյական դրսևորումների, ինչպես նաև արդյունավետ կառավարման գործընթացի ապահովմանը: Բացի կառավարչի անձնային հատկանիշներից, արդիական է նաև կառավարչական գոծունեության ընթացքում կառավարչի բարոյական արժեքների հետագա զարգացումը:

Հոդվածի նպատակն է ուսումնասիրել և հիմնավորել ոգեղենության և բարոյականության անհրաժեշտությունը ղեկավարի մասնագիտական և հոգեբանական պատրաստման ու ընտրության հարցում: Վերջիններս ապահովում են կառավարչի ծավալած գործունեության ընթացքում աշխատանքն իրականացնել ավելի կանոնակարգված, արդյունավետ ձևով, ինչպես նաև ստեղծել հաճելի աշխատանքային մթնոլորտ: Նշվածն ապահովվում է կառավարչի այնպիսի բարոյական հատկանիշների առկայությամբ, ինչպիսիք են բարությունը, ճշմարտությունը, պարտքի զգացումը, պատասխանատվությունը, խիղճը, արդարությունը, ուժը, կամքի ազատությունը, կանխատեսման և նպատակաուղղվածության արժեքները:

Քանալի բառեր¹ կառավարիչ, կառավարման արդյունավետություն, անձնային հատկություններ, հուզական հավասարակշռվածություն, ինքնակառավարում, միջանձնային փոխհարաբերություններ:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Կառավարման համակարգում կատարվող փոփոխություններին զուգընթաց բարդանում և ընդլայնվում են կառավարման գործընթացն անմիջականորեն կազմակերպող անձանց՝ կառավարիչների գործառույթները և նրանց առջև դրված պահանջները: Իհարկե, արդյունավետ կառավարման գործընթացը կախված է ղեկավարի կառավարման ձևից, գիտելիքից, հմտությունից, աշխատակազմի հետ կոմպետենտ և կանոնակարգված փոխհարաբերություններ ստեղծելու հանգամանքից: Ուստի անհրաժեշտ է մշտադիտարկել կառավարչի հոգեբանական այն առանձնահատկությունները, որոնք ապահովում են նրա աշխատանքային գործունեության արդյունավետությունը:

Կառավարչական աշխատանքը պահանջում է այնպիսի անձնային որակներ որոնք համապատասխանում են տվյալ մասնագիտությանը (Шикун А. Ф. & Филинова И. М., 2002):

Մասնագիտաան գրականության մեջ սովորաբար առանձնացվում է կառավարչի անձին պատշաճող հատուկ որակների երեք խումբ.

- ✓ կառավարչի անձի սոցիալ-կենսագրական բնութագրեր,
- ✓ կառավարչական ընդունակություններ,
- ✓ կառավարչի անձնային որակներ և առանձնահատկություններ

(Р.Л.Кричевский., 1996):

Չնայած կառավարչի անձնային առանձնահատկությունները բազմաթիվ են և տարբեր ոլորտներում իրենց կարևորությունն ու նշանակությունն ունեն, այդուհանդերձ, սույն հոդվածում շեշտադրվում են անձնային և մասնագիտական այն առանձնահատկությունները, որոնք ուղղակիորեն նպաստում են կառավարչի բարոյական և ոգեղեն արժեքների զարգացմանը: Անկախ կառավարման մակարդակից, յուրաքանչյուր կառավարիչ ցուցաբերում է տարբերակված մոտեցում իր աշխատանքի հանդեպ՝ միաժամանակ մշակելով այնպիսի գործառույթներ, որոնք հեռանկարային են տվյալ կազմակերպության առաջանցիկ զարգացման համար:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Դեռևս շարունակվում են կարևորվել և ուսումնասիրվել կառավարչի այն անձնային առանձնահատկությունները, որոնցով պայմանավորված է կառավարչի աշխատանքի արդյունավետությունը: Սակայն մինչ քուն առանձնահատկություններին անդրադառնալը, առանձնացնենք տարբեր հեղինակների կողմից ներկայացված անձնային որակները և զուգահեռ շեշտադրենք այն առանձնահատկությունները, որոնք նպաստում են կառավարչի բարոյական և ոգեղեն դրսևորումներին և միաժամանակ ապահովում են կառավարչի արդյունավետ գործունեությանը: Կառավարչի անձի սոցիալ-կենսագրական բնութագրերում նշվում են տարիքի, սեռի, սոցիալ-հոգեբանական վիճակի և կրթության մասին տեղեկություններ:

Անձնային հատկություններից՝ վստահությունը, հուզական հավասարակշռվածությունը, պատասխանատվությունն ու հուսալիությունը, անկախությունը, շփվելու ունակությունը և այդ շարքում նաև դոմինանտությունը, երբ անձը կարող է ազդեցություն գործել այլոց վրա առանց վարչարարական ռեսուրսների օգտագործման: Այդպիսի կառավարիչը հստակ է արտահայտում իր մտքերը, ինքնավստահ է, արագ է հասնում փոխըմբռնման, խրախուսում է պահանջվող վարքը, տալիս է հստակ ցուցումներ, ձգտում է լինել համառ, լսում է ուրիշների կարծիքները:

Վստահությունը հնարավորություն է տալիս ենթակային զգալու, որ կարելի է լիովին հույս դնել այդ ղեկավարի վրա, որ նա բարդ իրավիճակում կաջակցի և կպաշտպանի իրեն: Դա ենթակայի համար ստեղծում է պաշտպանվածության մթնոլորտ, ինչը դրական է ազդում գործի նկատմամբ նրա վերաբերմունքի վրա: Բայց պետք է նշել, որ ղեկավարի վստահությունը չպետք է վերափոխվի ինքնավստահության (Будкок М. & Фрэнсис Д., 1981):

Հուզական հավասարակշռվածությունն ու սթրեսակայունությունը հուզական ոլորտի նկատմամբ բարձր ինքնավերահսկողության հնարավորություններ են: Գերմանացի հոգեբաններ Վ. Զիգերտը և Լ. Լանգը կարծում են, որ կառավարչին բնորոշ դիսթրեսի պատճառը վախն է՝ աշխատանքը կատարել չկարողանալու, սխալ թույլ տալու, ուրիշներից ետ մնալու, աշխատանքը կորցնելու, սեփական «Ես»-ը

կորցնելու և այլն (Зигерт В. & Ланг Л., 1990):

Պատասխանատվությունն ու հուսալիությունը կառավարչի անձնային կարևորագույն հատկություններից են, երբ նա պատրաստակամ է ինքնուրույն որոշումներ կայացնելու և պատասխանատվություն կրելու իր իսկ ընդունած որոշումների համար, որն էլ հաջորդիվ հուսալիության հիմք է հանդիսանում:

Անկախությունը՝ տարբեր արտաքին ներգործությունների և ներքին դիրքորոշումների առկայության պայմաններում անձի՝ կառավարչի, սեփական կարծիքին հավարարիմ մնալն է:

Շփվելու ունակությունն արդյունավետ կառավարման գործընթաց ապահովող կառավարչի անձնային այն հատկանիշներից է, որի միջոցով կառուցվում են հետագա <<կառավարիչ-կառավարվող>> միջանձնային փոխհարաբերությունները:

Փաստորեն կառավարիչների գործունեությունը կառուցվում է ոչ միայն կառավարչի մասնագիտական կարողությունների, այլև նրա հոգեբանական պատրաստվածության հենքի վրա, քանի որ աշխատակազմի զարգացման նպատակներից մեկն էլ հոգեբանական որակների զարգացումն է: Այս համատեքստում կառավարչի վարպետությունը գնահատվում է որոշակի հոգեբանական որակների առկայությամբ, որոնց մի մասը ենթակա է զարգացման, իսկ մյուսներն անձի անհատական որակներ են: Որպես այդպիսին՝ կարելի է նշել կառավարչի՝ դեպի նվաճումները կողմնորոշվածությունը, տեղեկատվությունը վերլուծելու, համադրելու, որոշումներ ընդունելու կամ դրանք կատարելու, ինքնամոտիվացվելու և աշխատակազմին մոտիվացնելու, աշխատակիցների վարքի վրա ազդելու, ինչպես նաև սեփական վարքը կարգավորելու կարողությունները (Աղուզումցյան Ռ., et al, 2016):

Առանձնացվում է կառավարչական գործունեության վրա վճռորոշ ազդեցություն ունեցող այնպիսի անձնային որակներ, ինչպիսիք են բարեկրթությունը և պարզությունը, տակտի զգացումը և համեստությունը, մարդկանց նկատմամբ հոգատարությունը և նրանց հոգեբանական առանձնահատկությունները հաշվի առնելու կարողությունը, կամային բարձր որակները, վստահությունն իր ուժերի նկատմամբ, ինքնատիրապետումը, հուզական հավասարակշռվածությունը և սթրեսների նկատմամբ կայունությունը, նպատակաուղղվածությունը և

նպատակների հասնելու ձգտումը, շփման ունակությունը և մարդկանց հետ աշխատելու կարողությունը, խոսքի կայունությունը և կրեատիվությունը (Журавлев А. Л., 2004):

Կարևորվում է նաև տվյալ մասնագիտության իմացությունը՝ պայմանավորված բնագավառով, անձնային որակներն ու ընդունակությունները, որոնք ընդգրկում են անձի հուզական, սոցիալական և ինտելեկտուալ ոլորտները, ինչպիսիք են, օրինակ, անորոշության և սթրեսի վիճակում ինքնակարգավորումը, կոնֆլիկտային իրավիճակների կանխարգելումը, լսելու ունակությունը, ինտուիցիան և ինքնավստահությունը, քննադատություն ընդունելու ունակությունը, ինքնաքննադատությունը, իր մտքերը, տեսակետները հայտնելու ունակությունը և այլն (Гроув, & Эндрю С., 1999):

Արդյունավետ գործունեություն իրականացնելու համար կարևորվում են նաև հուզական տեղեկացվածությունը, սեփական հույզերի կառավարումը, ինքնամոտիվացիան, ապրումակցումը, այլ մարդկանց հույզերի ճանաչումը: Յուրաքանչյուր իրավիճակում անհրաժեշտ է վերահսկել զգացմունքները և հույզերը, և առավել անհրաժեշտ է, երբ այն կապված է մարդկանց կառավարելու հետ: Աշխատավայրում հույզերն արտահայտելը մասնագիտական չէ: Յուրաքանչյուր իրավիճակում անհրաժեշտ է կառավարել սեփական վարքի, սեփական գործողությունների վերահսկումն ու վիճակի գիտակցաբար կառավարելու ընդունակությունը: Դա բնութագրվում է բնավորության այնպիսի գծերով, ինչպիսիք են համառությունն ու ինքնատիրապետումը (Гоулман Д., 2013):

Կառավարչի գործունեության մեջ, բացի անձնային և հուզականային ոլորտի առանձնահատկություններից, իրենց ուրույն նշանակությունն ունեն իմացական գործընթացների յուրահատկությունները: Կառավարչական գործունեությունը, ընդգրկելով <<մարդ-մարդ>> փոխհարաբերությունները, ենթադրում է ընկալման առանձնահատկությունների զարգացման բարձր մակարդակ: Ընկալումն ամենից առաջ սուբյեկտային է, միջանձնային: Թերևս իմացական գործընթացների յուրահատկությունն այն է, որ դրանք այստեղ հանդես են գալիս հատուկ ձևով՝ որպես սոցիալական պերցեպցիա (ընկալում, ըմբռնում): Այս եզրույթն առաջարկել է ամերիկացի հոգեբան Զ. Բրուները 1947 թվականին՝ նկատի ունենալով

«սոցիալական օբյեկտների» ընկալումը (Андреева Г. М., & Донцов А.И., 1981): Հույզերին բնորոշ է սուբյեկտիվությունը: Եթե ընկալումն ու մտածողությունը թույլ են տալիս մարդուն քիչ թե շատ օբյեկտիվորեն արտացոլել շրջապատող աշխարհը, ապա հույզերն արտացոլում են մարդու սուբյեկտիվ վերաբերմունքն ինքն իր և շրջապատող աշխարհի նկատմամբ: Հույզերի դասին են պատկանում տրամադրությունը, զգացմունքները, աֆեկտները, կրքերը, սթրեսը:

Հետևելով վերոնշյալ եզրույթին՝ կարող ենք նշել, որ արդյունավետ կառավարման համար անհրաժեշտ է կարևորել նաև <<կառավարիչ-կառավարող>> փոխհարաբերության ներդաշնակությունը և այն բնութագրող առանձնահատկությունները: Փոխհարաբերությունների ներդաշնակությունն ապահովելու համար անհրաժեշտ է կառավարչի մասնագիտական իրազեկությունը, հաղորդակցական հմտությունը, ղեկավարման ոճը, համատեղ աշխատանքում ենթակայի փաստացի ներգրավվածության տեսակը, կողմերի արժեքային դիրքորոշումների համընկնման աստիճանը, փոխադարձ վստահության չափը, կառավարչի և ենթակայի նպատակադրումների համադրման բնույթը, ինչու չէ, նաև աշխատակազմի անդամների նվիրվածությունը կազմակերպությանը: Կառավարչական գործունեության արդյունավետության կարևորագույն գործոններից մեկը կարելի է համարարել նաև այն, թե որքանով է ներդաշնակ կառավարչի ազդեցությունը ենթակայի ներաշխարհին, աշխատանքի անձնային իմաստավորմանը:

Այս փոխհարաբերության մեջ, որպես կառավարչի անձնային որակ, կարևորվում է շփվելու ունակությունը, որը թույլ է տալիս փոխհարաբերություններ հաստատել մարդկանց հետ: Այս որակը կարելի է զարգացնել և կատարելագործել. ահա թե ինչու են ասում, որ կառավարիչ չեն ծնվում, այլ դառնում են (Забродин Ю. М., & Бадмаева С. В., 2008):

Մարդկանց միջանձնային հարաբերությունների կազմակերպման ու կառավարման գործում կարևորվում է նաև ղեկավարի խառնվածքի տիպը: Խառնվածքը ցույց է տալիս հոգեկան ակտիվության դինամիկան: Այն կենսաբանական հիմք ունի և հարաբերականորեն կայուն է: Այսինքն՝ արտաքին ներգործությունների ներքո շատ քիչ է փոփոխության ենթարկվում: Մարդու

խառնվածքի մասին գոյություն ունեն տարբեր մոտեցումներ, տեսություններ, և խոսել են դեռևս հնագույն ժամանակներից հույն բժիշկ Հիպոկրատը, հռոմեացի բժիշկ Գալենը, գերմանացի փիլիսոփա Ի. Կանտը և ուրիշներ:

Հոգեբանական գիտական մտածողության մեջ մեծ բեկում մտցրեց ֆիզիոլոգ Ի. Պավլովը (20-րդ դար, 20-30-ական թթ.) հայտնագործելով, որ խառնվածքի ֆիզիոլոգիական հիմքը նյարդային համակարգության տիպն է՝ ըստ նյարդային բջիջներում ընթացող գրգռման և արգելակման գործընթացների հատկությունների՝ ուժի, շարժունության, հավասարակշռվածության: Ըստ Պավլովի տեսության՝ նյարդային գործունեության չորս տիպին համապատասխանում է չորս խառնվածք: Խառնվածքի տեսակներից ոչ մեկը չենք կարող առանձնացնել որպես լավ կամ վատ տիպեր (եթե խառնվածքն ու բնավորությունը չենք միավորում): Սակայն առաջնորդվելով հոգեկանի և մարդու վարքագծի դինամիկ առանձնահատկություններով՝ խառնվածքի յուրաքանչյուր տեսակ կարող է ունենալ իր առավելություններն ու թերությունները (Кант И., 1982):

Մարդիկ կարող են տարբեր խառնվածքներ ունենալ, բայց բարձր մշակույթն է որոշում նրանց վարքի համաչափությունը և նրանց անձի նրբանկատությունն ու արժանապատվությունը: Խառնվածքի առանձնահատկությունները կարող են դրսևորվել նաև մտավոր աշխատանքային գործունեության ընթացքում, ինչպիսիք են, օրինակ, մտավոր գործողությունների արագությունը, սահունությունը, ուշադրության կայունությունը և փոխանցումը, հուզական ինքնադեկավարումը, նյարդային լարվածության աստիճանը:

Ժամանակակից հոգեբանական հետազոտություններում «ինքնակարգավորում» հասկացությունը մեկնաբանվում է տարակերպ: Յուրաքանչյուր մասնագիտական գործունեություն ուղղորդվում է տարատեսակ հուզական ապրումներով, որտեղ իրենց կարևոր դերն են խաղում սթրեսակայունությունը, ինքնակարգավորման հմտությունները, տագնապայնության ցածր աստիճանը և այլն:

Այսինքն, կառավարման արդյունավետությունն ապահովող հիմնական ընդունակություններն են՝ ինքնակառավարման ընդունակությունը, արժեքային համապատասխան համակարգը, հստակ նպատակադրման և այն համառորեն

իրականացման ընդունակությունը, նորարարության և նորամուծության ընդունակությունը, ինչու չէ, նաև մի քանի քայլ առաջ տեսնելու և անհրաժեշտության դեպքում արդարացված ռիսկի գնալու ընդունակություն, ժամանակակից կառավարչական մոտեցումների իմացություն և գործածություն, անձնական աճի վրա մշտական շեշտվածություն, իր առջև ծառացած կոնկրետ խնդիրը բազմակողմանիորեն դիտարկելու և լուծելու հմտություն, հնարամտություն և ճարպկություն, շրջապատի վրա ներգործելու բարձր ընդունակություն, մարդկանց ղեկավարելու, ենթականերին սովորեցնելու, զարգացնելու, աշխատանքի ճիշտ բաշխում կատարելու, արդյունավետ աշխատանքային թիմ ձևավորելու և զարգացնելու ընդունակություն:

Կառավարչին արդյունավետ կառավարման գործընթաց ապահովելու համար անհրաժեշտ են կամային այնպիսի հատկանիշներ, ինչպիսիք են ինքնուրույնությունը, վճռականությունը, նպատակասլացությունը, որոնք նպաստում են առաջադիր խնդիրների ճշգրիտ լուծմանն ու կոնկրետ իրավիճակների կառավարմանը:

Կառավարչի ինքնուրույնությունը ըստ էության վկայում է նրա սոցիալ-հոգեբանական հասունության մասին, այսինքն, երբ իր առջև դրված խնդիրը լուծում է՝ ելնելով սեփական գիտելիքից, համոզմունքներից, տվյալ խնդրի մասին ունեցած պատկերացումներից, այլ ոչ թե շրջապատող միջավայրի ազդեցության ներքո: Կառավարչի անձը հաճախ ստիպված է լինում արագ, առանց ավելորդ տատանումների վճիռներ կայացնել և իրագործել: Վճռականությունը կառավարչի համար հաջողության գրավական է, քանզի այն օգնում է իր կողմից վերահսկվող հանգամանքներից ելնելով՝ հեշտությամբ լուծել ներքին և արտաքին կոնֆլիկտները, արագ կողմնորոշվել դրդապատճառների պայքարում: Իսկ նպատակասլացությունն օգնում է ղեկավարին ոչ միայն ընտրել, հստակեցնել իր նպատակը, այլև անշեղորեն ձգտել՝ իրագործելու այն: Կառավարման խնդիրների արդյունավետության ապահովման գործում կառավարչի առանձնահատկություններից է ինքնատիրապետումը՝ անցանկալի կամ շատ ցանկալի, զայրույթը, վախը, հուսահատությունը, բավականին ուժեղ մղումներն իրեն ենթարկելու, զսպելու կարողությունը:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Կառավարչի անձնային առանձնահատկությունների ուսումնասիրությունը հնարավորություն է տալիս մեզ բացահայտելու և վերլուծելու կառավարչի գործունեության անձնային առանձնահատկություններին բնորոշ այնպիսի հատկանիշներ, որոնք այնուհետև կարող են հիմք հանդիսանալ կառավարչի ոգեղենության և բարոյականության դրսևորումների համար:

ՀՀ-ում ցայսօր դեռ չեն կատարվել խոր և բավարար ուսումնասիրություններ կառավարչի այնպիսի կարևոր հոգեբանական որակների վերաբերյալ, ինչպիսիք են ոգեղենությունը և բարոյականությունը, որոնք դարձել են հոգեբանական, մասնագիտական առանձնահատկությունների դրսևորման արդի հիմնախնդիրներից մեկը:

Խնդրի արդիականությունն այն է, որ մինչ հիմա կառավարման հոգեբանության ոլորտում բավարար չեն ուսումնասիրվել այն անձնային որակները, որոնք վերաբերում են ոգեղենությանն ու բարոյականությանը: Այն դեպքում, երբ օտարազգի բազմաթիվ գիտնականների, ինչպես նաև Ռուսաստանի Դաշնության ազգային ակադեմիայի հոգեբանության ինստիտուտի գիտնականներ՝ Ա.Լ.Ժուռավյովի, Ա.Ա. Օբոզնովի և այլոց կողմից վերջին տարիների կատարված հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ այդ հատկությունները շատ կարևոր նշանակություն ունեն կառավարչի կատարարած աշխատանքի արդյունավետության հարցում:

Կառավարչական գործունեություն ծավալելու ընթացքում յուրաքանչյուր կառավարիչ կարող է հանգել ցանկացած բարդ իրավիճակային և նույնիսկ տրամաբանական հանգուցալուծումներ պահանջող խնդիրների, որոնց լուծման ուղիների գրագետ ընթացքն ապահովելու և հաղթահարելու համար անհրաժեշտ են այնպիսի անձնային և մասնագիտական որակներ, ինչպիսիք են տակտի զգացողությունը, սթրեսակայունությունը, հույզերի կառավարումը, ինքնակարգավորումը, պատասխանատվությունը, վստահությունը, համբերատարությունը, քննադատական մոտեցումը, անձնային աճի ձգտումը, հումորի զգացումը: Վերոնշյալ հատկանիշների տևական զարգացումը կարող է խթանել և նպաստել կառավարչի բարոյական և ոգեղեն արժեքների դրսևորմանը:

Բարոյականությունը և ոգեղենությունը որպես կառավարչի մասնագիտական կարևոր հոգեբանական որակներ ասելով՝ հասկանում ենք կառավարչի ծավալած գործունեության ընթացքում աշխատանքն ավելի կանոնակարգված, արդյունավետ, ինչու չէ, նաև հաճելի աշխատանքային գործընթաց ապահովելու համար անհրաժեշտ այնպիսի բարոյական հատկանիշներ, ինչպիսիք են բարությունը, ճշմարտությունը, պարտքի զգացումը, պատասխանատվությունը, խիղճը, արդարությունը, ազատությունը, ուժը, կամքի ազատությունը, կանխատեսման և նպատակաուղղվածության արժեքները:

Կառավարչին պետք է բնորոշ լինի նաև առաջադիր նպատակներին հասնելու ճանապարհին ծառացած դժվարությունների անկոտրում հաղթահարելու կարողությունը: Զսպվածությունն ու հավասարակշռությունը կառավարչին բնորոշ այն կարևորագույն բարոյական հատկանիշներն են, որոնք ըստ էության նպաստում են կառավարչի արդյունավետ գործունեության ապահովմանը:

Կառավարման մեջ կանխատեսող խնդիրների լուծման գլխավոր դժվարությունը կառավարիչների՝ այլ մարդկանց վարքը հաշվի առնելու պահանջն է, որը հաճախ կարող է հակասական լինել: Այդ պատճառով կառավարչի մտածողության կանխատեսողականությունն անբաժան է այնպիսի էական որակից, ինչպիսին ռեֆլեքսիվությունն է (խորհրդածելը):

Ռեֆլեքսիվությունը ինքնատիպություն է հաղորդում կառավարչի ինտելեկտուալ գործառույթներին: Այս ընդունակությունը հոգեբանական հիմք է ռեֆլեքսիվ կառավարման կառուցակարգերի համար (Ревская Н. Е., 2001):

Քանի որ կառավարչական գործունեությունը հազեցած է կոնֆլիկտային և մրցակցային իրավիճակներով, ռեֆլեքսիվ կառուցակարգերի դերն այստեղ առավել քան կարևորվում է: Ամերիկացի հոգեբան Ե.Գիզելլին բացահայտել է, որ դրանց միջև գոյություն ունի ոչ թե ուղիղ կապվածություն, այլ կորագիծ աղերս: Առավել հաջող գործունեությամբ բնութագրվում են այն կառավարիչները, որոնք ունեն ոչ շատ բարձր ինտելեկտ, այլ դրա դրսևորման որոշակի լավագույն աստիճան (Кричевский. Р.Л., 1996):

Ոչ բոլոր դեպքերում է, որ բարձր ինտելեկտ ունեցող կառավարիչները կարող են շատ ավելի լավ կառավարել, քան հարուստ աշխատանքային փորձ ունեցող,

համեմատաբար մի փոքր ինտելեկտով զիջող կառավարիչները: Աշխատանքային և մասնագիտական փորձը հնարավորություն են տալիս առկա խնդիրներին ավելի գրագետ և հեռանկարային լուծումներ առաջարկել:

Ինչպես նշում է Յու. Վ. Սինյագինը, կառավարչական գործունեության ոճը, կառավարչի կողմից իր գործառույթների իրականացման ժամանակ առաջադիր խնդիրների և նպատակների բնույթը որոշող հիմնական բաղադրիչներից մեկը նրա կենսական արժեքների համակարգն է (Синягин Ю. В., 2000):

Հենց դա է կարգավորում նրա վարքը կառավարչական գործունեության բոլոր մակարդակներում՝ մոտիվացիոն, նորմատիվ, իմաստային, օպերացիոնալ: Մեծավ մասամբ արժեքների ազդեցությունը կրում է միջնորդավորված բնույթ: Հատկանշական է, որ մարդու արժեքների ձևավորումն սկսվում է կառավարչական ինչ-որ աշխատանքի փորձ ունենալուց շատ ավելի վաղ: Այդ պատճառով էլ արժեքները, լինելով կենսագործունեության կարևոր բաղադրիչ, անմիջական ձևով կարող են որոշել կառավարչի վարքը հատկապես կառավարչական կարիերայի առաջին փուլում:

Ապագա կառավարչի կենսական արժեքների, դիրքորոշումների և կողմնորոշումների ձևավորման վրա առաջին հերթին էական ազդեցություն է ունենում այն սոցիալական իրավիճակը, որտեղ տեղի է ունեցել նրա զարգացումը: Դա ընտանիքն է, որտեղ նա ծնվել ու դաստիարակվել է, նրա արժեքները, ավանդույթներն ու բարքերը:

Կատարված բազմաթիվ հետազոտություններ ցույց են տալիս, որ արդյունավետ գործունեություն ծավալող կառավարիչների ընտանիքներում հիմնական կենսական արժեքներ են եղել ճանաչողությունը, սեփական անձի զարգացումը, աշխատանքը, և ընդհանուր առմամբ գերակշռել են կենսական արժեքները: Իսկ բարձր արդյունավետությամբ աչքի չընկնող կառավարիչների ընտանիքներում գերակշռել են նյութական բարեկեցության, իշխանության ձգտման և այլ արժեքներ:

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

Կառավարչի անձնային-հոգեբանական կարևոր հատկանիշների վերլուծությամբ հանգում ենք նրան, որ կառավարչական գործունեությունը

պահանջում է կամային ջանքերի գործադրում, որը մասնագիտական պատրաստվածության հետ էական ազդեցություն է թողնում կառավարչի գործունեության արդյունավետության վրա: Հոգեբանական համապատասխան որակներով և դրանց շարունակական զարգացման միջոցով կառավարչական գործընթացը բարենպաստ պայմաններ է ստեղծում նաև աշխատակիցների զարգացման համար՝ մոտիվացնելով բոլոր մասնակիցների գործունեությունը և նպաստելով յուրաքանչյուրի լիարժեք ինքնիրացմանը: Հետևաբար, կառավարչական գործունեության արդյունավետության ապահովման համար, անհրաժեշտ է մշակել և կիրառել համապատասխան մասնագիտական, հոգեբանական ընտրության և գնահատման այնպիսի համակարգ, որի միջոցով կառավարիչ-աշխատակից համագործակցությունը կնպաստի աշխատանքային գործունեության արդյունավետությանը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

- Աղուզումցյան Ռ., Պետրոսյան Լ., Պողոսյան Ս., Խաչատրյան Ա.** (2016). *Կառավարիչների հոգեբանական ընտրության գործընթացի անանձնահատկությունները*. ՀՀՊԿԱ.
- Андреева Г. М., & Донцов А.И.** (1981). *Межличностное восприятие в группе*. М, Московского университета.
- Вудкок М., & Фрэнсис Д.** (1981). *Раскрепощенный менеджер*. М., Дело.
- Гоулман Д.** (2013). *Эмоциональный интеллект. Почему он может значить больше, чем IQ*. Манн, Иванов и Фербер.
- Гроув & Эндрю С.** (1999). *Высокоэффективный менеджмент*. М., Филинь.
- Журавлев А. Л.** (2004). *Психология управленческого взаимодействия (теоретические и прикладные проблемы)*. Институт психологии.
- Забродин Ю. М., & Бадмаева С. В.** (2008). *Психология управления*. М., ИПК.
- Зигерт В. & Ланг Л.** (1990). *Руководить без конфликтов*. М., Экономика.
- Кант И.** (1982). *О темпераменте. Психология индивидуальных различий*.
- М.Кричевский Р.Л.** (1996). *Если вы руководитель*. Москва.
- Ревская Н. Е.** (2001). *Психология менеджмента*. СПб, Альфа.

Синягин Ю. В. (2000). В контексте личных и профессиональных качеств. *Директор Школы*, 6, 20–25.

Шикун А. Ф., & Филинова И. М. (2002). *Управленческая психология*. М., Аспект пресс.

REFERENCE LIST

Aguzumcyan R., Petrosyan L., Pogosyan S., Hachatryan A. (2016). Osobennosti processa psihologicheskogo otbora menedzherov (*Features of the process of psychological selection of managers*). RMPKA.

Andreeva G. M., & Doncov A.I. (1981). Mezhlichnostnoe vospriyatie v gruppe (*Interpersonal perception in a group*). М, Moskovskogo universiteta.

Vudkok M., & Frensis D. (1981). Raskreposhchennyj menedzher (*Liberated Manager*). М., Delo.

Goulman D. (2013). Emocional'nyj intellekt. Pochemu on mozhet znachit' bol'she, chem IQ (*Emotional intellect. Why can he mean more than IQ*). Mann, Ivanov i Ferber.

Grouv & Endryu S. (1999). Vysokoeffektivnyj menedzhment (*High Performance Management*). М., Filin".

ZHuravlev A. L. (2004). Psihologiya upravlencheskogo vzaimodejstviya (*Psychology of managerial interaction*) (teoreticheskie i prikladnye problemy). Institut psihologii.

Zabrodin YU. M., & Badmaeva S. V. (2008). Psihologiya upravleniya (*Psychology of management*). М., IPK.

Zigert V. & Lang L. (1990). Rukovodit' bez konfliktov (*Lead without conflict*). М., Ekonomika.

Kant I. (1982). O temperamente. Psihologiya individual'nyh razlichij (*About temperament. Psychology of individual differences*). М.

Krichevskij R.L. (1996). Esli vy rukovoditel' (*If you are a leader*). Moskva.

Revskaya N. E. (2001). Psihologiya menedzhmenta (*Psychology of management*). SPb, Al'fa.

Sinyagin YU. V. (2000). V kontekste lichnyh i professional'nyh kachestv (*In the context of personal and professional qualities*). Direktor SHkoly, 6, 20–25.

SHikun A. F., & Filinova I. M. (2002). Upravlencheskaya psihologiya (*Management psychology*). M., Aspekt press.

РЕЗЮМЕ

ИССЛЕДОВАНИЕ ЛИЧНОСТНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

УПРАВЛЕНЦА

ЛИЛИТ СИМОНЯН

В статье рассматриваются и подтверждаются такие личностные качества, как доверие, ответственность, эмоциональная уравновешенность, самообладание, межличностные отношения и др., которые являются основой нравственно-духовных проявлений руководителя. Применение указанных признаков, наряду с профессиональными, способствует нравственным проявлениям руководителя, а также обеспечению эффективного процесса управления. Помимо личностных характеристик руководителя актуально и дальнейшее развитие нравственных ценностей руководителя в процессе управленческой деятельности.

Поэтому целью статьи является изучение и обоснование необходимости духовности и нравственности в профессионально-психологической подготовке и избрании руководителя. Последние обеспечивают деятельность руководителя: работа выполняется более упорядоченно, эффективно, а также создают приятную рабочую атмосферу. Этому способствует наличие у руководителя таких нравственных качеств, как добродетель, правдивость, чувство долга, ответственность, совесть, справедливость, сила, свобода воли, ценности предвидения и целеустремленности.

Ключевые слова: менеджер, эффективность управления, личностные качества, эмоциональный баланс, самоуправление, межличностные отношения.

ABSTRACT

RESEARCH OF PERSONAL FEATURES OF A MANAGER'S ACTIVITY

LILIT SIMONYAN

The article discusses and confirms such personal qualities as trust, responsibility, emotional balance, self-control, interpersonal relationships, etc., which are the basis for the manager's moral and spiritual manifestations. The application of the mentioned features, along with professional ones, contributes to the moral manifestations of the manager, as well as ensuring the effective management process. In addition to the manager's personal characteristics, the further development of the manager's moral values during managerial activity is also relevant.

Therefore, the purpose of the article is to study and justify the necessity of spirituality and morality in the professional and psychological preparation and election of the leader. The latter ensure the activities of the manager: the work is carried out in a more orderly, efficient manner, as well as creating a pleasant working atmosphere. This is supported by the presence of such moral qualities of the manager as goodness, truth, sense of duty, responsibility, conscience, justice, strength, free will, the values of prediction and purposefulness.

Key words: manager, management effectiveness, personal qualities, emotional balance, self-management, interpersonal relationships.

Հոդվածը ստացվել է՝ 20.02.2023թ.

Հոդվածն ուղարկվել է գրախոսման՝ 21.02.2023թ.

Հոդվածը երաշխավորվել է հրատարակման՝ 28.03.2023թ.

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՀ ՆԱԽԱԴԴՐՈՑԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՉԱՓՈՐՈՇՉԱՅԻՆ ՊԱՀԱՆՋՆԵՐԸ

ՎԼԱԴԻՄԻՐ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ,

Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարան

Էլ. հասցե՝ vskarapetyan@mail.ru

ԱԼԼԱ ԴԱԼԼԱՔՅԱՆ,

Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարան

Էլ. հասցե՝ alla.dallakyan@gmail.com

ՄԱՐԻԱՆՆԱ ԱՄԻՐԱԴՅԱՆ,

Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարան

Էլ. հասցե՝ amiraghyan.80@mail.ru

DOI: 10.24234/scientific.v1i44.44

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում քննարկվում են նախադպրոցական կրթության բարեփոխմանը միտված կարողունակահեն մոդելի առանձնահատկությունները, որոնց համատեքստում հիմնավորվում է նախադպրոցականի կոմպետենտային զարգացման դերը շարունակական կրթության արդյունավետ ապահովման գործում: Այստեղից էլ, նկարագրված են նախադպրոցականի հենքային կարողունակությունները, որոնք, ըստ էության, ձեռք բերված գիտելիքի, հմտությունների, արժեքների և դիրքորոշումների հիման վրա, ըստ իրավիճակի, արդյունավետ ու պատշաճ արձագանքելու ձևեր են: Հետևապես, կարևորվում է գիտելիքով ամրագրված նախադպրոցականի կարողության ձևավորումը, ինչն աստիճանաբար նպաստում է դիրքորոշումների և արժեհամակարգի ձեռքբերմանը: Ներկայացված են նաև 21-րդ դարի հիմնարար կոմպետենցիաները, որոնք համադրված են ՀՀ նախադպրոցական կրթության պետական կրթական չափորոշյով նախատեսված կարողունակություններին: Ուսումնասիրության

արդյունքում մշակված է նախադպրոցականի կարողունակությունների դրսևորմանն ուղղված մանկավարժական գործընթացի քայլաշար, որի հիմքում զարգացման ոլորտների միավորումն է և խաչվող կրթական վերջնարդյունքների, այն է՝ կարողությունների առանձնացումը: Միավորվող զարգացման ոլորտների խաչվող կրթական վերջնարդյունքների ձևավորման գործընթացը նպաստում է ճանաչելու, գործելու և միասին ապրելու կարողունակությունների դրսևորումներին: Քննարկված է նաև ոչ միայն դաստիարակի, այլ նաև երեխայի կողմից սեփական կարողունակությունների գնահատման հարցը, որի արդյունքում ձևավորվում են նաև ինքնագնահատման կարողություններ, որոնք երեխային օգնում են հասկանալ և օբյեկտիվ վերլուծել սեփական ձեռքբերումները:

Քանալի բառեր՝ նախադպրոցական կրթության չափորոշիչ, կարողունակություն, կարողություն, կրթական վերջնարդյունք:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Վերջին տարիներին կատարված բազմաթիվ միջազգային ուսումնասիրությունները համոզիչ կերպով հաստատում են նախադպրոցական կրթության ոլորտում ֆինանսական ներդրումների կարևորությունը պետության հզորացման գործում՝ նախադպրոցական մանկության շրջանը համարելով յուրահատուկ սոցիալ-մշակութային երևույթ, որի բովանդակային հարստացումը կանխորոշում է մարդու որակական ինքնատիպությունը նրա ողջ կյանքում: Նախադպրոցական կրթությունը զարգացման մղող ցատկահարթակ է. այն սահմանում է կյանքի հետագա ընթացքն առաջին հայացքից անտեսանելի մանրուքներով (Ibuka M., 2010; Фельдштейн Д., 2011; Вознюк А., 2012):

Նախադպրոցական կրթության որակի բարելավումը Հայաստանի Հանրապետության կրթական քաղաքականության առանցքային խնդիրներից է: Այս ուղղությամբ իրականացվող աշխատանքը միտված է որակյալ կրթության հստակ չափանիշների առանձնացմանն ու դրանց շարունակական զարգացմանը: Հասարակության զարգացման ժամանակակից պայմաններում անորոշության, անկայունության, քաոսային զարգացման դրդող փոփոխություններն ու ճգնաժամերը, ըստ Ի.Դ. Ֆելդշտեյնի (Фельдштейн Д., 2011), ենթադրում են բոլորովին նոր մտածելակերպի, դիրքորոշումների և անձնային հատկությունների

ձևավորում, որոնք վաղվա քաղաքացուն կօգնեն հաղթահարելու բազմաթիվ դժվարություններ: Պատահական չէ, որ այսօրվա կրթությունը՝ նախադպրոցական տարիքից սկսած, կարևորում է տարբեր խնդրահարույց իրադրություններում գործելու անձի կարողունակությունները: Կարողունակությունների վրա հիմնված կրթության մոդելը կենտրոնացած է ոչ թե սովորած տեղեկատվության քանակի, այլ կրթության արդյունքի վրա: Նախադպրոցական տարիքի երեխայի զարգացման վերջնարդյունքները նույնպես գնահատվում են կարողունակություններով, որոնք կոչված են ապահովելու նրա հաջող մուտքը հասարակություն, դպրոցական կյանք և կրթական գործընթացին հաղորդելու անձնային պատասխանատվություն (Гриневиц И., Чуприна А., et al, 2018) :

Նախադպրոցականի կրթական վերջնարդյունքները չափվում են նախադպրոցական կրթության պետական կրթական չափորոշչում ներկայացված կարողունակություններով:

ՀՀ նախադպրոցական կրթության պետական կրթական չափորոշիչը (Նախադպրոցական կրթության չափորոշիչ, 2021) հանրակրթության պետական կրթական չափորոշիչի մաս կազմող նորմատիվ իրավական ակտ է, որը սահմանում է.

- նախադպրոցական տարիքի երեխաների (ըստ տարիքային խմբերի) զարգացմանն ուղղված կրթական ծրագրերի բովանդակությունը,
- կրթական վերջնարդյունքներն ըստ զարգացման ոլորտների և դրանց ներկայացվող պահանջները,
- ուսումնական բեռնվածության առավելագույն ծավալը,
- նախադպրոցական տարիքի երեխաների կրթության և զարգացման վերջնարդյունքի ապահովման հիմքերը:

Չափորոշիչը ներառում է՝

1) ուսումնադաստիարակչական հիմնական բնագավառները, կրթական ծրագրի բաղադրիչները և դրանց սահմանման մանկավարժահոգեբանական սկզբունքները,

2) երեխաների ուսումնական, խաղային բեռնվածության առավելագույն չափը կամ դրանց հարաբերակցությունը,

3) երեխաների զարգացման ընթացքի և առաջադիմության մակարդակի դիտարկման ձևերը,

4) նախադպրոցական ուսումնական հաստատություններում ներառական և երեխայակենտրոն միջավայրի չափանիշները, որոնք հաստատում է կրթության պետական կառավարման լիազորված մարմինը,

5) նախադպրոցական ուսումնական հաստատություններում երեխայի անվտանգ միջավայրի և աղետներին պատրաստվածության չափանիշները:

Կարողունակությունները նախադպրոցական տարիքի երեխաների կողմից ուսումնառության և դաստիարակության գործընթացում ձեռք բերված գիտելիքի, հմտությունների, արժեքների և դիրքորոշումների հիման վրա ըստ իրավիճակի արդյունավետ ու պատշաճ արձագանքելու ձևեր են: Նախադպրոցական տարիքի երեխաների կարողունակությունները ձևավորվում են ուսուցման և դաստիարակության կազմակերպման միջոցով:

Չափորոշչով սահմանված կարողունակությունները նկարագրում են, թե ինչ պիտի իմանա, կարողանա անել և հասկանա վեց տարեկան երեխան: Ըստ էության, չափորոշչային վերջնարդյունքներն ուղղված են կարողունակությունների ձևավորմանը: Նախադպրոցական կրթության կարողունակություններն են՝ 1)լեզվական և հաղորդակցական, 2)ճանաչողական և մոտիվացիոն, 3)ինքնաճանաչողական և սոցիալական, 4)ժողովրդավարական և քաղաքացիական, 5)թվային և մեդիա, 6)մշակութային, 7)մաթեմատիկական և տեխնիկական, 8)տնտեսական, 9)ֆիզիկական կուլտուրայի (*Նախադպրոցական կրթության պետական կրթական չափորոշիչ*, 2021):

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Կրթության կարողունակահեն մոդելի հիմքում ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի հանձնարարությամբ ֆրանսիացի քաղաքական գործիչ Ժակ Դելորի (*‘Образование: сокрытое сокровище’*, 1996) կողմից առանձնացված XXI դարի կրթության թվով չորս հիմնարար կոմպետենցիաներն են, որոնք կոչված են ապահովելու ցանկալի արդյունքներ երրորդ հազարամյակում: Դրանք են.

- ✓ սովորել գործել,
- ✓ սովորել ապրել միասին,

- ✓ սովորել ճանաչել,
- ✓ սովորել ապրել:

21-րդ դարի կրթության որակը գնահատող նշված չորս հիմնարար կարողունակությունները վերանայման են ենթարկում կրթական ողջ գործընթացի նպատակն ու վերջնարդյունքները՝ նախադպրոցական տարիքից սկսած:

Այսպիսով, նախադպրոցական տարիքից ձևավորվող ճանաչելու, գործելու և միասին ապրելու կարողունակությունները բազմագործառությանը և ինտեգրատիվ անձնային հատկություններ են, որոնք բնութագրում են խնդրահարույց իրադրություններում տարաբնույթ խնդիրներ լուծելու երեխայի կարողությունները: Դրանք հնարավորություն են տալիս հարմարվելու փոփոխվող սոցիալական միջավայրի պայմաններին՝ զարգացմանը փոխանցելով անհատական ուղղվածություն:

Համաձայն ՀՀ հանրակրթության չափորոշի՝ կարողունակության բաղադրիչներն են՝ գիտելիքն ու կարողությունը, արժեհամակարգն ու վերաբերմունքը (դիրքորոշումը) (*Հանրակրթության չափորոշիչ*, 2021): Հաշվի առնելով նախադպրոցական կրթության առանձնահատկությունները՝ կարողունակության բաղադրիչներից օրինաչափորեն առանձնացվում է առանցքային մեկ բաղադրիչ, որի շուրջ և կառուցվում է չափորոշչահեն մանկավարժական գործընթացը: Այդ բաղադրիչը գիտելիքով ամրագրված կարողությունն է, որի ձևավորմանն ուղղված շարունակական աշխատանքն աստիճանաբար կնպաստի դիրքորոշումների և արժեհամակարգի ձեռքբերմանը: Մեր խորին համոզմամբ, կարողունակության դրսևորումները կարող են արձանագրվել միայն բազմաշերտ կարողությունների ձևավորման արդյունքում: Փորձենք հիմնավորել վերոնշյալը հետևյալ դրույթներով.

1. կրթական վերջնարդյունքները կարողություններ են, այսինքն՝ կրթական վերջարդյունքները գնահատվում են երեխայի կարողություններով:

2. Կրթական վերջարդյունքներն արտացոլում են երեխայի գործողությունների տրամաբանությունը: Կրթական վերջարդյունքներն արտացոլում են երեխայի գործունեության հաջողությունը նաև սոցիալ-մշակութային ոլորտում և հարաբերություններում, հետևաբար ցույց են տալիս նրա սոցիալականացման

աստիճանը:

3. Կարողություններն են բնորոշում ձևավորվող անձնավորության ինքնությունը: Հետևաբար, արտաքին աշխարհին արձագանքելու կարողությունները նպաստում են որոշակի դիրքորոշումների և արժեքների ձեռքբերմանը:

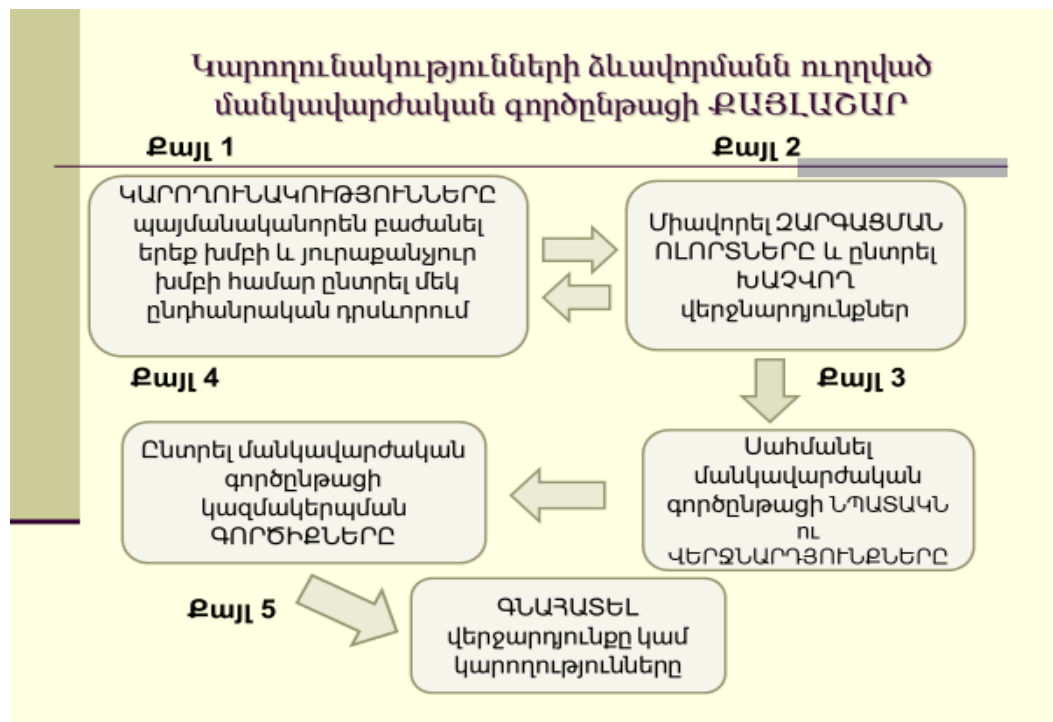
Այսինքն՝ կրթական վերջնարդյունքը ձևավորում է կարողունակություն, եթե երեխայի ոլորտային զարգացման ձեռքբերումները դրսևորվում են նպատակային գործողություններով: Կարողունակությունը տարաբնույթ կարողությունների համակարգ է: Նախադպրոցականի կարողունակությունների ծավալուն նկարագրերը հստակ պատկերացնելու և այդ ուղղությամբ իրականացվող մանկավարժական աշխատանքն արդյունավետ կազմակերպելու նպատակով, կարելի է թվով ինը կարողունակությունը պայմանականորեն բաժանել երեք խմբի՝ հիմք ընդունելով ժակ Դելորի կրթության կազմակերպման հիմնարար սկզբունքները և 21-րդ դարում առավել կարևորվող հենքային կոմպետենցիաները: Այսպես, օրինակ, **ճանաչելու** կարողունակությունը արդյունք է լեզվական և հաղորդակցական, ճանաչողական և մոտիվացիոն և ինքնաճանաչողական և սոցիալական կարողունակությունների: **Գործելու** կարողունակությունը ձևավորվում է ֆիզիկական կուլտուրայի, մաթեմատիկական և տեխնիկական, թվային և մեդիա կարողունակությունների համատեղ ձևավորման արդյունքում: **Միասին ապրելու** կարողունակությունը ժողովրդավարական և քաղաքացիական, մշակութային և տնտեսական կարողունակությունների համադրություն է:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Կարողունակությունների ձևավորման մեթոդաբանությունը ենթադրում է մանկավարժական գործընթացի կազմակերպման որոշակի քայլաշար (Зимняя И., 2009):

Առաջին քայլը կարողունակությունների խմբավորումն է՝ յուրաքանչյուր խմբի համար մեկ ընդհանրական դրսևորման ընտրությամբ: Երկրորդ քայլը՝ զարգացման ոլորտների միավորումն է՝ խաչվող վերջնարդյունքների ընտրությամբ: Երրորդ քայլը՝ մանկավարժական գործընթացի նպատակի և վերջնարդյունքի սահմանումն է: Չորրորդ քայլը՝ մանկավարժական գործընթացի կազմակերպման արդյունավետ գործիքների ընտրությունն է: Հինգերորդ քայլը՝ վերջնարդյունքների գնահատումը:

Քայլերը ներկայացված են գծապատկերում:

Քայլ 1. Կարողունակությունների **1-ին խմբի** ընդհանրական դրսևորումներն են.

✓ երեխան դրսևորում է ճանաչողական հետաքրքրություն աշխարհի, առարկաների և երևույթների հանդեպ, ակտիվ ներգրավվում է գործունեության տարբեր ձևերի, մտավոր տարբեր գործողությունների, նոր բացահայտումների մեջ, այսինքն՝ սիրում է բացահայտել աշխարհը,

✓ երեխան ունի վստահություն սեփական կարողությունների հանդեպ, դրսևորում է ինքնուրույնություն և ինքնակազմակերպվելու հմտություններ, այսինքն՝ ճանաչում է իր ԵՍ-ը:

2-րդ խմբի՝ գործելու կարողունակությունների ընդհանրական դրսևորումներն են.

✓ երեխան դրսևորում է անհրաժեշտ ֆիզիկական պատրաստվածություն և բարոյականային հատկություններ՝ ինքնուրույնություն, կարգապահություն, կամք, պատասխանատվություն, համագործակցություն, վճռականություն, փոխօգնություն, ընկերասիրություն, նախաձեռնողականություն, պահպանում է առողջ ապրելակերպի կանոնները,

✓ հետազոտում է առարկաները և երևույթները, գտնում է տարբեր խնդիրների լուծումներ,

✓ կարողանում է օգտվել մեդիա տարրական գործիքներից, դրսևորում է առարկաների, երևույթների մոդելավորման կարողություններ, տարբերում է իրական և վիրտուալ աշխարհները:

3-րդ խմբի՝ միասին ապրելու կարողունակությունների ընդհանրական դրսևորումներն են.

✓ տիրապետում է բարեվարքության և սոցիալական արդարության պարզագույն կանոններին, համագործակցում է հասակակիցների հետ,

✓ կարողանում է գնահատել գեղեցիկը, դրսևորում է հետաքրքրություն գեղարվեստական գործունեության հանդեպ;

✓ ունի պարզագույն տնտեսագիտական պատկերացումներ, հասկանում է յուրաքանչյուրի դերը շրջակա միջավայրի պահպանման գործում, ակտիվ մասնակցում է այդ գործընթացին:

Քայլ 2. Ջարգացման ոլորտների միավորման տարբերակներ.

- խոսքի և հաղորդակցության + իմացական ոլորտները,
- իմացական + հուզական, սոցիալ-անձնային ոլորտները,
- շարժողական + ինքնասպասարկման, անվտանգության, առողջ ապրելակերպի ոլորտները:

Շարժողական + ինքնասպասարկման, անվտանգության, առողջ ապրելակերպի ոլորտների միավորման ԽԱԶՎՈՂ վերջնարդյունքներն են.

✓ երեխան ունի պատկերացումներ օրգանիզմի վրա ֆիզիկական վարժությունների և սպորտի դրական ներգործության մասին,

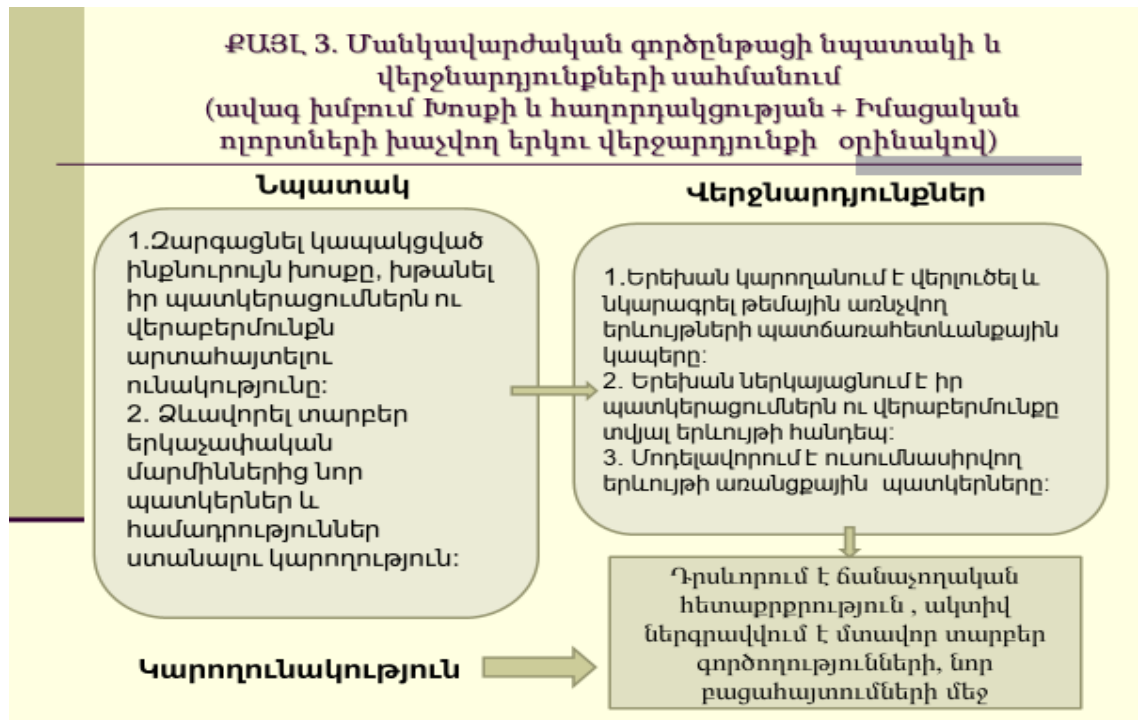
✓ դրսևորում է ֆիզիկական ակտիվություն,

✓ ներկայացնում է առողջության և կյանքի համար հնարավոր վտանգները, դրանց հաղթահարման ուղիներն ու միջոցները:

Նշված վերջնարդյունքները ձևավորում են ֆիզիկական պատրաստվածության, առողջ ապրելակերպի կանոնները պահպանելու կարողունակություն:

Քայլ 3. Նպատակը և վերջնարդյունքները սահմանելու համար անհրաժեշտ է

միավորել զարգացման երկու կամ երեք ոլորտ և ընտրել խաչվող առնվազն երկու վերջնարդյունք: Օրինակը ներկայացված է գծապատկերում:

Քայլ 4. Մանկավարժական գործընթացի կազմակերպումը ենթադրում է .

1. մանկան գործունեության ձևերի ընտրություն,
2. երեխաների ձեռքբերումների գնահատման չափանիշների հստակեցում,
3. երեխաների ձեռքբերումների ցուցիչների (նպատակային գործողություններ, արտաքին դրսևորումներ) առանձնացում,
4. մանկավարժական գործընթացի գործիքակազմի ընտրություն (խաղեր, խաղային տեխնոլոգիաներ, փոխգործուն մեթոդներ, կազմակերպման ձևեր, միջոցներ),
5. կրթական վերջնարդյունքի կամ երեխաների կարողությունների գնահատման սանդղակի մշակում:

Մանկավարժական գործընթացի կազմակերպման ընթացքը միտված է ապահովելու նախատեսվող կրթական վերջնարդյունքները:

ՔԱՅԼ 5. Կրթական վերջնարդյունքի գնահատում կամ սեփական ձեռքբերումների ինքնագնահատում:

Նախադպրոցական կրթության համակարգում ըստ նպատակի առանձնացվում է գնահատման երեք տեսակ. նախնական (հայտորոշիչ), ընթացիկ

(ձևավորող) և ամփոփիչ (բնութագրող): Կրթական վերջարդյունքի գահատման նշված տեսակները հիմնականում վերաբերում են դաստիարակին: Իրականում, վերջնարդյունքը համարվում է արձանագրված միայն այն դեպքում, երբ երեխան ինքն է կարողանում բարձրաձայնել իր կարողություններն ու կարողունակությունները: Առհասարակ, ԽԻԿ համակարգում առանձնահատուկ կարևորվում է կշռադատման, այն է՝ ռեֆլեքսիայի փուլը, որի ընթացքում են ձեռք բերվում դիրքորոշումներ քննարկվող թեմայի շուրջ, բացի այդ, ձևավորվում են ինքնագնահատման կարողություններ, որոնք երեխային օգնում են հասկանալ և օբյեկտիվ վերլուծել սեփական հաջողություններն ու անհաջողությունները:

Կշռադատման փուլում կիրառվող մեթոդներն ու հնարները բազմաթիվ են, դրանցից են՝ «Ճիշտ և սխալ դատողություններ», «Հարցադրումներ», «Սինկվեյն» և այլն:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Այսպիսով, նախադպրոցական կրթության կարողունակահեն մոդելը պահանջում է մանկավարժական գործընթացի կազմակերպման նպատակային քայլեր, որոնք կնպաստեն նախադպրոցականի կարողունակությունների դրսևորումներին՝ զարգացման և կրթական վերջարդյունքների ձևավորման միջոցով: Նախադպրոցականի կարողունակությունների դրսևորումներն ի հայտ են գալիս զարգացման ոլորտների միավորման և ընտրված ոլորտների խաչվող կրթական վերջնարդյունքների արձանագրման արդյունքում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

- Նախադպրոցական կրթության պետական կրթական չափորոշիչ. (2021).
[Http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=152575](http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=152575).
- Հանրակրթության պետական կրթական չափորոշիչ. (2021).
[Https://www.arlis.am/Documentview.aspx?Docid=149788](https://www.arlis.am/Documentview.aspx?Docid=149788).
- Вознюк А. В., (2012). *Педагогическая синергетика*. Житомир: Изд-во ЖГУ им. И. Франко.
- Гриневич И.М., Чуприна А.А., Тоторкулова М.А., Москвитина Н.Ю., Гриневич Г.В., Матяжова О.А., (2018). *Компетентностная модель дошкольного образования*. Ставрополь: СКИРО ПК и ПРО.
- Зимняя И.А., (2009). Ключевые компетенции – новая парадигма результатов образования. *Эксперимент И Инновации В Школе*, 2, 7–17.
- Образование: сокрытое сокровище: Основные положения Доклада Международной комиссии по образованию для XXI века. ЮНЕСКО (1996).
<https://www.gcedclearinghouse.org/Ru/Resources>
- Фельдштейн, Д. И. (2011). *Глубинные изменения детства и актуализация психолого-педагогических проблем развития образования*. СПб. : СПбГУП.
- Masaru Ibuka. (2010). *Kindergarden is too late*. University of Virginia.

REFERENCE LIST

- Gosudarstvennyj obrazovatel'nyj standart doshkol'nogo obrazovaniya (*State educational standard of preschool education*). (2021).
[Http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=152575](http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=152575).
- Gosudarstvennyj obrazovatel'nyj standart obshchego obrazovaniya (*State educational standard of general education*). (2021).
[Https://www.arlis.am/Documentview.aspx?Docid=149788](https://www.arlis.am/Documentview.aspx?Docid=149788).
- Voznyuk A. V., (2012). *Pedagogicheskaya sinergetika (Pedagogical Synergetics)* ZHitomir: Izd-vo ZHGU im. I. Franko.
- Zimnyaya I.A., (2009). *Klyuchevye kompetencii (Key competencies) novaya paradigma*

rezul'tatov obrazovaniya. Eksperiment I Innovacii V SHkole, 2, 7–17.

Grinevich I.M., CHuprina A.A., Totorkulova M.A., Moskvitina N.YU., Grinevich G.V., Matyazhova O.A. (2018). Kompetentnostnaya model' doshkol'nogo obrazovaniya (*Competence model of preschool education*), Stavropol': SKIRO PK i PRO.

Obrazovanie: sokrytoe sokrovishche: (*Education: a hidden treasure*) Osnovnye polozheniya Doklada Mezhdunarodnoj komissii po obrazovaniyu dlya XXI veka. ЮНЕСКО (1996). <https://www.Gcedclearinghouse.Org/Ru/Resources>

Fel'dshtejn, D. I., (2011). Glubinnye izmeneniya detstva i aktualizaciya psihologo-pedagogicheskix problem razvitiya obrazovaniya (*Profound changes in childhood and actualization of psychological and pedagogical problems of education development*). SPb.: SPbGUP.

Masaru Ibuka. (2010). *Kindergarden is too late*. University of Virginia.

РЕЗЮМЕ

ТРЕБОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО СТАНДАРТА ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ РА

ВЛАДИМИР КАРАПЕТАН, АЛЛА ДАЛЛАКЯН, МАРИАННА АМИРАГЯН

В статье представлены преимущества компетентностной модели дошкольного образования, обоснована роль формирования компетенций дошкольников в обеспечении эффективности непрерывного образования, описаны базовые компетенции и способствующие их проявлениям методические особенности организации педагогического процесса. Поэтому важно развивать закрепленную знаниями способность дошкольника, которая способствует приобретению установок и ценностей. Также представлены фундаментальные компетенции 21 века, которые сочетаются с компетенциями, предусмотренными дошкольным образовательным стандартом. Разработана пошаговая последовательность педагогического процесса, в основе которого лежит объединение сфер развития детей дошкольного возраста с последующим выбором скрещивающихся образовательных результатов. Процесс формирования скрещивающихся образовательных результатов, выбранных в

результате объединенных сфер развития, стимулирует проявления компетенций познания, деятельности и умения жить вместе. Также рассматривается оценка ребенком собственных компетенций, в результате которой формируются способности самооценки, помогающие ребенку понять и объективно проанализировать свои достижения.

Ключевые слова: стандарт дошкольного образования, умение, компетенция, образовательный результат.

ABSTRACT

REQUIREMENTS OF THE STATE EDUCATIONAL STANDARD FOR PRESCHOOL EDUCATION OF THE RA

VLADIMIR KARAPETYAN, ALLA DALLAKYAN, MARIANNA AMIRAGYAN

The article discusses the peculiarities of a competence-based model aimed at improving preschool education, in the context of which the role of a preschooler's competent development is justified. Hence, a preschooler's basic competences are described, which are forms of effective and appropriate response based on the acquired knowledge, skills, values and attitudes. Therefore, a preschooler's ability, fixed by knowledge, is important to develop which contributes to the acquisition of attitudes and values. The fundamental competencies of the 21st century are also presented, which are combined with the competences provided by the preschool educational standard. As a result of the study, a sequence of steps of the pedagogical process aimed at the manifestation of a preschooler's competences was developed, the basis of which is the unification of the areas of development and the separation of joint educational outcomes - separation of abilities. The process of formation of joint educational outcomes of the converging areas of development contributes to the manifestations of the abilities to recognize, act and live together. The assessment of own competences by a child is also discussed, as a result of which abilities of self-evaluation are formed, which help a child to understand and objectively analyze own achievements.

Key words: state standard of preschool education, competence, ability,

educational outcome.

Հոդվածը ստացվել է՝ 17.01.2023թ.

Հոդվածն ուղարկվել է գրախոսման՝ 18.01.2023թ.

Հոդվածը երաշխավորվել է հրատարակման՝ 03.03.2023թ.

ԱՇԽԵՆ ՅՈՒԶԲԱՇՅԱՆ,

Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարան

Էլ. հասցե՝ yuzbashyan.ash@mail.ru

DOI: 10.24234/scientific.v1i44.45

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Բարձրագույն կրթությունը սովորողի մոտ պետք է ձևավորի այնպիսի արժեհամակարգ, որը լինի մրցունակ, տվյալ ժամանակաշրջանին համընթաց: <<Հայոց լեզվի պատմություն>> դասընթացը սովորողի մոտ ձևավորում է լեզվամտածողություն, մշակութային և իդեալիստական արժեքներ: Իբրև լեզվական գիտակարգ՝ դասընթացը սովորողի մոտ զարգացնում է ինքնուրույն հետազոտություններ և եզրահանգումներ կատարելու հմտություններ: <<Հայոց լեզվի պատմություն>> դասընթացը ուսանողի մոտ ստեղծում է գիտական, իդեալիստական, նատուրալիստական արժեհամակարգ: Հոգվածում դիտարկված է տարբեր ժամանակներում արժեհամակարգի ձևավորման խնդիրները, որոնք բնականորեն և օրինաչափորեն փոխվում են ժամանակի պահանջներին համահունչ: Հետևապես, ելնելով ժամանակի պահանջներից, <<Հայոց լեզվի պատմություն>> դասընթացում արժեքները ներկայացված են գիտական և գործնական տեսանկյունների միասնությամբ: Այստեղից էլ, հոգվածի նպատակն է արժևորել և անդրադառնալ հայոց լեզվի պատմության այն խնդիրներին, որոնք նպաստում են ուսանողի իդեալիստական, նատուրալիստական, լեզվական արժեհամակարգի ձևավորմանը և ամբողջացմանը: Ուստի, առաջադրվում է արժեհամակարգի ձևավորմանը միտված վարժությունների, հնարների համակարգ՝ ժամանակակից ուսանողի պահանջների, հետաքրքրությունների դիտարկմամբ, որոնք ձեռք են բերվում ինքնուրույն վերլուծությունների, հետազոտությունների արդյունքում:

Բանալի բառեր՝ արժեքանական համակարգ, հայոց լեզվի պատմություն, գրաբար, իդեալիստական արժեք, հնդեվրոպաբանություն, վիմագիր, սեպագիր աղբյուրներ, մշակութային արժեք:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Գոյության սկզբնական շրջանից մարդը փորձել է ձևակերպել արժեքանական մի շարք հարցեր, տալ դրանց պատասխանները: Բնական է, յուրաքանչյուր ժամանակաշրջան ունեցել է արժեքանական ուրույն համակարգ: <<Արժեքի>> գաղափարը կա կյանքի բոլոր ոլորտներում: Արժեքի էությունը որոշում է տվյալ հասարակության ճշմարտության գիտակցության սահմանները, արժեքանական հայեցակարգերը, որոնք արտահայտում են անհատների և սոցիալական խմբերի պահանջմունքները բավարարելու միջոց: Բնականաբար, արժեքանությունը գործում է նաև կրթական ոլորտում, ուր բարեփոխումների ընդհանուր ուղղվածությունը պայմանավորում է ուսուցման կազմակերպման նոր համակարգերի ու մոտեցումների ներդրման անհրաժեշտություն թե՛ միջնակարգ հանրակրթական, թե՛ բարձրագույն ուսումնական համակարգերում:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ուսուցման ավանդական ձևերի կողքին կազմակերպվում է նորը՝ արդիականը, որոնք առաջադրում են ուսուցման ժամանակակից եղանակներ ու մեթոդներ: Հարկ է նշել, որ ուսուցման ոլորտում ժամանակակից եղանակների, մեթոդների, տեխնոլոգիաների կիրառումը խիստ էական է այնքանով, որ փոփոխվել է նոր սերնդի մտածողությունը, ինչպես նաև պահանջները: Այժմյա կենսական պահանջներից է պարզեցում, մատչելիություն, ամենակարևորը, ինքնուրույն աշխատանք կատարելու հմտություններ, ստեղծագործական մտածողության ձևավորում: 21-րդ դարում արմատական փոփոխություն են կրել մի շարք կարևոր իրույթներ. այն է տեղեկություն ստանալը, արժևորելը, օգտագործելը, կրթական նպատակները, որից էլ փոխվել է մարդու ընկալունակությունը և մտածողությունը: Արժեքանությունը հիմնականում տարբերակվում է երկու ուղղությամբ՝ 1. օբյեկտիվ իդեալիստական, երբ արժեքը դիտվում է տարածությունից և ժամանակից դուրս, երբեմն նաև սուբյեկտիվ իդեալիստական, երբ արժեքը դիտվում է որպես գիտակցության երևույթ՝ նրա մեջ տեսնելով հոգեբանական, սուբյեկտիվ

վերաբերմունք: 2. Հայտնի է նաև նատուրալիստական տեսությունը, երբ արժեքը դիտվում է որպես մարդու բնական պահանջմունքների արտահայտություն, այսպես ասած շահի տեսություն (Թորգոմյան Լ., 2011): Ըստ էության, կրթական ոլորտում նույնպես փոփոխվել են պահանջները, ավելի նյութականացվել են, և ենթագիտակցորեն տիրապետող է դարձել շահի տեսությունը: Այս հայեցակարգի ընկալումից պետք է ուշադրություն դարձնել այն խնդրին, թե ինչպես և ինչ ուղղություններով արդիականացնել կրթությունը: Քանի որ այս խնդիրը բավական ընդգրկուն է, ապա մենք մասնավորապես անդրադառնանք մեր տարրորոշած <<Հայոց լեզվի պատմություն>> դասընթացին: Լեզվական գիտակարգերի համակարգում բավական ծավալուն և բազմաբովանդակ է լեզվի պատմությունը, որը ուսումնասիրվում է տարաժամանակյա կտրվածքով: Նշված դասընթացն ունի իր հետաքրքիր առանձնահատկությունը՝ համեմատած լեզվաբանական մյուս ճյուղերի հետ: Այն բավական տարողունակ է, քանի որ ընդգրկում է հայոց լեզվի սկզբնավորումից մինչև մեր օրերը: Բնականաբար, հնարավոր չէ ստեղծել մի այնպիսի դասագիրք, որը ընդգրկի այս ծավալուն ժամանակահատվածը: 21-րդ դարում առաջին տասնամյակում ստեղծվեցին հայոց լեզվի պատմության դասագրքեր՝ Է. Մկրտչյան, Լ. Խաչատրյան, <<Հայոց լեզվի պատմության դասընթաց, գրավոր շրջան>>, Ա. Աբաջյան, Ն. Դիլբարյան, Ան. Յուզբաշյան, <<Հայոց լեզվի պատմություն>>, Գ. Խաչատրյան, Թ. Շահվերդյան <<Հայոց լեզվի պատմություն>>, մինչև այդ Գ. Զահուկյանը 20-րդ դ. վերջում իր <<Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային շրջան>>. աշխատության մեջ տվել է այդ հետաքրքիր շրջանի վերլուծությունը, և, առհասարակ, ստեղծվել են և ստեղծվում են բավական հետաքրքիր աշխատություններ, որոնք վերաբերում են լեզվի պատմության այս կամ այն շրջանին: Մեր խնդիրն է արժևորել և փորձել անդրադառնալ հայոց լեզվի պատմության այն խնդիրներին, որոնք նպաստում են ուսանողի իդեալիստական, նատուրալիստական, լեզվական արժեհամակարգի ձևավորմանը և ամբողջացմանը: Այս առարկան հիմնականում ուսումնասիրվում է հումանիտար ֆակուլտետներում, մասնավորապես հայ բանասիրության, աստվածաբանության, ինչպես նաև մագիստրոսական լեզվաբանական դասընթացներում: Մյուս կողմից, <<Հայոց լեզվի պատմությունը>> ուսումնասիրվում է նաև դպրոցում, ինչպես

ուղղագրության, բառագիտության, քերականության որոշ երևույթների ուսուցման ընթացքում, ավագ դպրոցում որոշ տեղեկություններ են տրվում հայոց լեզվի շրջաբաժանման, գրավոր տարբեր փուլերի, ինչպես նաև հայոց լեզվի հնդեվրոպական բնույթի մասին (Եզեկյան Լ., et al., 2014):

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Փորձենք <<Հայոց լեզվի պատմության>> դասընթացում արժեքները ներկայացնել գիտական և գործնական տեսանկյունների միասնությամբ: Այսպես, դասընթացը, մասնավորապես նախագրային շրջանը ուսումնասիրելիս, առնչվում է հնդեվրոպաբանությանը, վիմագիր, սեպագիր աղբյուրների տվյալների ուսումնասիրությանը, օտար աղբյուրներում հայերի և հայերենի մասին գիտական նյութի իմացությանը և վերլուծությանը: Նշենք նաև, որ այս շրջանի ուսումնասիրությունը ներառում է միջմշակութային կապերի բացահայտում, տարբեր ազգերի հետ շփումներ: Ուսանողը սովորում է <<բառի>> միջոցով ստեղծել իր լեզվի, ինչու չէ, նաև իր ժողովրդի պատմությունը: Բառը խելամիտ կիրառելու դեպքում այն չգիտակցված ուժից կարող է վերածվել մարդկանց, նրանց ցանկությունների և վարքի վրա զգացական ներգործման հզոր միջոցի: <<Հայերենի կազմավորումն իբրև ինքնուրույն լեզու>> թեմայի ուսումնասիրման ժամանակ բնականաբար անդրադարձ է կատարվում մի շարք բառերի պատմությանը, օրինակ՝ <<սայլ>> բառի ստուգաբանության առաջին լուրջ փորձը պատկանում է Լիդենին, Հ. Աճառյանին, ապա Գ. Զահուկյանին, Գամկրելիձեին, Իվանովին, Վ. Համբարձումյանին: Ուսումնասիրությունների ժամանակաշրջանը ընդգրկում է 1905-1998թթ.: <<Սայլ>> փոյուզական փոխառություն է, ապա առնչվում է Մեծ արջի համաստեղության հետ (Զահուկյան Գ., 1987; 2010), պարզապես փոխառություն (Հ. Աճառյան, 1979), սայլը՝ իբրև երկանիվ փոխադրամիջոց համեմատվում է <<գալգալի>> հետ, որը մեծ դեր պիտի ունենա Հայաստանի, առհասարակ Առաջավոր Ասիայի մշակութային կյանքում (Համբարձումյան Վ., 1998): Դասավանդողը նյութը ներկայացնելիս պետք է ուսանողի մոտ զարգացնի գիտական նյութի վերլուծության, զուգադրության, ընտրողության կարողություններ: Մյուս կողմից արժևորելու կարևոր մշակութային բառ-արժեքի վկայությունը սեփական ժողովրդի մասին, բայց ոչ սնապարձ միտվածությամբ, այլ իսկապես

արխաիկ ձևի և բովանդակության գիտակցումով, որը վկայում է վաղնջական շրջանի ինչպես ծիսական հավատալիքի, այնպես էլ երկրագործության մասին: Սյունիքի ժայռապատկերներում հայտնաբերվել են մ.թ.ա. IV-III հազարամյակների սայլերի պատկերներ, միաժամանակ Լճաշենի մոտ նույնպես հայտնաբերվել են միասունի և երկսունի ճաղեր ունեցող փայտե անիվներով սայլեր, որոնք վերաբերում են մ.թ.ա. II հազարամյակին: Այս մեկ բառի ստուգանական պատմությունը ստեղծեց առարկայական կապեր լեզվաբանության, հնագիտության, պատմության միջև, ընդամին ցույց տվեց լեզվական ստուգաբանության անցած ժամանակը. մոտ 90 տարի շարունակ այս բառը հետաքրքրել է հնդեվրոպաբաններին. դժվար է ասել՝ վերջակետ կարելի է դնել: Ուսանողի մոտ ձևավորվում են արժեքների բոլոր երեք տիպերը՝ իդեալիստական, գիտական, <<նյութական>> արժեքը: Իդեալիստական՝ <<բառը>> ստեղծում է պատմություն, գիտական՝ անդրադարձ բառի գիտական-ստուգաբանական պատմությանը, <<նյութական>>՝ բառի պատմությունը ապացուցում է հայերի հնագույն ժողովուրդ լինելը, բնիկ լինելը, հնագույն մշակույթ կրելը: <<Հայոց լեզվի պատմության>> դասընթացը նպաստում է ուսանողի մոտ զարգացնելու գիտական տեղեկույթը վերլուծելու և ընտրելու հմտություններ: Դասընթացի գործնական դասերի ընթացքում կարելի է հանձնարարել տարբեր լեզվական աշխատությունների ինքնուրույն արժևորում: Օրինակ՝ Հ. Աճառյանի <<Հայոց լեզվի պատմություն>> աշխատությունը հանձնարարվել էր արժևորելու և ներկայացնելու, ընդ որում հատվածական: Առաջին մասը ներկայացնելիս ուսանողուհին նշեց, որ ինքը շատ տպավորվել է հայ ժողովրդի հնագույն շրջանում տարբեր ժողովուրդների հետ ունեցած փոխազդեցություններից, թե որքան հետաքրքիր է, որ մենք առտնին գործածում ենք բառեր, որոնք ունեն հազարամյակների պատմություն, բայց չենք էլ մտածում այդ բառի պատմության մասին, մեր հարուստ ժառանգություն ասվածը սկսեց դառնալ շոշափելի: Մենք առաջարկում ենք <<Հայոց լեզվի պատմություն>> դասընթացի գործնական դասերին հանձնարարել ըստ ժամանակագրական հերթագայությամբ ուսումնասիրել այս գիտակարգին վերաբերող աշխատությունները և ներկայացնել (Յուզբաշյան Ա., 2022): Օրինակ, ուսանողին թողնել <<գրաբար>> եզրույթի գործածության սահմանների ճշգրտումը: Բանասերը ուսումնասիրել է <<Գրաբար>> դասընթացը,

ուսումնասիրել այդ շրջանի հնչյունական, քերականական, բառագիտական առանձնահատկությունները, ինչպես նաև բնագրերը: Հ. Աճառյանի <<Հայոց լեզվի պատմություն>> աշխատության երկրորդ մասում կա հետաքրքիր հարցադրում՝ <<Գրաբարը խոսակցական լեզու էր>>, այս հարցը միշտ էլ պատասխանի կարիք ունի: Բնավ չենք փորձում անդրադառնալ <<Գրաբար>> եզրույթին, պարզապես նշենք, որ այլ լեզուները գործածում են <<հին հայերեն>> եզրույթը, գրեթե բոլոր լեզվական աշխատություններում կողք կողքի գործածվում են <<Գրաբար>> և <<Հին հայերեն>> եզրույթները. <<Գրաբարը, գրի առնվելով, դարձավ գրական լեզու, քանի որ նրանով ստեղծվեց բավական հարուստ գրականություն>> (Մկրտչյան Է., Խաչատրյան Լ., 2016): Ուսանողը, օգտագործելով մասնագիտական գրականություն, կատարում է վերլուծական աշխատանք՝ փորձելով պատասխանել հին հայերեն, թե գրաբար հարցին, արդեն կատարում է ինքնուրույն աշխատանք: Նմանատիպ աշխատանքները այն հենքն են, որի շնորհիվ նա պետք է գրի իր կուրսային, ավարտական աշխատանքները, ավարտաճառը: <<Հայոց լեզվի պատմություն>> դասընթացն ուսանողի մոտ ձևավորում է լեզվական եզրակացություններ անելու հմտություններ: Եթե մշակութային, պատմական խնդիրներն ավելի շատ վերաբերում են նախագրային շրջանին, այն էլ պայմանական ասված, ապա պատմական ձևաբանության և շարահյուսության հարցերը քննելիս ձևավորվում է կառուցողական-վերլուծական լեզվամտածողություն: Ուսանողը գրավոր շրջանի համար անդրադառնում է քերականության հիմնահարցերին՝ հոլովման և խոնարհման համակարգին: Իբրև նմուշօրինակ ընտրենք հայերենի խոնարհման համակարգը: Հին հայերենի երեք եղանակի դիմաց ժամանակակից հայերենն ունի հինգ եղանակ:

Նախ՝ անդրադարձ ընդհանուր եղանակներին՝ սահմանական և հրամայական: Վերջիններս այն եղանակներն են, որոնք ընդհանուր են հնդեվրոպական բոլոր լեզուներում: Կիրառական և հաղորդակցական ոլորտում հաճախադեպ գործածվող եղանակներն են: Այնուհետև՝ հին հայերենի ստորադասականի դիմաց միջին հայերենում արդեն աստիճանաբար ունենք երեք եղանակ՝ ըղձական, պայմանական և ենթադրական, նախ՝ նշենք ոչ միաժամանակ, երկրորդ՝ նոր ձևերի ստեղծման հաշվին, բայց նաև ունենք կորուստ՝ հին հայերենի

հորդորական հրամայականը այլևս չի կիրառվում, ստորադասականի ձևերը կիրառվում են իբրև բուն գրաբարաբանություններ: Ուսանողին պետք է հնարավորություն տրվի վերլուծական մտքի ձևավորմանը: Նա պետք է ինքը հասկանա, թե ինչպես սահմանական ներկան աստիճանաբար վերածվեց ըղձական ապառնի: Գրաբարում ներկայի բայաձևերը գործածվել են ըղձական ապառնու իմաստով, ընդ որում թե՛ պայմանական, թե՛ հաստատական խոսքում, օրինակ՝ <<Որ ընդունի զձեզ՝ զԻս , և որ զԻսն ընդունի՝ ընդունի զԱռաքիչն Իմ>>, <<Ով ընդունի ձեզ, Ինձ կընդունի, և ով որ Ինձ կընդունի, կընդունի Ինձ Ուղարկողին>>: Այստեղ ուսանողը պետք է պատկերացնի իմաստից ձևի անցումը: Պատկերացնի այդ ճանապարհը: Մենք առաջարկում ենք գործնական վարժությունների համակարգ (Յուզբաշյան Ա., 2022): Միաժամանակ ժամանակից հայերենում նույնպես ներկան ունի իմաստային տարբեր կիրառություններ, այդ թվում նաև ապառնի իմաստով, տանել զուգահեռ համեմատություններ: Հետաքրքիր է նաև այն հանգամանքը, որ արևելահայերենի հինգ պակասավոր բայեր պահպանել են հին հայերենին բնորոշ համադրական կառույցի ձևերը՝ *եմ, կամ, գիտեմ, արժեմ, ունեմ*: Սրանք պակասավոր բայեր են նաև արևմտահայերենում, բացի *արժեմ* բայից, որը, ի հակադրություն մյուսների, ստանում է *կ* մասնիկ: Նման աշխատանքները ուսանողին տալիս են գիտական արժեքներ, ամենակարևորը՝ վերլուծական մտածողություն, լեզվական կառույցների ճիշտ պատկերացում, որոնք նպաստում են հետազայում նաև քերականության համակարգված դասավանդմանը:

<<Հայոց լեզվի պատմություն>> դասընթացը տալիս է նաև մշակութային արժեքները լեզվամտածողությամբ արժևորելու հնարավորություն: Վիպասանական հայերենի հատվածները վերլուծվել են և դեռ կվերլուծվեն, քանի որ իրենք իրենց մեջ պարփակում են ժամանակաշրջան, մտածողություն, սովորույթ, բառ՝ նայած գիտնականը ո՛ր ուղղությամբ է մոտենում խնդրին: Այս հատվածի մեկնությունները տվել են Հ. Աճառյանը, Գ. Զահուկյանը, բառերի ստուգաբանությանը անդրադարձել են Գ. Տեր-Մկրտչյանը, Գ. Խալաթյանը, Վ. Համբարձումյանը. հետաքրքիր է Հ. Թումանյանի մոտեցումը: Նախ՝ նա յուրահատուկ վերաբերմունք ուներ լեզվաբանության նկատմամբ. <<Իմ լեզվական գյուտերը բանաստեղծական թռիչքներ են. մի օր մեր գիտնականները մեջտեղ կգան, էդ գյուտերով կգրադվեն>>

(Թումանյան Ն., 1987):

Հ. Թումանյանը փորձել է բացատրել Մ. Խորենացու գրի առած <<Տենչայր տիկին Սաթենիկ տենչանս զարտախոյր խաւարտ և զտից խաւարծի ի բարծիցն Արգաւանայ>> հատվածը: Հետաքրքիր է Հ. Թումանյանի վերաբերմունքը, քանի որ նա նշում է, որ չի հավանել բանագետների թեր և դեմ կարծիքները, գտնում է, որ այս տողերը ունեն շատ ենթաշերտեր, քանի որ առասպելները շինում են ժողովուրդները: Թումանյանը <<արտախոյր, խաւարտ տից խաւարծի>> բառերի նշանակությունը կապում է բույսերի հետ: <<Արտախուր խոտը և տից խոտիկը>>: Լեզվաբանները <<արտախոյրը>> կապում են թագի հետ, <<խաւարծիլը>> խաւարտի հետ: Այս բառերի ստուգաբանությունը նույնպես ունի երկար ուղի՝ Հ. Աճառյան, Գ. Զահուկյան, Վ. Համբարձումյան, վերջինս փորձում է բացահայտել բառի ստուգաբանության մեջ հեթանոսության մտածողության ենթաշերտերը (Համբարձումյան Վ., 1998): 21-րդ դարը, երբ գենդերային լեզվաբանության մեջ ուսումնասիրվում են տղամարդու և կնոջ խոսքի առանձնահատկությունները, ականա վերլուծում ես Սաթենիկ տիկնոջ ինքնավստահ, իր ինքնարժեքը ճշմտապես բարձր գնահատող կնոջը, նրա նրբանկատ խոսքի ելևէջները:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Ամփոփելով վերոշարադրյալը՝ <<Հայոց լեզվի պատմություն>> դասընթացն ուսանողի մոտ ստեղծում է գիտական, իդեալիստական, նատուրալիստական արժեհամակարգ: Կրթությունը հեղափոխություն է մարդ-անհատի մտղորտում, որը պետք է ապահովի առաջընթաց մտածողություն: Ուսուցիչներն այն մարդիկ են, որ պիտի թևեր, ոգի տան ապագայի սերնդին, որ նրանք չվախենան գնալ դեպի անհայտը և բացահայտեն նորը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

Թորգոմյան Լ., (2010). *Մանկավարժական արժեքանության հիմունքներ (Մագիստրատուրայի կրթական ծրագիր)*. ՀՊՄՀ, Երևան.

Թումանյան Ն., (1987). *Հուշեր և զրույցներ*. Լույս, Երևան.

Համբարձումյան Վ., (1998). *Ակնարկներ հայոց լեզվի համեմատական բառագիտության*. Երևան. ՀՀ ԳԱԱ.

- Մկրտչյան Է., Խաչատրյան Լ.,** (2016). *Հայոց լեզվի պատմության դասընթաց, Գրային ժամանակաշրջան*. Երևան. Զանգակ հրատ.
- Յուզբաշյան Ա.,** (2022). *Հայոց լեզվի պատմության գործնական աշխատանքների ձեռնարկ*. Երևան.
- Եզեկյան Լ., Սաքապետոյան Ռ., Սարգսյան Ա.** (2014). *Հայոց լեզու*. Երևան. Մանմար.
- Ջահուկյան Գ.,** (1987). *Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային ժամանակաշրջան*. Երևան. ՀԽՍՀ ԳԱ
- Ջահուկյան Գ.,** (2010). *Հայերեն սյուզաբանական բառարան*. Երևան. Ասողիկ հրատ.
- Աճառյան Հ.,** (1979). *Հայերեն արմատական բառարան, Դ հատոր*. Երևան. ԵՊՀ հրատ.

REFERENCE LIST

- Torgomyan L.** (2011). *Osnovy pedagogicheskikh cennostej (Bases of Pedagogical Values)*. Erevan.
- Tumanyan N.** (1987). *Napominaniya i razgovory (Reminders and conversations)*. Erevan.
- Ambarcumyan V.** (1998). *Sovety sravnitel'noj leksikologii armyanskogo yazyka (Advice for Comparative Lexicology of the Armenian Language)*. Erevan. NAN RA:
- Mkrtchyan E., Hachatryan L.** (2016). *Kurs istorii armyanskogo yazyka, Pis'mennyj period (Armenian History Course, Written Period)*. Erevan. Gazeta Zangak:
- YUzbashyan A.** (2022). *Spravochnik prakticheskikh rabot po istorii armyanskogo yazyka (Handbook of practical works on the history of the Armenian language)*. Erevan.
- Ezekyan L., Sakapetoyan R., Sargsyan A.** (2014). *Armyanskij yazyk (The Armenian language)*. Erevan. Manmar:
- Dzhaukyan G.** (1987). *Istoriya armyanskogo yazyka. predpisyvayushchij period (History of the Armenian language. prescriptive period)*. Erevan. GA ASSR:

Dzhaukyan G. (2010). *Armyanskij etimologicheskij slovar' (Armenian etymological dictionary)*. Erevan: Gazeta Asogik.

Acharyan G. (1979). *Armyanskij kornevoj slovar' (Armenian dictionary)*, tom D. Erevan. Press-sluzhba EGU.

РЕЗЮМЕ

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ЦЕННОСТЕЙ СТУДЕНТА ПО КУРСУ «ИСТОРИЯ АРМЯНСКОГО ЯЗЫКА»

ЮЗБАШЯН АШХЕН

Высшее образование должно формировать у обучающегося такую систему ценностей, которая является конкурентоспособной, соответствующей современному времени. Курс «История армянского языка» формирует у учащегося языковое мышление, культурные и идеалистические ценности. Как лингвистическая дисциплина, курс развивает у учащегося навыки самостоятельного исследования и выводов. Курс «История армянского языка» формирует у студента научную, идеалистическую, натуралистическую систему ценностей. В статье рассматриваются проблемы формирования системы ценностей в разное время, которые закономерно изменяются в соответствии с требованиями времени. Поэтому, исходя из требований времени, ценности курса «История армянского языка» представлены в единстве научной и практической точек зрения. Таким образом, целью статьи является оценка и решение проблем истории армянского языка, способствующих формированию и завершению идеалистической, натуралистической, лингвистической системы ценностей учащегося. Предлагается система упражнений и навыков, направленных на формирование системы ценностей с учетом запросов и интересов современного студента, которые получены в результате самостоятельного анализа и исследования.

Ключевые слова: система ценностей, история армянского языка, письменность, идеалистическая ценность, индоевропейское учение, литография, клинописные источники, культурная ценность.

ABSTRACT
PROBLEMS OF FORMING A STUDENT'S VALUE SYSTEM WITHIN
‘HISTORY OF THE ARMENIAN LANGUAGE’ COURSE
YUZHASHYAN ASHKHEN

Higher education should form such a value system in a learner, which is competitive, in keeping with the modern period. The "History of the Armenian Language" course forms linguistic thinking, cultural and idealistic values in a learner. As a linguistic discipline, the course develops in a learner skills to make independent research and conclusions. The "History of the Armenian Language" course creates a student's scientific, idealistic, naturalistic value system. The article examines the problems of the formation of the value system at different times, which naturally and regularly are changing in accordance with the requirements of the time. Therefore, based on the requirements of the time, the values in the "History of the Armenian Language" course are presented in the unity of scientific and practical perspectives. Thus, the purpose of the article is to value and address the problems of the history of the Armenian language that contribute to the formation and completion of the student's idealistic, naturalistic, linguistic value system. A system of exercises and skills aimed at the formation of the value system is proposed, considering the demands and interests of the modern student, which are obtained as a result of independent analysis and research.

Key words: value system, history of the Armenian language, writing, idealistic value, Indo-European studies, lithography, cuneiform sources, cultural value.

Հոդվածը ստացվել է՝ 09.02.2023թ.

Հոդվածն ուղարկվել է գրախոսման՝ 10.02.2023թ.

Հոդվածը երաշխավորվել է հրատարակման՝ 16.03.2023թ.

ԼՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԵՎ ՄԵԹՈԴԱԿԱՆ ՊԱՏՐԱՍՏՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ
ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԼՐԱԳՐՈՂՆԵՐԻ ՊԱՏՐԱՍՏՄԱՆ ԵՎ ՎԵՐԱՊԱՏՐՍԱՏՄԱՆ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ

ԴԻԱՆԱ ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ,

Խ.Արթուրյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարան

Էլ. հասցե՝ markosyandiana45@aspu.am

DOI: 10.24234/scientific.v1i44.46

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածի նպատակը պատերազմական իրավիճակում և ռազմաճակատի գոտում լրագրողի մասնագիտական աշխատանքի արդյունավետության բարձրացմանն ու ռիսկերի նվազեցմանն ուղղված երաշխավորությունների մշակումն է, որոնք առնչվում են ռազմական լրագրողների պատրաստման և վերապատրաստման հիմնախնդիրներին: Հոդվածում ներկայացրել ենք ժամանակակից պատերազմներում, մասնավորապես Արցախի և ՀՀ-ի դեմ 2020 թվականին Ադրբեյջանի սանձազերծած պատերազմի ընթացքում լրագրողների մասնագիտական աշխատանքի առանձնահատկությունները, լրագրողներին ներկայացվող պահանջների, դրսևորումների փոփոխությունները 2016 թվականի ապրիլյանի համեմատ: Պատերազմական իրավիճակում և ռազմաճակատի գոտում լրագրողի աշխատանքում ռիսկերի նվազեցման նպատակով մեր մշակած երաշխավորությունները հիմնված են պատերազմի ընթացքում լրագրողական աշխատանք կատարած մասնագետների փորձի և մեր աշխատանքի վերլուծության վրա:

Բանալի բառեր՝ ռազմական լրագրող, հիբրիդային պատերազմ, տեղեկատվական անվտանգություն, տեղեկատվական հոսքեր, անվտանգային միջոցառումներ:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Սույն հոդվածում ներկայացվում են պատերազմական իրավիճակներում լրագրողների մասնագիտական աշխատանքի առանձնահատկությունները: Ձեռք բերված տվյալների հենքի վրա վերլուծվում են մարտադաշտում ռազմական լրագրողների գործունեության մանրամասները, տրվում նրանց վերապատրաստելու երաշխավորություններ: Այստեղից էլ, լրագրողների վերապատրաստումը հույժ անհրաժեշտ է, քանզի պատերազմող երկրի համար այդպիսի մասնագետների աշխատանքն էական և ուղղորդիչ նշանակություն ունի: Այս առումով, կարծում ենք, լրագրողներ պատրաստող բուհերը բակալավրի և մագիստրոսի կրթական ծրագրերում առավելագույն առարկայացանկ պիտի ներառեն՝ ռազմական լրագրողի մասնագիտական նկարագիրը բարձր պատրաստվածության հասցնելու ուղղությամբ:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Որպես հիմնախնդրի ուսումնասիրման տեսական մոտեցումներ, սկզբունքներ, պատճառականություն և ուսումնասիրման մեթոդների համակարգ՝ դիտարկվել են վերլուծահամադրական մեթոդները: Օգտագործվել են նաև տեղեկատվական առկա նյութերի ուսումնասիրման և իրողությունների հետ համադրման մեթոդները:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Ռազմական լրագրողի մասնագիտությունն առանձնահատուկ է, այն համարվում է ամենավտանգավորներից մեկը, քանի որ լրագրողի աշխատանք իրականացնող մասնագետներից ամենաշատը զոհվում են հենց ռազմական հակամարտությունների գոտում աշխատողները:

Այդ աշխատանքի համար անհրաժեշտ է առավելագույն դիմացկունություն, խիզախություն, սառը դատողություն, անկողմնակալություն, փաստերի ճշգրտման կարողություն, առավելագույն արդարացիություն և ճշմարտացիություն, հավասարակշռություն ցանկացած կոնֆլիկտի լուսաբանման հարցում. չէ՞ որ յուրաքանչյուր հակամարտություն ոչ միայն տառապանք է հակամարտող կողմերի համար, այլև ֆեյք լուրեր, զեղծարարություններ ու մանիպուլյացիա: Ստահող լուրերի և կեղծ օգտատերերի միջոցով ապատեղեկատվություն տարածելը ոչ թե

լրագրություն է, այլ անբարեխիղճ քարոզչություն, որի զոհ կարող են դառնալ բազմաթիվ անմեղ մարդիկ:

Այսօր 21-րդ դարում դասական լրագրությունը, կարելի է ասել, մարում է: Լրագրությունը հասարակությանը պաշտպանող, վերահսկող իր գործառնությից շեղվել է՝ վերածվելով զանգվածային ոչնչացման զենքի: Մենք գործ ունենք հիբրիդային պատերազմների հետ, որոնք տեղափոխվել են մեդիա հարթակ:

«Հիբրիդային պատերազմ»-ը ԱՄՆ-ում 20-րդ դարի վերջին ի հայտ եկած ռազմական ստրատեգիայի ոլորտում կիրառվող հասկացություն է, որն իր մեջ, որպես մի ամբողջություն, ընդգրկում է սովորական պատերազմը, փոքր պատերազմը, կիբերպատերազմը, միջուկային, կենսաբանական և քիմիական զենքերի, տեղեկատվական պատերազմի միջոցների կիրառմամբ գործողությունները (Fridman, 2018):

«Հիբրիդային» եզրույթը նշանակում է հակառակորդի վրա ճնշման մի քանի տեսակների կիրառում (տեղեկատվական-գաղափարական, ֆինանսատնտեսական և այլն), որոնց շարքում զինված ուժերի գործողությունները կազմում են թեև կարևոր, բայց ընդամենը մի մասը (Панагин, 2022): Վերջին տարիներին հրապարակվեցին մի շարք աշխատություններ և՛ էլեկտրոնային, և՛ տպագիր տարբերակներով, որոնք վերաբերում են հիբրիդային պատերազմին, վերջինիս իրականացման ձևերին, կանոններին, սկզբունքներին, մեթոդաբանությանը, մեխանիզմներին (Thiele R., 2021; Mikael N., 2021; Radin, 2017):

Այսօր զինված հակամարտությունների լուծման պատմականորեն նոր այդ մոտեցումը պատերազմի առաջատար տեսակներից է:

Եվրոպական շատ վերլուծաբանների կարծիքով հիբրիդային պատերազմը թշնամական գործողությունների մի տեսակ է, որի դեպքում հարձակվող կողմը չի դիմում դասական ներխուժման, այլ իր հետ հակամարտության մեջ գտնվող կողմին ոչնչացնում է՝ համակցելով քայքայիչ գործողությունները, սաբոտաժը, կիբերպատերազմը:

Հիբրիդային պատերազմի նպատակը ոչ ռազմական միջոցներով հակառակորդի թիկունքը թուլացնելն է, ինչով էլ այն նպաստում է առաջին գծում զինված ուժերի հաղթանակին: Այս իմաստով, ամենաարագ զարգացող և

արդյունավետ գործիքներից է տեղեկատվական պատերազմը, որն ունի իր օրինաչափությունները, օրենքներն ու սկզբունքները, որոնց մասին հետաքրքիր վերլուծություն է ներկայացրել պահեստազորի գնդապետ, ռազմական գիտությունների թեկնածու Ա. Ա. Բարտոշը (Бартов, 2022):

Հիբրիդային պատերազմի պայմաններում արտաքին ագրեսիայի ժամանակ հատկապես կարևոր է երկրների տեղեկատվական իմունիտետը, որի ամենակարևոր բաղկացուցիչներից մեկը լրատվամիջոցների պատասխանատվությունն ու համակարգված գործունեությունն է քաղաքական իշխանության վստահելի, պատկան մարմինների հետ: Եվ այս պարագայում էլ սահմանը շատ նուրբ է, ու անհրաժեշտ է անչափ զգուշավոր լինել, այլապես կարելի է հայտնվել հակառակ ծայրահեղության մեջ:

Երկրորդ կարևոր գործոնը՝ հասարակության վստահությունն է իշխանության, այդ թվում՝ չորրորդ իշխանության նկատմամբ, որի բացակայությունը կարող է հանգեցնել այլ աղբյուրներում տեղեկատվության որոնման, արդյունքում՝ թշնամական քարոզության ճիրաններում հայտնվելու իրական վտանգի: Եվ երրորդ՝ մեդիագրագիտությունը:

Այս իմաստով, հսկայական փորձության միջով անցան հայ և օտարազգի լրագրողները 2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ից մինչև նոյեմբերի 10-ը՝ Արցախյան երկրորդ պատերազմի առաջին կրակոցներից՝ մինչև հրադադարի կնքման համատեղ հայտարարությունը:

Թնդանոթային առաջին համազարկերը, որ հնչեցին 2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ի վաղ առավոտյան, գուժում էին Ադրբեջանի լայնամասշտաբ հարձակման մասին՝ հայ-ադրբեջանական շփման գծի ամբողջ երկայնքով՝ հրադադարի հաստատումից հետո առաջին անգամ հրթիռակոծելով Լեռնային Ղարաբաղի բոլոր խոշոր քաղաքները, ներառյալ մայրաքաղաք Ստեփանակերտը:

Այս հարձակումը խիստ անակնկալ էր, եթե ոչ քաղաքական ու ռազմական ղեկավարության, ապա առնվազն հասարակության և լրագրողների համար:

Լրագրողական շրջանակներում, ըստ էության, սերնդափոխություն էր տեղի ունեցել և 90-ականների պատերազմը լուսաբանած և այդ պատերազմի բովոյ անցած լրագրողները վաղուց դաշտում չէին, իսկ նոր սերնդի որոշ լրագրողներ

լուսաբանեցին 2016 թվականի ապրիլյան քառօրյա ռազմական գործողությունները: Այդ օրերին լրագրողները հիմնականում օգտվում էին պաշտոնական աղբյուրներից, և ավելի քիչ էին դեպքի վայրից ռեպորտաժներ պատրաստում, իսկ բախումներն էլ տեղային բնույթ ունեին:

Այս անգամ իրավիճակն այլ էր: Հենց առաջին օրը ՀՀ իշխանությունը հայտարարեց ռազմական դրություն Հայաստանում և Արցախում, որով էականորեն սահմանափակեց տեղեկատվության տարածման իրավունքը՝ այն վերապահելով պետական պատկան մարմիններին:

Ռազմական դրության մասին ՀՀ կառավարության համապատասխան որոշման հավելվածով սահմանվեցին ռազմական դրության ժամանակ կիրառվող միջոցառումները, իրավունքների ու ազատությունների ժամանակավոր սահմանափակումները, ռազմական դրության իրավական ռեժիմն ապահովող միջոցները և մարմինները: Այդ հավելվածի 4-րդ կետը վերաբերում էր հրապարակումների, հաղորդումների իրականացման սահմանափակումներին, մասնավորապես՝ «Հայաստանի Հանրապետությունում և Արցախի Հանրապետությունում տեղի ունեցող մարտական գործողությունների, դրանց ուղղությունների, մարտական տեխնիկայի շարժի, մարտական գործողությունների արդյունքում պատճառված կորուստների և վնասների վերաբերյալ հրապարակումների, տեղեկատվական նյութերի, հարցազրույցների, հաղորդումների և դրանց հետ անմիջականորեն առնչվող այլ տեղեկությունների հրապարակային տարածումը, փոխանցումը, ներառյալ ինտերնետային կայքերում և սոցիալական ցանցերում դրանց հրապարակումների ձևով կատարվում է բացառապես պետական մարմինների կողմից տրամադրված պաշտոնական տեղեկատվության հղումով»: Հատկանշական է, որ այդ սահմանափակումները չէին կիրառվում պետական պաշտոնատար անձանց հաղորդումների կամ նրանց հաղորդումներին կատարված հղումների նկատմամբ (*Ուղեցույց պատերազմի, զինված բախումների և ներքին հակամարտությունների ժամանակ լրագրողների ու լրատվամիջոցների վարքի*, 2017):

Սրանով, փաստորեն, ամբողջությամբ փորձ արվեց ՀՀ-ում վերահսկողության տակ վերցնել լրատվական դաշտը: Պատերազմի առաջին կեսին այս

քաղաքականությունը լրատվական դաշտում և հասարակության մոտ դժգոհություններ չառաջացրեց: Եվ այդպես կլինեի, եթե հայկական կողմը պատերազմում հաղթեր:

Սակայն պատերազմի ավարտին ավելի մոտ և հատկապես 2020թ. նոյեմբերի 9-ի ՌԴ նախագահ Վլադիմիր Պուտինի, ՀՀ վարչապետ Նիկոլ Փաշինյանի և Ադրբեջանի նախագահ Իլհամ Ալիևի ստորագրած եռակողմ հայտարարության հրապարակումից հետո հանրությունը և լրատվամիջոցները արձանագրեցին նման քաղաքականության ոչ բարենպաստ հետևանքները: Հատկապես ծանր կացության մեջ հայտնվեց պետական քարոզչությունն իրականացնող առանցքային, երևացող դեմքը՝ ՊՆ ներկայացուցիչ Արծրուն Հովհաննիսյանը, որն ամեն օր Միասնական տեղեկատվական կենտրոնից լուրեր էր հաղորդում ռազմադաշտում տիրող իրավիճակից: Ինչպես հետո պիտի պարզվեր, ոչ այնքան հավաստի, երբեմն հատուկ նպատակով արվող՝ մարտական ոգին բարձրացնող, բայց արդյունքում խոր հիասթափություն և հասարակական դժգոհություն առաջացրած քաղաքականություն, որի ազդեցությունը պատերազմի արդյունքի վրա դեռ պիտի խորապես ուսումնասիրվի: Տեղեկատվական կենտրոն էր ստեղծվել նաև Արցախում: Բացի այս երկու տեղեկատվական աղբյուրներից, պատերազմի ողջ ընթացքում տեղեկատվական հիմնական աղբյուրներն էին՝ Հայաստանի Հանրապետության վարչապետը, Արցախի նախագահը, Հայաստանի պաշտպանության նախարարության ներկայացուցիչը, Արցախի Մարդու իրավունքների պաշտպանը, Արցախի նախագահի և ՊՆ խոսնակները:

Ըստ ռազմական դրության ժամանակ գործող կարգի՝ ԶԼՄ-ները պարտավոր էին հաղորդել միայն պաշտոնական տեղեկատվություն, սակայն շատ հաճախ վերը թվարկված պաշտոնյաների հայտնած տեղեկությունները հակասական էին, երբեմն, անգամ՝ իրարամերժ: Իսկ երբ սկսեցին պատերազմի դաշտից վիրավորներ տեղափոխել մայրաքաղաք, որոնք նկարագրում էին իրական վիճակը, հասարակության մոտ առաջացավ կոգնիտիվ դիսոնանս, առկա պաշտոնական տեղեկատվության և ականատեսների պատմությունների բախում, որը, սակայն, պատերազմի պասիվ մասնակիցներին ուղղորդեց դեպի թշնամական՝ ադրբեջանական, և մասամբ՝ ուկրաինական տեղեկատվական աղբյուրներ:

Հայաստանյան լրատվամիջոցները, ըստ էության, գրկված էին ադրբեջանական կայքերից օգտվելու հնարավորությունից՝ որպես սկզբնաղբյուր պարտադրաբար ունենալով բացառապես ՀՀ իշխանական աղբյուրներով տրվող տեղեկությունները՝ այսպիսով որոշ չափով հայտնվելով տեղեկատվական շրջափակման մեջ (*Ուղեցույց պատերազմի, զինված բախումների և ներքին հակամարտությունների ժամանակ լրագրողների ու լրատվամիջոցների վարքի* 2017):

Աստիճանաբար հայկական տեղեկատվական դաշտը սկսեց նաև հրապարակել այլընտրանքային տեղեկատվություն՝ վերածվելով հակառակորդի կազմալուծող, կազմաքանդող գործողությունների համար շատ հարմար հարթակի, որն այդ կերպ բավական արդյունավետորեն իրականացրեց իր խնդիրը՝ հայաստանյան հասարակության մեջ խուճապ ու հուսահատություն տարածելով: Չափազանց բացասական նշանակություն ունեցան սոցիալական ցանցերը, որոնցում ևս հակառակորդն իրականացնում էր տեղեկատվական պատերազմ: Անգամ ադրբեջանցի օգտատերեր՝ հայկական անուն-ազգանուններով, խնամքով պատրաստված պրոֆայլներով, գրագետ հայերենով խուճապ էին տարածում: Սրանք, իրապես, հակառակորդի հատուկ ծառայությունների վերահսկողության ներքո էին իրականացվում: Ադրբեջանում սահմանափակված էր ոչ միայն սոցիալական ցանցերի, այլև այսպես կոչված, անկախ, այլընտրանքային լրատվամիջոցների գործունեությունը: Ադրբեջանի հասարակությունն էլ տեղեկատվություն ստանում էր հայկական, ռուսական և այլ աղբյուրներից: Պատերազմի ողջ ընթացքում Ադրբեջանում արգելափակման տարբեր մեխանիզմներ էին կիրառվում գրեթե բոլոր սոցիալական ցանցերի (Facebook, Youtube, WhatsApp, Tik-tok) նկատմամբ, բացառությամբ որոշակի սահմանափակումներով (Twither):

ՀՀ իշխանությունների տրամադրած տեղեկությունների նկատմամբ անվստահությունն է՛լ ավելի խորացավ պատերազմի ավարտից հետո, երբ ակնհայտ դարձավ, որ ավելի քան 40 օր որպես կարգախոս հռչակված «Հաղթելու ենք»-ը, համանման այլ քարոզչական տերմիններ, և այդ տրամաբանության մեջ իրականացվող պետական տեղեկատվական քաղաքականությունն ընդհանրապես, իրավիճակը ներկայացրել են տրամագծորեն հակառակ կերպ:

Լրագրողներն ակնհայտորեն վերանայեցին ռազմական գերատեսչությունների հետ իրենց հարաբերությունները: Աստիճանաբար ավելացան պաշտոնական տեղեկությունները ՏԻՄ առաջնորդներից և համայնքների ներկայացուցիչներից ճշտելու դեպքերը: Այսպես, մի կողմից ավելի հստակ էր տեղեկատվությունը, մյուս կողմից ավելի էր ընդգծվում իրարամերժությունը, քանի որ ՏԻՄ առաջնորդներն ավելի անկաշկանդ էին, և համընդհանուր լարվածության և խառնակ իրողության մեջ տալիս էին չհամաձայնեցված, նախապես չմշակված տեղեկատվություն:

Դրան գումարվեց այն, որ իրավիճակին շատ ավելի տեղյակ լրագրողները, որոնք գտնվում էին անմիջականորեն ռազմական գործողությունների վայրերում կամ կարողանում էին շրջանցել համացանցային սահմանափակումներն ու արգելքները և պաշտոնական տեղեկատվությունը համադրել այլ աղբյուրներից ստացված լուրերի հետ, հայտնվեցին խոցելի վիճակում՝ ենթակվելով օրենքի առջև պատասխանատվության:

Ընդհանուր առմամբ, պատերազմի ողջ ժամանակահատվածում ռազմական գործողությունները լուսաբանելու համար Լեռնային Ղարաբաղ են ժամանել միջազգային 290-ից ավելի լրատվամիջոցների ներկայացուցիչներ, ավելի քան 390 անկախ և ԶԼՄ-ների հետ փոխկապակցված լրագրողներ:

2020թ. պատերազմի ընթացքում ադրբեջանական զինուժի հարձակումների հետևանքով ծանր վիրավորում է ստացել 7 լրագրող, այդ թվում՝ օտարերկրյա ԶԼՄ-ների ներկայացուցիչներ, զոհվել է լրագրողներին ուղեկցող մեկ անձ (*Ուղեցույց պատերազմի, զինված բախումների և ներքին հակամարտությունների ժամանակ լրագրողների ու լրատվամիջոցների վարքի*, 2017):

Հատկանշական է, որ այդ բոլոր լրագրողները վիրավորում ստացել են ռազմական ենթակառուցվածքներից և առաջնագծից հեռու, խաղաղ բնակավայրերում իրենց մասնագիտական պարտականություններն իրականացնելիս, իսկ նրանց մեքենաներն ունեցել են PRESS տարբերանշանը: Սա միջազգային իրավունքի տեսանկյունից հանցագործություն է, և անուղղակիորեն ապացուցում է, որ լրագրողների նկատմամբ հարձակումները եղել են թիրախավորված և նպատակային: Պատերազմը լուսաբանող լրագրողներն

աշխատել են կյանքի ու մահվան սահմանագծում՝ ամեն պահ գիտակցելով իրենց զոհվելու հավանականությունը:

Ադրբեջանական զինված ուժերի կողմից Շուշիի Սուրբ Ղազանչեցոց եկեղեցու երկրորդ արկակոծության արդյունքում ծանր վիրավորում է ստացել ռուս ռազմական լրագրող Յուրի Կոտենոկը, ում կյանքը հնարավոր եղավ հրաշքով փրկել միայն բժիշկների համառ ջանքերի շնորհիվ: Յուրի Կոտենոկի անձն անքակտելիորեն կապված է Արցախյան երկրորդ պատերազմի հետ՝ ակամա դառնալով այդ պատերազմի խորհրդանիշներից մեկը: Նա հրթիռակոծության տակ մնաց, ոչ ավելի, ոչ պակաս, Շուշիի Ղազանչեցոց տաճարում՝ Սուրբ Ամենափրկչում: Նրան մեծ դժվարությամբ հանեցին փլատակների տակից, և հասցրին հիվանդանոց՝ նախ Ստեփանակերտ, ապա՝ Երևան: «Դժվար է հիշել... Ամեն ինչ աչքիս առաջ է: Տաճարում իմ ամբողջ կյանքն անցավ աչքերիս առջևով: Ես վիրավոր էի, և Քրիստոսի վիրավոր տաճարը հավերժ կմնա իմ սրտում, -www.armmuseum.ru-ին պատմել է Յուրի Կոտենոկը: Եվ դա բոլորովին պատկերավոր խոսք չէ: Երբ մեռնում ես, զգում ես, որ կյանքը հեռանում է ... (Кочарян М., 2020):

Ադրբեջանական կողմն, ի դեպ, չէր հերքում Արցախում ռազմական գործողությունները լուսաբանող լրագրողների նշանառության տակ պահելու փաստը: Վերջին պատերազմի ընթացքում ոչ միայն մասնագիտական, այլև ԶԼՄ-ների ռազմական գործողությունների պատրաստվածության առումով ակնհայտ դարձան բավականաչափ թերություններ: Պատերազմի սկզբում շատ լրագրողներ ու լրատվամիջոցներ բարձրաձայնել են զրահաբաճկոնների ու սաղավարտների պակասի մասին: Այս բացը փորձել են լրացնել լրագրողական կազմակերպությունները: Մեդիա նախաձեռնությունների կենտրոնի տնօրեն Նունե Սարգսյանն ընդգծում է, որ իրենք դեռևս 2016 թվականից ձեռք բերած 18 հատ զրահաբաճկոններ ու սաղավարտներ ունեին, բայց դա, անշուշտ, բավարար չէր (Մկրտչյան, 2021):

Ամբողջ պատերազմի ընթացքում առանձնահատուկ ուշադրության էր արժանանում և իր օբյեկտիվությամբ աչքի ընկնում Պաշտպանության նախարարության «Զինուժ» ծրագիրը, որի երիտասարդ լրագրողները, օպերատորներն ու նկարահանող խմբի մյուս անդամները, իրենց կյանքը

վտանգելով, մարտական գործողությունների ամենաթեժ կետերից ռեպորտաժներ էին պատրաստում՝ բարձրացնելով հասարակության մարտական ոգին: Անհրաժեշտ է ընդգծել, որ որքան մեծ էր հիասթափությունն ու զայրույթը պետական քարոզչությունն իրականացրած բոլոր կառույցների և անհատների նկատմամբ, այնքան մեծ էր հասարակության հարգանքն ու ըմբռնումը «Զինուժ»-ի նկատմամբ:

Այս իրական պատմություններով ամբողջանում է այն պատասխանատու և վտանգավոր, բայց խիստ կարևոր գործը, որ անում են ռազմական լրագրողները, որոնք կանգնած են այնպիսի բարդ երկրնտրանքի առջև, որ կապված է լինել-չլինելու, ասել՝ խուճապ առաջացնելու, թե չասել՝ զգոնությունը բթացնելու հետ:

Կատարված ուսումնասիրությունների արդյունքում մեզ անհրաժեշտ են պրոֆեսիոնալ ռազմական լրագրողներ, որոնք պետք է պատրաստվեն համապատասխան ֆակուլտետներում: Հրամայական խնդիր է բակալավրի և մագիստրոսի կրթական ծրագրերում ներմուծել հիմնախնդիրը դիտարկող և կարգավորող առարկայախմբեր:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Հիմնախնդրի քննարկումից ակնհայտ է դառնում, որ՝

1. անհրաժեշտ է ինստիտուցիոնալ հիմքերի վրա դնել ռազմական լրագրողների պատրաստման գործընթացը, մշակել «Ռազմական լրագրություն» ՄԿԾ մի քանի բաղադրիչներով և պատրաստել կոմպետենտ ռազմական լրագրողներ, սկզբնական շրջանում գոնե մագիստրոսական աստիճանում:

2. Անհրաժեշտ է, որ «Լրագրություն» ՄԿԾ իրականացնող բուհերը ոչ միայն մագիստրոսական աստիճանում, այլև բակալավրիատում ընդգրկեն արտակարգ իրավիճակներում աշխատող լրագրողի հոգեբանությանը՝ իմացական գործընթացներին, հոգեվիճակներին, հակազդումներին, վարքագծի առանձնահատկություններին վերաբերող դասընթացներ, որոնց արդյունքում ապագա լրագրող մասնագետները պատրաստ կլինեն մեր տարածաշրջանին խիստ հատուկ արտակարգ իրավիճակներում աշխատելու, կունենան համապատասխան գիտելիք, կարողություններ ու հմտություններ: Արդյունքում որոշակիորեն կնվազեցվեն մասնագիտական տրավմաների ռիսկերը,

կտիրապետեն հույզերի կառավարման, ինքնադրսևորման կարողություններին, բարձր կլինի սթրեսակայունության մակարդակը:

3. «Լրագրություն» ՄԿԾ-ով ուսումնառողների համար անհրաժեշտ է կազմակերպել լրացուցիչ վերապատրաստման կուրսեր և՛ ՀՀ ՊՆ Վ. Սարգսյանի անվան ռազմական համալսարանում, որտեղ կուսումնասիրեն ռազմագիտական առարկայախմբի անհրաժեշտ դասընթացներ, և՛ Խ.Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանում, որտեղ կիրականացվի ապագա լրագրողների հոգեբանական պատրաստության գործընթացը:

4. Կարևոր է, որպեսզի ռազմական և արտակարգ իրավիճակներում լրագրողական հանրույթի գործունեությունը դիտվի նաև որպես տեղեկատվական, հոգեբանական պատերազմի իրականացման շատ կարևոր բաղադրիչ և համապատասխան քայլեր իրականացվեն այն գրագետ ու նպատակաուղղված իրականացնելու համար:

5. Անհրաժեշտ է ձևավորել պրոֆեսիոնալ, փորձառու լրագրողների արագ արձագանքման խմբեր, որոնք պատերազմական իրավիճակներում իրենց վրա կվերցնեն թեժ գոտիներում աշխատելու պատասխանատու և վտանգավոր գործը: Այդ խմբերը պետք է ունենան անվտանգության համար անհրաժեշտ բոլոր պարագաները՝ զրահաբաճկոնից, սաղավարտից մինչև փաստաթղթային և օրենսդրական կարգավորումներ, կյանքի և առողջության ապահովագրություն և այլն:

6. Հասարակության մեդիագրագիտության բարձրացմանն ուղղված համալիր միջոցառումները կարող են նվազեցնել թիկունքում պատերազմական գործողությունների հետևանքների բացասական ռիսկերը, կօգնեն կառավարելի դարձնել հասարակական տրամադրությունները, հասարակությանը հնարավոր կլինի զերծ պահել կեղծ և պառակտիչ տեղեկատվական հոսքերից:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

Ուղեցույց պատերազմի, զինված բախումների և ներքին հակամարտությունների ժամանակ լրագրողների ու լրատվամիջոցների վարքի Հայաստանի

զանգվածային լրատվության միջոցների էթիկայի. (2021).
https://ypc.am/wpcontent/uploads/2021/07/Guidelines_Conflicts_Supplemented_arm.pdf?fbclid=IwAR3kYTII_6rRRlXlpbV5fsyL3cidd_8l93pMiNp6ilYj0F0abA3kXYBLKcM

Մկրտչյան Գ. (2021). Հրահարածկոնը փրկություն չէ՞ր՝ լրագրողների աշխատանքը պատերազմի օրերին. *Jam News*. <https://www.aniarc.am/2021/01/10/10-01-2021>

Бартош А.А. (2022). Законы и принципы гибридной войны. *Военная Мысль*, 10. <https://vm.ric.mil.ru/Stati/item/441390>

Кочарян М. (2020). Армения стоит на рубеже зарождающего неоосманизма и христианского мира. *Armenian Museum of Moscow and Culture of Nations*. <https://www.armmuseum.ru/news-blog/jurnalistov-perevezut-v-erevan-iz-shushi>

Панарин И.Н. (2022). *Гибридная война и геополитика*. Горячая линия-Телеком, Москва.

Fridman O. (2018). *The Birth of Hybrid Warfare*. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190877378.003.0003>

Mikael W., Niklas N. (2021). *Hybrid Warfare: Security and Asymmetric Conflict in International Relations* (Vol. 1). Tauris, London.

Radin A. (2017). *Hybrid Warfare in the Baltics: Threats and Potential Responses*. Santa Monica, CA.

Ralph T. (Ed.). (2021). *Hybrid Warfare: Future and Technologies*. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden.

REFERENCE LIST

Rukovodstvo po povedeniyu zhurnalistov i SMI vo vremya vojny, vooruzhennykh konfliktov i vnutrennih konfliktov, etika SMI v Armenii (*Guide to the conduct of journalists and media during war, armed conflicts and internal conflicts, the ethics of mass media in Armenia*). (2021).
https://ypc.am/wpcontent/uploads/2021/07/Guidelines_Conflicts_Supplemented_arm.pdf?fbclid=IwAR3kYTII_6rRRlXlpbV5fsyL3cidd_8l93pMiNp6ilYj0F0abA3kXYBLKcM

- Mkrtchyan G.** (2021). Razve spaseniem ne byl bronezhilet - rabota zhurnalistov vo vremya vojny? (*Wasn't the bulletproof vest a lifesaver - the work of journalists during the war?*). Dzhem Novosti. <https://www.aniarc.am/2021/01/10/10-01-2021>
- Bartosh A.A.** (2022). Zakony i principy gibridnoj vojny (*Laws and principles of hybrid warfare*). Voennaya Mysl', 10. <https://vm.ric.mil.ru/Stati/item/441390>
- Kocharyan M.** (2020). Armeniya stoit na rubezhe zarozhdayushchego neoosmanizma i hristianskogo mira (*Armenia stands on the border of nascent neo-Ottomanism and the Christian world*). Armenian Museum of Moscow and Culture of Nations. <https://www.armmuseum.ru/news-blog/jurnalistov-perevezut-v-erevan-iz-shushi>
- Panarin I.N.** (2022). Gibridnaya vojna i geopolitika (*Hybrid war and geopolitics*). Goryachaya liniya-Telekom, Moskva.
- Fridman O.** (2018). *The Birth of Hybrid Warfare*. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190877378.003.0003>
- Mikael W., Niklas N.** (2021). *Hybrid Warfare: Security and Asymmetric Conflict in International Relations* (Vol. 1). Tauris, London.
- Radin A.** (2017). *Hybrid Warfare in the Baltics: Threats and Potential Responses*. Santa Monica, CA.
- Ralph T.** (Ed.). (2021). *Hybrid Warfare: Future and Technologies*. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden.

РЕЗЮМЕ

ПРОБЛЕМА ПОДГОТОВКИ И ПЕРЕПОДГОТОВКИ ВОЕННЫХ ЖУРАЛИСТОВ С ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ И МЕТОДИЧЕСКОЙ ГОТОВНОСТЬЮ В РЕПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ

ДИАНА МАРКОСЯН

Основная цель статьи – выявить особенности профессиональной деятельности журналиста в военной ситуации и зоне боевых действий и выработать гарантии, направленные на снижение рисков. Представлены особенности профессиональной деятельности журналистов в условиях современных войн, в частности Арцахской, и во время войны, развязанной Азербайджаном против

Армении в 2020 году, изменения в требованиях, предъявляемых к журналистам в сравнении с апрельскими событиями 2016 года. Разработанные нами рекомендации по снижению рисков в работе журналиста в военной ситуации и зоне боевых действий основаны на анализе опыта профессионалов, работавших журналистами во время войны.

В статье говорится о важности информационного иммунитета стран во время внешней агрессии в условиях гибридной войны, одной из главных составляющих которого является ответственность средств массовой информации и скоординированная деятельность с доверенными и компетентными органами политической власти.

Второй важный фактор – доверие общества к власти, в том числе четвертой, отсутствие которого может привести к поиску информации в других источниках, в результате – к реальной опасности оказаться в тисках враждебной пропаганды.

Ключевые слова: военный журналист, гибридная война, психологическая готовность, информационная атака, информационная безопасность, информационные потоки, пропаганда, меры безопасности.

ABSTRACT

ISSUES IN TRAINING AND RE-TRAINING OF MILITARY JOURNALISTS WITH PSYCHOLOGICAL AND METHODOLOGICAL PREPARATION IN ARMENIA

DIANA MARKOSYAN

The purpose of the article is to reveal peculiarities of professional missions of journalists working in times of armed conflict and in border zones and to develop guidance on the risk measures. We have presented characteristics of professional activity of journalists during modern wars, in particular during the war unleashed by Azerbaijan against Artsakh and Armenia in September 2020, as well as changes in the requirements for journalists compared to April 2016. Steps and measures have been developed to mitigate and minimize risks for journalists working in areas of armed conflict and in border zones are based on the analysis of professional practice and experience of media professionals working in wartime.

The article refers to the importance of information immunity of countries in times of external aggression under conditions of hybrid warfare, one of the main components of which is the responsibility of the media and their coordinated activity with the reliable and relevant bodies of political power.

The second important factor is public trust in government, including the 4th branch of government the lack of which can lead to search for other sources of information, thereby creating a real danger of being caught up in the clutches of enemy propaganda.

Keywords: military journalist, hybrid war, psychological preparation, information attack, information security, information flow, propaganda, security measures.

Հոդվածը ստացվել է՝ 09.01.2023թ.

Հոդվածն ուղարկվել է գրախոսման՝ 10.01.2023թ.

Հոդվածը երաշխավորվել է հրատարակման՝ 15.02.2023թ.

ԴԱՍԱՎԱՆԴՄԱՆ ՄԵԹՈԴԻԿԱ

ՄԱՐՔԵԹԻՆԳԸ ՈՐՊԵՍ ՀԱՎԱՃԳՆԱԺԱՄԱՅԻՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԳՈՐԾԻՔ
ՀՀ ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԲԱՆԿԵՐՈՒՄ

ԱՐԹՈՒՐ ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ,

Երևանի պետական համալսարան, Իջևանի մասնաճյուղ

Էլ. հասցե՝ makartur85@gmail.com

DOI: 10.24234/scientific.v1i44.47

ԱՍՓՈՓՈՒՄ

Մարքեթինգը, ճգնաժամերի ընթացքում և հետճգնաժամային փուլերում, որպես բիզնեսի և հաճախորդների միջև կապող օղակ, կարևորագույն դեր է կատարում ինչպես տնտեսության վերականգնման, այնպես էլ ուսումնական գործընթացում: Ինչպես կազմակերպություններում, այնպես էլ բանկերում մարքեթինգը օգտագործվում է որպես հակաճգնաժամային կառավարման գործիք, որին պետք է տեղեկացված լինեն ապագա տնտեսագետները: Մարքեթինգային ռազմավարություններն առևտրային բանկերի շուկայական արդյունավետության բարձրացման այն գործիքներն են, որոնք թույլ են տալիս բանկերին առաջատար դիրք գրավել բանկային համակարգում: Վերջին տարիներին մարքեթինգը հասել է իր զարգացման գագաթնակետին և առևտրային բանկերն իրենց առաքելությունն իրագործում են՝ հիմք ընդունելով կազմակերպության մարքեթինգային ռազմավարություններն ու նպատակները: Ճգնաժամերի ընթացքում և հետճգնաժամային ժամանակահատվածում բանկերը պետք է վերանայեն իրենց մարքեթինգային ռազմավարությունները՝ հարմարեցնելով դրանք նոր ձևավորվող շուկայական իրավիճակին, սակայն դա չպետք է իրականացվի մարքեթինգային ծախսերի կրճատման միջոցով, քանի որ այն բանկերը, որոնք շահույթը պահպանելու նպատակով նախաձեռնում են մարքեթինգային ծախսերի կրճատում, հետագայում կարող են զիջել իրենց շուկայական դիրքերն ու մասնաբաժինը:

Հողվածում ներկայացվել է Հերֆինդալ-Հիրշմանի ինդեքսը, իրականացվել է գծային ռեգրեսիա, ստուգվել են Գաուս-Մարկովի պայմանները՝ պարզելու համար ՀՀ առևտրային բանկերում մարքեթինգային ծախսերի ազդեցությունը շահութաբերության ավելացման տեսանկյունից: Այստեղից էլ հողվածի նպատակն է քննարկվող տվյալները, մոտեցումները կիրառել ուսանողների հետ տարվող աշխատանքներում:

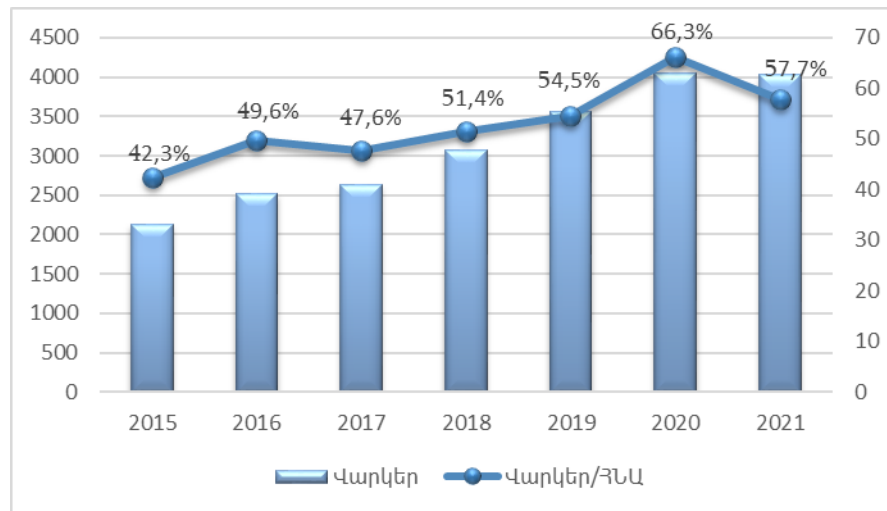
Քանալի բառեր՝ մարքեթինգ, ճգնաժամ, գծային ռեգրեսիա, ՀՆԱ, զույր շահույթ, բանկ:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

«Ճգնաժամ» բառը (լատիներեն «crisis») բառացիորեն նշանակում է «անցումային կետ» (Սարգսյան Կ., 2016): Ըստ տնտեսության տարբեր հատվածների ընդգրկվածության՝ ճգնաժամերը դասակարգվում են՝ տնտեսական, ֆինանսական, ֆինանսատնտեսական, սոցիալական, սոցիալ-տնտեսական: Ֆինանսական համակարգի կայունության համատեքստում ֆինանսական ճգնաժամը կարող է առաջացնել կազմակերպության իրացվելիության և վճարունակության հետ կապված լուրջ խնդիրներ, որոնք կարող են բերել ֆինանսական համակարգում վստահության կորստի (Коротков Э. М., 2014): 2020-2021թթ. տեղի ունեցած ցնցումները բացասական անդրադարձան համակարգի գործունեության վրա: 2021թ. բանկերը սկսեցին խուսափել ռիսկային գործարքներից, ինչը բացասաբար անդրադարձավ բանկային համակարգի վարկավորման ծավալներին: 2021թ. տարեվերջին բանկերը վերականգնեցին վարկավորման ծավալները, և 4-րդ եռամսյակում վարկային պորտֆելն ավելացավ 2.5%-ով: Ըստ 2021թ. արդյունքների՝ բոլոր բանկերը և վարկային կազմակերպությունների մի մասը ներառվել են 1000 խոշորագույն հարկատուների ցուցակում: ՀՀ բանկային համակարգի մի քանի ցուցանիշներ դիտարկվում են ուսանողների հետ տարվող աշխատանքներում:

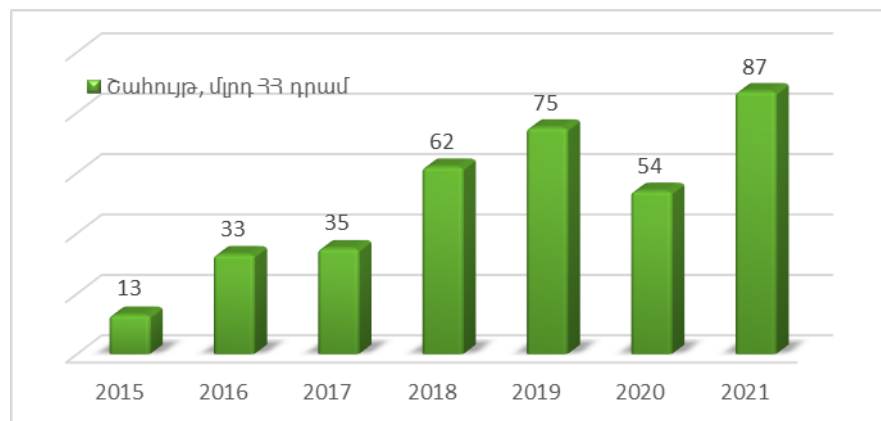
ՀՆԱ հարաբերակցությունը վերջին 10 տարում զգալիորեն բարձրացել է՝ 2021թ. վերջում կազմելով 58% (2011թ.՝ 33.6%): Ակտիվների և ՀՆԱ-ի հարաբերակցությունը գերազանցել է 100%-ը՝ կազմելով 101.4% (2011թ.՝ 54.7%): 2021թ. բանկերի մասնաբաժինը ՀՆԱ-ում կազմել է 13.7%, ընդհանուր կապիտալը շարունակել է աճել՝ արձանագրելով 8.8% աճ 2020թ. համեմատ՝ կազմելով 958 մլրդ

ՀՀ դրամ: 2021թ. բանկերի ակտիվներն ավելացել են 7.5%-ով՝ կազմելով 7.1 տրիլիոն ՀՀ դրամ, իսկ վարկերը նվազել են 0.5%-ով՝ կազմելով 4.0 տրիլիոն ՀՀ դրամ: Բանկերի ընդհանուր ակտիվների մասնաբաժինը ՀՆԱ-ում կազմել է 101.4%, իսկ վարկերինը՝ 57.7%:

Գծապատկեր 1. ՀՀ առևտրային բանկերի վարկային պորտֆելը 2015-2021թթ. մլրդ ՀՀ դրամ

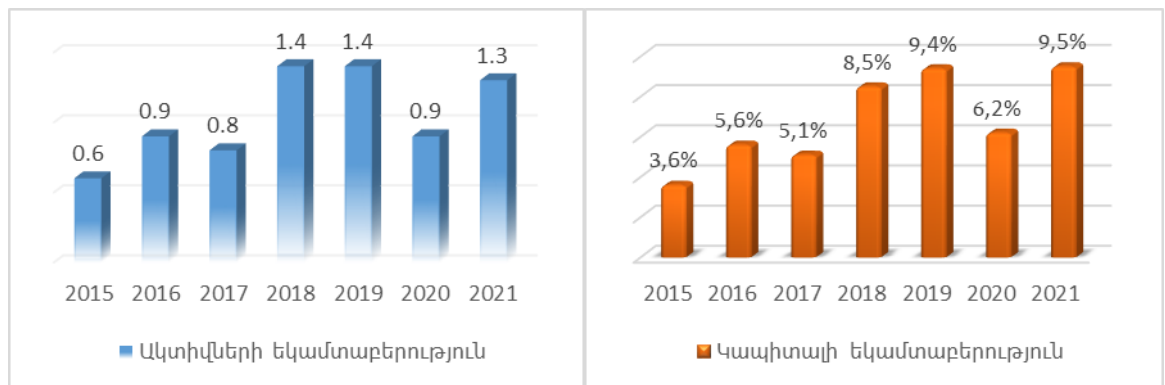
ՀՀ բանկերի զուտ շահույթը 2021թ. կազմել է 87.3 մլրդ ՀՀ դրամ նախորդ տարվա 53.8 մլրդ ՀՀ դրամի համեմատ: Բոլոր բանկերը տարին փակել են շահույթով:

Գծապատկեր 2. ՀՀ առևտրային բանկերի զուտ շահույթը 2015-2021 թթ.

Վարկային պորտֆելի որակի վատթարացումն ու պահուստների ավելացումը 2020թ. շահութաբերության աճը զսպող հիմնական գործոններն էին:

Պահուստավորման ծախսերի կտրուկ աճից հետո 2021թ. դրանց ծավալն էապես կրճատվել է, ինչը նպաստել է ավելի բարձր շահութաբերությանը:

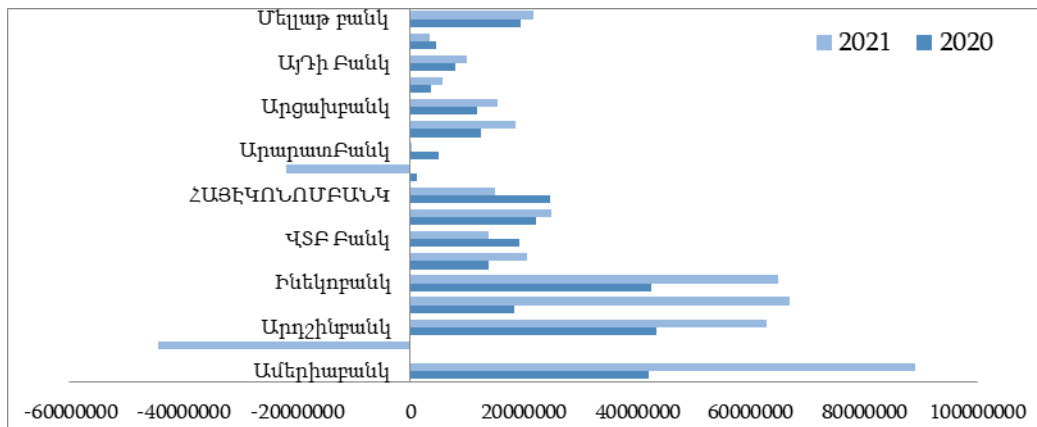
Գծապատկեր 3. ՀՀ առևտրային բանկերի ակտիվների և կապիտալի եկամտաբերությունը 2015-2021 թվականներին

Առևտրային բանկերի համար շատ կարևոր է մարքեթինգի համակարգը, որը նախևառաջ ենթադրում է վերջինիս մասնագիտացում և կողմնորոշում ոչ թե սեփական ծառայություններին, այլ հաճախորդների իրական պահանջներին (Уткин А.Э, 2012): Բանկերում մարքեթինգային համակարգի ներդրման հիմքը մարքեթինգային ռազմավարությունն է, որից ելնելով առանձնացվում են նպատակային շուկայի ընտրության մի շարք ռազմավարություններ (Ламбен Ж.Ж., 1996): Մարքեթինգը սկսվում է հաճախորդների պահանջմունքների ուսումնասիրությունից ու գնահատումից և ավարտվում բանկային ծառայությունների մատուցման միջոցով վերջիններիս կոնկրետ պահանջմունքների բավարարմամբ (Жыков Е.Ф., 1997): Հաջորդ քայլը տվյալ ծառայության վերաբերյալ մարքեթինգային պլանի նախագծումն է, որը ներառում է բանկային ծառայության, ինչպես նաև շուկայի իրավիճակի, մրցակիցների, մարքեթինգի նպատակների, խնդիրների վերաբերյալ անհրաժեշտ տեղեկատվություն (Севрук В.Т, 1994): Կազմակերպության մարքեթինգային ստորաբաժանումը մշտապես հետևում է արտաքին միջավայրում տեղի ունեցող փոփոխություններին, մշակում է դրանց համահունչ մարքեթինգային ռազմավարություններ և հարմարեցնում կազմակերպության գործունեությունը նոր միջավայրին (Котлер Ф., 2007): Առևտրային բանկերի ռազմավարական հաջողությունները մեծ կախվածություն ունեն մարքեթինգային ռազմավարության իրականացման արդյունավետության մակարդակից: Մարքեթինգային

ռազմավարությունները բանկերին հնարավորություն են տալիս հստակ պատկերացնել իրենց առավելություններն և թերությունները, համեմատել մատուցվող ծառայությունները մրցակիցների ծառայությունների հետ, գնահատել հաճախորդների բավարարվածության աստիճանը և բացահայտել նոր ի հայտ եկող պահանջները (Մուրադյան Ա., 2014): Մարքեթինգի միջոցով բանկերը բացահայտում և բավարարվում են հաճախորդի պահանջմունքները՝ առավելագույն շահույթ ստանալու ակնկալիքով (Հայրապետյան Ն. & Հունանյան Ն., 2003; Ламбен Ж.Ж., 1996): 2010 թ.-ից սկսած, երբ ՌԴ բանկերի վարկային պորտֆելներում չաշխատող վարկերի մասնաբաժինը աճում էր, որոշվեց զարգացնել բանկային տվյալների բազայի մարքեթինգը: Տվյալների վերլուծության համար սկսվեց կիրառվել բազմաչափ վիճակագրական մեթոդների՝ կլաստերային և դիսկրիմինանտ վերլուծություն (*Стратегическое планирование развития предприятия*, 2005): ՀՀ առևտրային բանկերին բնորոշ է մարքեթինգային գործիքների և մեթոդների կիրառությունը, որը բանկերի մրցունակության երաշխիքներից է: Մրցակցային իրավիճակի վերլուծության համար անհրաժեշտ է իրականացնել մարքեթինգի բյուջեի վերլուծություն, գնահատել մարքեթինգի ինտենսիվությունը՝ հաշվարկելով մրցակիցների մարքեթինգային ծախսերի հարաբերությունը հասույթին, կամ գնահատել մարքեթինգի հավելյալ ծախսերի եկամտաբերությունը (Revenue Return to Incremental Marketing): Բանկերում մարքեթինգի շահութաբերության նպատակով ներկայացնենք մի քանի ցուցանիշ: **Մարքեթինգի զուտ շահույթ** ցուցանիշի հաշվարկը իրականացվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$\text{Մարքեթինգի զուտ շահույթ} = \text{վաճառքի ծավալ} \times \text{շահույթի համախառն մարժա} - \text{վաճառքի և մարքեթինգի ծախսեր}$$

Բանաձև 1. Մարքեթինգի զուտ շահույթ(2)

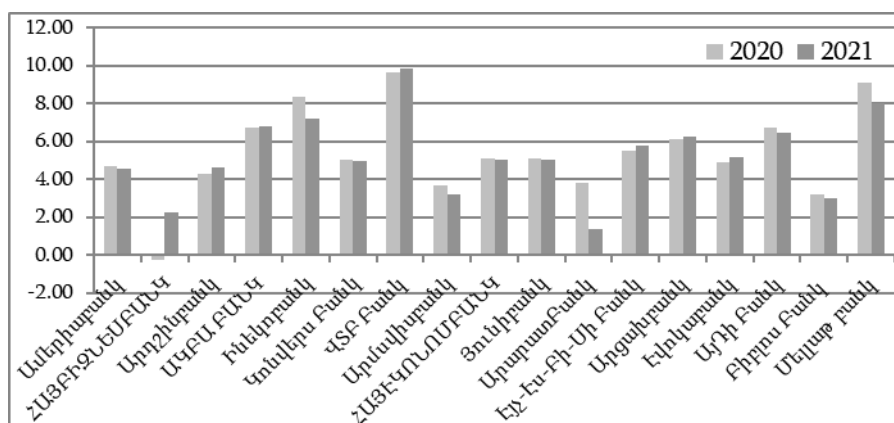
Գծապատկեր 4. ՀՀ առևտրային բանկերի մարքեթինգից զուտ շահույթը 2020-2021թթ.

Մարքեթինգի արդյունավետության գնահատման առաջնային ցուցանիշներից է **վաճառքի շահութաբերության ցուցանիշը՝ ROS-ը**, որը բնորոշում է առևտրային բանկերում ընդհանուր վարկավորման, սեփական կապիտալի և ներդրվող կապիտալի շահութաբերությունը.

$$\text{Մարքեթինգային ROS} = \frac{\text{մարքեթինգից զուտ շահույթ}}{\text{վարկավորման ծավալ}} \times 100 \%$$

Բանաձև 2. Վաճառքի մարքեթինգային շահութաբերությունը [2]

Ներկայացնենք բանկերի 2020-2021թթ.-ի վաճառքի մարքեթինգային շահութաբերության ցուցանիշները:

Գծապատկեր 5. ՀՀ առևտրային բանկերի վաճառքի մարքեթինգային շահութաբերության տվյալները 2020-2021թթ.

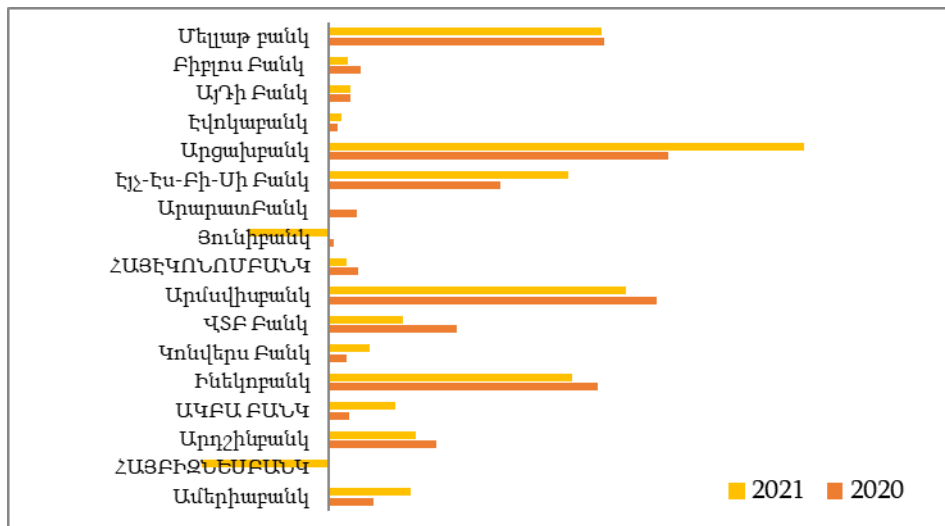
Գծապատկերից պարզ է դառնում, որ վաճառքի մարքեթինգային շահութաբերության ցուցանիշները բանկերի գերակշռող մասում 2021թ.-ին 2020թ.-ի

համեմատ աճի միտում ունեն:

Հաջորդ գործակիցը **մարքեթինգում ներդրումների շահութաբերությունն է՝ ROI**: ROI-ին ցույց է տալիս առևտրային բանկերում ներդրումների վերադարձելիությունը: Արդյունքում ստանում ենք մարքեթինգում ներդրումների շահութաբերության գործակիցը, որը թույլ է տալիս ղեկավարներին գնահատել մարքեթինգի ծախսերի արդյունավետությունը, որոնք օգտագործվել են շահութաբերության տվյալ մակարդակին հասնելու համար:

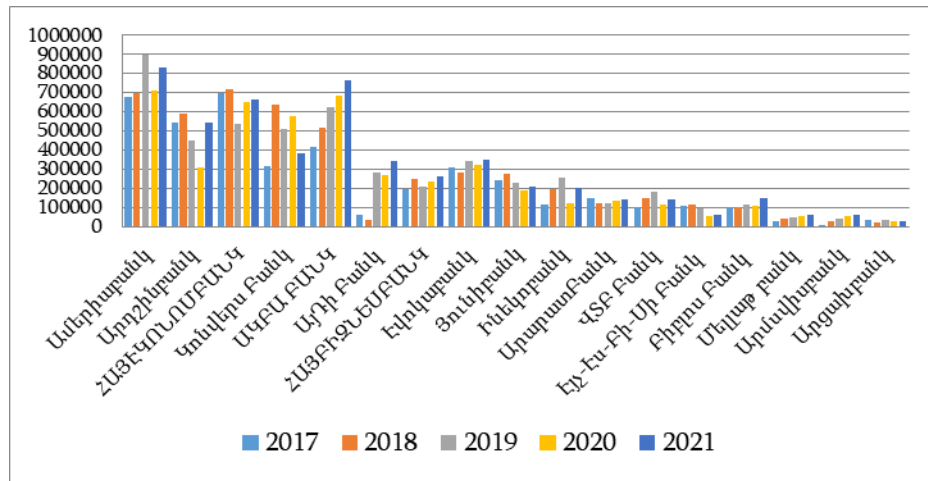
$$\text{Մարքեթինգային ROI} = \frac{\text{մարքեթինգի գուտ շահույթ}}{\text{վաճառքի և մարքեթինգի ծախսեր}} \times 100 \%$$

Բանաձև 3. Մարքեթինգում ներդրումների շահութաբերությունը(2)

Գծապատկեր 6. ՀՀ առևտրային բանկերի մարքեթինգում ներդրումների շահութաբերությունը 2020-2021թթ.

Մարքեթինգի ներդրման շահութաբերության ամենաբարձր աճը արձանագրվել է Ամերիաբանկում, ցուցանիշը բարձր է եղել նաև Ինեկոբանկում, Ակբա բանկում և Արդշինբանկում: Այն բացասական է եղել Հայբիզնեսբանկում և Յունիբանկում, ինչը պայմանավորված է վերջիններիս գուտ շահույթի նվազմամբ: 2018թ. ամենամեծ մարքեթինգային ծախս կատարել է Ամերիաբանկը՝ շուրջ 793 մլն դրամ: 2017թ. համեմատ ամենամեծ աճը արձանագրել է Արմավիաբանկը՝ մոտ 6.6 անգամ, Այդի բանկը՝ 5.5 անգամ: Կոնվերսբանկը արձանագրել է բացարձակ մեծությամբ ամենամեծ աճը՝ 319 մլն դրամ: 2018թ. բանկերի մարքեթինգային ծախսերը աճել են շուրջ 30%-ով, թեև 5 բանկերի մոտ արձանագրվել է անկում, 2019թ. 3%-ով նվազել են՝ 5.313 մլրդ դրամ:

Գծապատկեր 7. ՀՀ առևտրային բանկերի մարքեթինգային ծախսերը 2017-2021 թթ.

Ներկայացնենք որոշ բանկերի մարքեթինգային ծախսերի և շահութաբերության տվյալները: Ամերիաբանկի մարքեթինգային ծախսերը 2019թ. կազմել է 899241, շահութաբերությունը՝ 12,69%: Ճգնաժամի հետևանքով բանկը կրճատել է ծախսերը՝ 2020թ. 711146, շահութաբերությունը՝ 8,50%, 2021թ. ավելացրել է դրանք՝ 831369, շահութաբերությունը՝ 16,30%): Արդշինբանկ 2019թ.՝ 448804, շահութաբերությունը՝ 13,43%, 2020թ.՝ 307612, շահութաբերությունը՝ 12,40%, 2021թ.՝ 545611, շահութաբերությունը՝ 14,60%: Ինեկրանկ՝ 2019թ. 255550, շահութաբերությունը՝ 17,50%, 2020թ. 119535, շահութաբերությունը՝ 8,90%, իսկ 2021թ.՝ 201930, շահութաբերությունը՝ 15,40%:

Աղյուսակ 1. ՀՀ առևտրային բանկերի ակտիվների, պարտավորությունների և կապիտալի մասնաբաժինը բանկային շուկայում և դրանց քառակուսիների գումարը

		Ակտիվներ		Պարտավորություններ		Կապիտալ	
		$S_{ակտիվ}$	S_l^2	$S_{պարտ.$	S_l^2	$S_{կապ.}$	S_l^2
1	Ամերիաբանկ	0.167	0.028	0.175	0.031	0.120	0.014
2	Հայքիզնեսրանկ	0.135	0.018	0.147	0.022	0.062	0.004
3	Արդշինբանկ	0.124	0.015	0.130	0.017	0.092	0.008
4	ԱԿԲԱ Բանկ	0.075	0.006	0.074	0.005	0.082	0.007
5	Ինեկրանկ	0.058	0.003	0.057	0.003	0.067	0.004

6	Կոնվերս Բանկ	0.056	0.003	0.057	0.003	0.053	0.003
7	ՎՏԲ-Հայաստան Բանկ	0.053	0.003	0.052	0.003	0.057	0.003
8	Արմավիսբանկ	0.049	0.002	0.045	0.002	0.071	0.005
9	Հայէկոնոմբանկ	0.048	0.002	0.049	0.002	0.046	0.002
10	Յոնիբանկ	0.043	0.002	0.044	0.002	0.040	0.002
11	Արարատբանկ	0.038	0.001	0.037	0.001	0.044	0.002
12	Էյջ-Էս-Բի-ՍիԲանկ Հայ.	0.037	0.001	0.035	0.001	0.049	0.002
13	Արցախբանկ	0.031	0.001	0.028	0.001	0.049	0.002
14	Էվոկաբանկ	0.028	0.001	0.027	0.001	0.035	0.001
15	Այդիբանկ	0.026	0.001	0.021	0.000	0.052	0.003
16	Բիբլոս Բանկ Արմենիա	0.019	0.000	0.016	0.000	0.035	0.001
17	Մելլաթ Բանկ	0.011	0.000	0.005	0.000	0.046	0.002
	Ընդամենը		0.089		0.093		0.070

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

ՀՀ բանկային շուկայում մրցակցությունը գնահատելու համար կկիրառենք **Հերֆինդալ-Հիրշմանի ինդեքսը**, որը բնութագրում է շուկայի կենտրոնացման աստիճանը [31]: Այն հաշվարկվում է հետևյալ եղանակով. անհրաժեշտ է որոշել բանկերի քանակը, հաշվել յուրաքանչյուր բանկի շուկայական մասնաբաժինը (շուկայում ունեցած վաճառքի հարաբերակցությունը ամբողջ շուկայի վաճառքին), հաշվել յուրաքանչյուր բանկի շուկայական մասնաբաժնի քառակուսին, գումարել բոլոր բանկերի մասնաբաժինների քառակուսիները՝ **HHI**-ը: Գործակիցը հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով՝

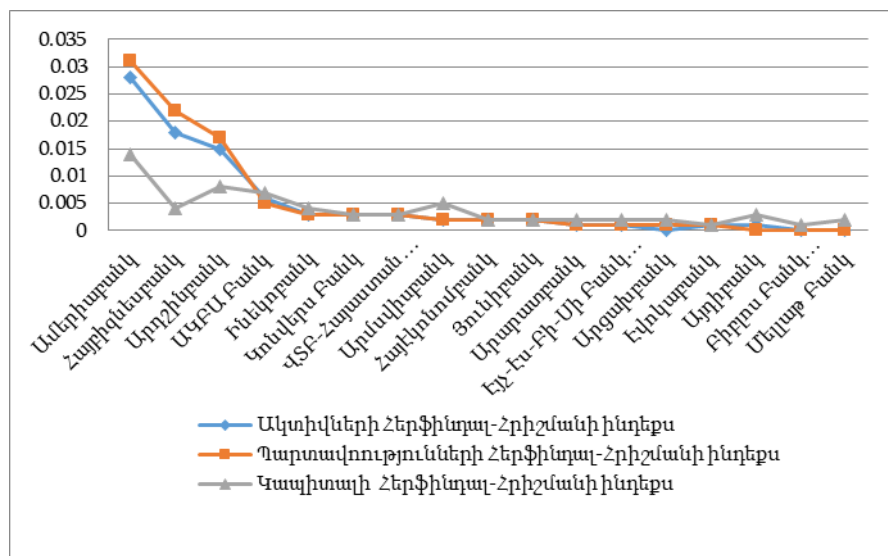
$$HHI = \sum_{i=1}^n s_i^2$$

որտեղ՝

s_i - i -րդ բանկի մասնաբաժինն է ընդհանուրի մեջ n - ՀՀ առևտրային

բանկերի քանակ

Հաշվարկը կատարենք 2021թ. դրությամբ ՀՀ առևտրային բանկերի ակտիվների, պարտավորությունների և ընդհանուր կապիտալի տվյալների հիման վրա (տե՛ս աղյուսակ 1): 31.12.2021թ. դրությամբ ընդհանուր ակտիվները կազմում են 7 տրլն 85 մլրդ դրամ, ընդհանուր կապիտալը՝ 918 մլրդ դրամ, ընդհանուր պարտավորությունները՝ 6 տրլն 167 մլրդ դրամ, ակտիվների 52.2%-ը (կամ 3 տրլն 698 մլրդ դրամը) բաժին է ընկնում տնտեսությանը տրամադրած վարկերին: Պարտավորությունների 58.6%-ը (կամ 3 տրլն 617 մլրդ դրամը) կազմում են ֆիզիկական և իրավաբանական անձանցից ներգրաված միջոցները, կապիտալի կազմում կանոնադրական հիմնադրամի մեծությունը 563.0 մլրդ դրամ է: ՀՀ բանկերում կենտրոնացվածությունը գնահատվում է ցածր. կենտրոնացվածության Հերֆինդալ-Հիրշմանի գործակիցը 2021թ. ըստ ընդհանուր ակտիվների կազմում է 0.089, ըստ ընդհանուր պարտավորությունների՝ 0.093, ըստ ընդհանուր կապիտալի՝ 0.070:

Գծապատկեր 8. Հերֆինդալ-Հիրշմանի ինդեքսն ըստ ակտիվների, պարտավորությունների և կապիտալի 2021թ.

Այժմ ՀՀ բանկերի համար **կիրառենք գծային ռեգրեսիա** (դիտարկենք 2017-2021թթ. մարքեթինգային ծախսերի և շահութաբերության տվյալները): Մոդելի միջոցով հաշվենք, թե մարքեթինգային ծախսերն ինչքանով և ինչպես են ազդում շահութաբերության վրա: Որպես ծրագրային միջավայր վերցնենք R-ը: Այն տվյալների վիճակագրական մշակման և համապատասխան գծապատկերների

կառուցման համար նախատեսված ծրագրային միջավայր է: Իրականացնենք գծային ռեգրեսիա հասկանալու համար, թե մարքեթինգային ծախսերն ինչպես են ազդում շահութաբերության վրա:

```
model <- lm (profitability ~ marketing_expenses_cost, data = banks)
summary (model)
```

Գծային ռեգրեսիա կիրառելուց հետո կունենանք հետևյալ արդյունքը:

```
Call:
lm(formula = profitability ~ marketing_expenses_cost, data = banks)

Residuals:
    Min       1Q   Median       3Q      Max
-24.0460  -2.7761  -0.1793   3.2680  13.8139

Coefficients:
              Estimate Std. Error t value Pr(>|t|)
(Intercept)    4.815e+00  1.025e+00   4.697 1.03e-05 ***
marketing_expenses_cost 6.832e-06  2.813e-06   2.429  0.0173 *
---
Signif. codes:  0 '***' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1 ' ' 1

Residual standard error: 6.105 on 83 degrees of freedom
Multiple R-squared:  0.06636, Adjusted R-squared:  0.05511
F-statistic:  5.9 on 1 and 83 DF, p-value: 0.0173
```

Գծապատկեր 9. Գծային ռեգրեսիայի արդյունքը

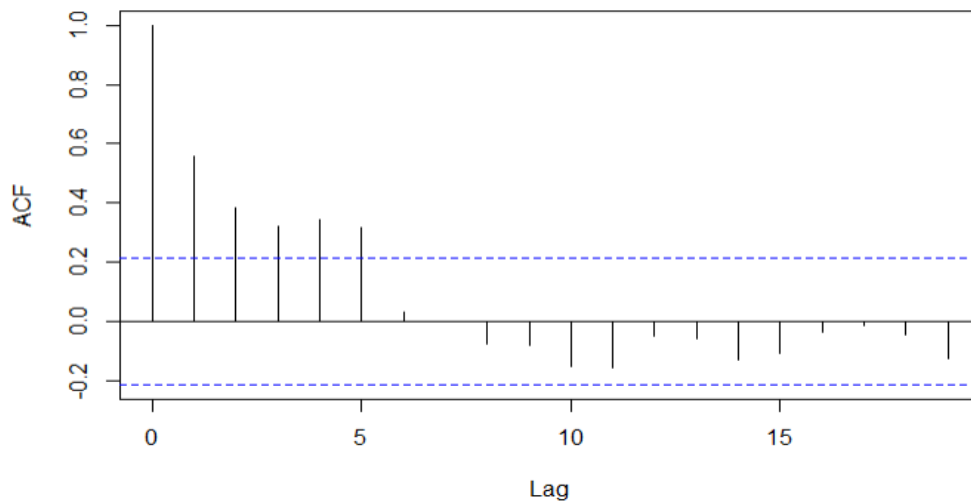
Իրականացվել է գծային ռեգրեսիա, կախյալ փոփոխական շահութաբերությունը, անկախ փոփոխական՝ մարքեթինգային ծախսերը: Հետևաբար մարքեթինգային ծախսի փոփոխությունը կբերի շահութաբերության բարձրացման, քանի որ գործակիցը շատ փոքր է ստացվում, ուստի այն կարող ենք դիտարկել ոչ թե մեկ միավորի փոփոխությամբ, այլ օրինակ՝ 100000: Այլ հավասար պայմաններում մարքեթինգային ծախսը 100000 դրամով ավելացնելիս շահութաբերության տոկոսը կբարձրանա 0.6832-ով: Անկախ փոփոխականն ունի միջին չափի նշանակալիություն՝ $p\text{-value}=0.0173$: Այն 0.05-ից փոքր է, այդ իսկ պատճառով էլ կարող ենք հաշվի առնել փոփոխականի ազդեցությունը մոդելում՝ այն համարելով նշանակալի փոփոխական մեր մոդելի համար: Եթե նայենք R-squared-ին կտեսնենք, որ տատանողականությունը բնութագրվում է 6%-ով, ինչը տրամաբանական է, քանի որ դիտարկվել է միայն մեկ գործոն՝ մարքեթինգային ծախսը, սակայն, շահութաբերության վրա կան նաև այլ էնդոգեն ազդող փոփոխականներ: *Կարող են լինել այնպիսի դեպքեր, որ կանխատեսող*

փոփոխականը համարենք նշանակալի, երբ այն իրականում նշանակալի չէ: Անհրաժեշտ է ստուգել Գաուս-Մարկովի պայմանները, որոնք պետք է բավարարվեն, որպեսզի մեր գնահատականը լինի լավագույն գծային անշեղ գնահատական (BLUE):

Ստուգենք ավտոկոռելյացիայի առկայությունը: Մնացորդների միջև ավտոկոռելյացիայի բացակայությունը ռեգրեսիոն մոդելի հիմնական ենթադրություններից է: Եթե ավտոկոռելյացիա գոյություն ունի, մոդելի արդյունքները կարող են վստահելի չլինել: Հետևաբար, անհրաժեշտ է ստուգել այս ենթադրությունը: Ավտոկոռելյացիան տեղի է ունենում, երբ ռեգրեսիոն մոդելի մնացորդները միմյանցից անկախ չեն: Այլ կերպ ասած, եթե մնացորդային e_i -ի արժեքը կախված է մնացորդային e_{i-1} արժեքից: Այն հիմնականում տեղի է ունենում ժամանակային շարքերում: Մեր խնդրի պարագայում ունենք առևտրային բանկերի կատարած մարքեթինգային ծախսերի և շահութաբերության ցուցանիշները 2017-2021թթ.: Այնուամենայնիվ, պետք է հաշվի առնել այն փաստը, որ ավտոկոռելյացիան կարող է առաջանալ նաև այլ հանգամանքներում: *Ավտոկոռելյացիան հանգեցնում է կանխատեսող փոփոխականների ստանդարտ սխալի թերագնահատմանը, այսինքն կանխատեսող փոփոխականները նշանակալի են այն պարագայում, երբ դրանք իրականում նշանակալի չեն:* Հետևաբար, **պետք է ստուգել ռեգրեսիոն մոդելում ավտոկոռելյացիայի բացակայությունը:**

R-ում ավտոկոռելյացիան ստուգելու եղանակներից մեկը ACF() ֆունկցիայի օգտագործումն է: Այն հաշվարկում և գծագրում է ավտոկոռելյացիայի գնահատումը:

```
acf(model$residuals, type = "correlation")
```


Գծապատկեր 10. Ավտոկորելացիայի ստուգում ACF-ի միջոցով

Գրաֆիկը ցույց է տալիս ACF-ի մնացորդների գծապատկերը, որոնք ավտոկորելացված չեն:

ACF-ի մեկնաբանում: X-առանցքը համապատասխանում է մնացորդների տարբեր Lag-երին, y առանցքը ցույց է տալիս յուրաքանչյուր Lag-ի հարաբերակցությունը, իսկ կապույտ գիծը ներկայացնում է նշանակալիության մակարդակը: Առաջին ուղղահայաց տողը, այսինքն՝ Lag-0-ն, ցույց է տալիս մնացորդի հարաբերակցությունն իր հետ և հետևաբար միշտ մեկ է լինելու: Ավտոկորելացիայի բացակայության դեպքում հետագա ուղղահայաց գծերը կիջնեն հավասարվելով գրեթե զրոյի կամ ընկած կլինեն կապույտ գծերի միջև: Lag-5 հարաբերակցությունից հետո հետագա հարաբերակցությունները արագորեն իջնում են զրոյի և մնում են նշանակալիության մակարդակի սահմանների՝ կապույտ գծերի, միջև: Հետևաբար, մենք կարող ենք եզրակացնել, որ այս մոդելի մնացորդները համապատասխանում են ավտոկորելացիայի բացակայության ենթադրությանը:

Քանի որ ունենք ժամանակային տվյալներ, ապա ստուգենք նաև շարքի ստացիոնարությունը: Ժամանակային շարքը համարվում է «ստացիոնար», եթե այն չունի trend, ժամանակի ընթացքում ունի հաստատուն վարիացիա և հաստատուն ավտոկորելացիոն կառուցվածք: Ժամանակային շարքի ստացիոնարությունը ստուգելու համար օգտագործում ենք **Dickey-Fuller**-ի թեստը: Ձևակերպենք զրոյական և այլընտրանքային վարկածները.

H₀: Ժամանակային շարքը ստացիոնար չէ:

H_A: Ժամանակային շարքը ստացիոնար է:

Իրականացնենք թեստն **R-ում և դրանից ելնելով՝ ընդունենք կամ մերժենք զրոյական վարկածը**

```
adf.test(banks[[3]])
```

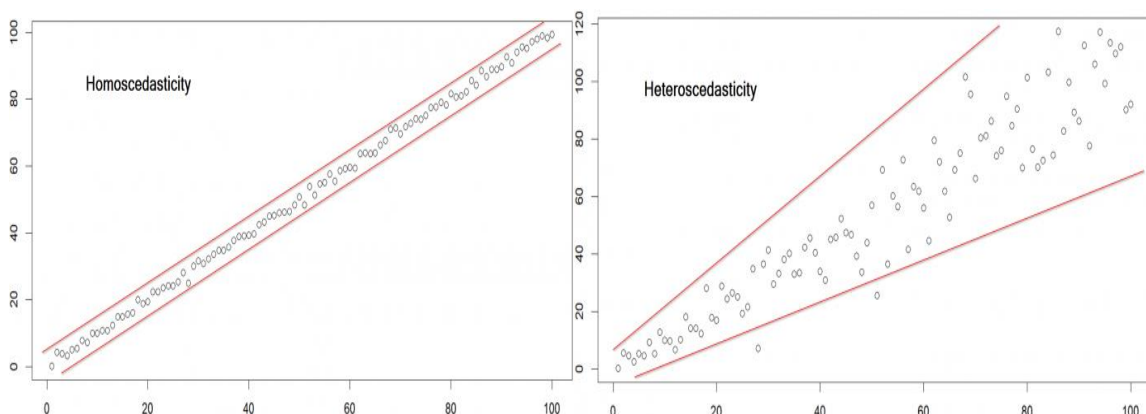
Augmented Dickey-Fuller Test

```
data: banks[[3]]
Dickey-Fuller = -3.7353, Lag order = 4, p-value = 0.02649
alternative hypothesis: stationary
```

Գծապատկեր 11 . Dickey-Fuller թեստի ստուգում

Քանի որ p-value-ն 0.05-ից փոքր է, մենք մերժում ենք զրոյական վարկածը: Սա նշանակում է, որ ժամանակային շարքը ստացիոնար է:

Հաջորդ պայմանը դա հոմոսկեդաստիկությունն է: Հոմոսկեդաստիկությունն այն իրավիճակն է, երբ ռեգրեսիոն մոդելի մնացորդների շեղումը նույնն է կանխատեսված փոփոխականի բոլոր արժեքների միջև: Այլ կերպ ասած, մնացորդների փոփոխականությունը չի աճում կամ չի նվազում կանխատեսումների տիրույթում, մնացորդների միջև որևէ օրինաչափություն չկա: Հետերոսկեդաստիկության բացակայությունը, այսինքն՝ հոմոսկեդաստիկության առկայությունը, գծային ռեգրեսիայի հիմնական ենթադրություններից է: Եթե հետերոսկեդաստիկություն գոյություն ունի, ապա մեր վերլուծության արդյունքները կարող են անվավեր լինել: Հետևաբար, կարևոր է ստուգել այս ենթադրությունը:

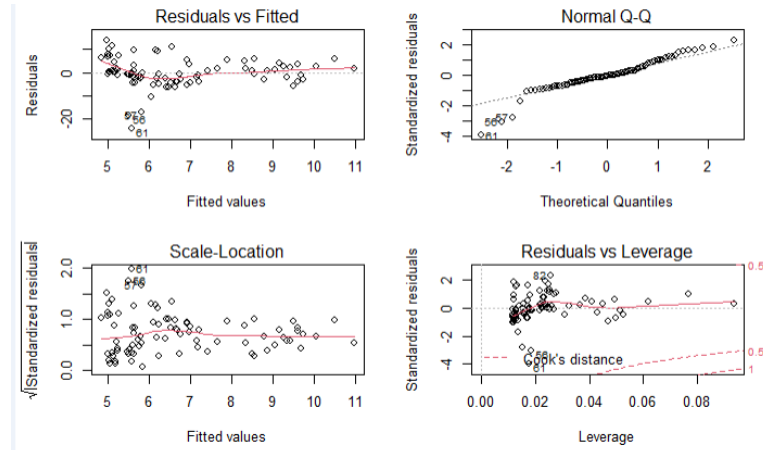
Գծապատկեր 12. Հետերոսկեդաստիկության և հոմոսկեդաստիկության ներկայացումը գրաֆիկի միջոցով

R-ում հետերոսկեդաստիկության ստուգման եղանակներից մեկը

```
par(mfrow = c(2, 2))
plot(model)
```

«Residuals vs. Fitted» գրաֆիկի օգտագործումն է:

Ստանում ենք գծապատկեր, որը ցույց է տալիս ստանդարտացված մնացորդային արժեքների քառակուսի արմատը համապատասխան արժեքների նկատմամբ:

Գծապատկեր 13. Հոմոսկեդաստիկության ստուգում

Գծապատկեր 13-ում կարող ենք նայել «Residuals vs. Fitted»-ին և «Scale-Location»-ին ռեգրեսիոն մոդելի համար՝ առանց հետերոսկեդաստիկ մնացորդների: Այլ կերպ ասած, մնացորդների շեղումը նույնն է բոլոր տեղադրված արժեքների համար: Թեև երկու գծապատկերներում էլ գծերը հարթ չեն, այնուամենայնիվ մնացորդների միջև փոփոխականությունը կայուն է թվում: Փոփոխականությունը չի ավելանում, ոչ էլ նվազում է համապատասխան արժեքներով: Հետևաբար, կարելի է ենթադրել, որ այս ռեգրեսիոն մոդելը չի խախտում **հոմոսկեդաստիկության ենթադրությունը**:

Կարող ենք իրականացնել նաև թեստային ստուգում ավելի վստահ լինելու համար: R-ում մնացորդների միջև հետերոսկեդաստիկությունը ստուգելու երկրորդ մեթոդը Breusch-Pagan-ի թեստն է: Այս թեստը ստուգում է, թե արդյոք մնացորդների շեղումը կախված է անկախ փոփոխականի արժեքից: Հետևաբար, Breusch-Pagan-ի թեստի վարկածը հետևյալն է.

H₀: Մնացորդները բաշխված են հավասար վարիացիայով, այսինքն կա հոմոսկեդաստիկություն:
H₁: Մնացորդները բաշխված են անհավասար վարիացիայով, այսինքն կա հետերոսկեդաստիկություն:

Թեստի իրականացումն **R-ում**.

```
lmtest::bptest(model)
```

Թեստի արդյունքում ստանում ենք հետևյալը.

```
studentized Breusch-Pagan test  
data: model  
BP = 3.6393, df = 1, p-value = 0.05643
```

Գծապատկեր 14. Breusch-Pagan-ի թեստի արդյունքները

Քանի որ p -value-ն նշանակալի չէ, այսինքն՝ $p\text{-value} > 0.05$, մենք չենք մերժում զրոյական վարկածը: Հետևաբար, **մենք ենթադրում ենք, որ մնացորդները հոմոսկեդաստիկ են:**

Հաջորդ պայմանը դա մուլտիկոլինարության բացակայությունն է, և քանի որ մեկ անկախ փոփոխական ունենք, ապա հետևում է, որ մուլտիկոլինարություն չունենք: Դիտարկումների քանակը գերազանցում է անկախ փոփոխականների քանակին, իսկ դա նշանակում է, որ ադիտիվություն ևս չունենք: Ինչպես տեսնում ենք, Գաուս-Մարկովի պայմանները խախտված չեն, ուստի կարող ենք ասել, որ մեր իրականացրած ռեգրեսիայի արդյունքում ստացած գնահատականը լավագույն գծային անշեղ գնահատականն է, մեկնաբանությունները ճիշտ են, իսկ փոփոխականները նշանակալի: Եվ այսպես կարող ենք նշել, որ մարքեթինգային ծախսը թեև քիչ, սակայն, դրական ազդող գործոն է շահութաբերության տեսանկյունից:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Ամփոփելով աշխատանքը՝ նշենք, որ բանկային համակարգում ճգնաժամերը կարող են առաջանալ տարբեր պատճառներով: Ճգնաժամերից խուսափել հնարավոր չէ, հետևաբար, ճգնաժամն առաջընթացի անհրաժեշտ տարր է և այն ունի ոչ միայն բացասական, այլև դրական կողմեր: Այն բացահայտում է կազմակերպության թույլ կողմերը և վերացնում է անհիմն հավակնությունները, ստիպում է բանկերին գտնել զարգացման նոր ուղիներ և մշակել ռազմավարական պլաններ՝ երկարաժամկետ հեռանկարում հաջողության հասնելու նպատակով: Վերջին ճգնաժամն ընդգծեց բանկերում ճգնաժամի հաղթահարման մի շարք մեթոդներ մշակելու, ֆինանսական կայունության բարելավման ուղիների ու

միջոցների բացահայտման, բանկային համակարգի նկատմամբ վստահության վերականգնման և հետագա զարգացման անհրաժեշտությունը:

Գաուս-Մարկովի պայմանների ստուգման թեստերի գծային ռեգրեսիայի արդյունքից կարող ենք եզրակացնել, որ մարքեթինգային ծախսի մեծացումը բերում է շահութաբերության ավելացման: Ծրագրային իրականացումը կատարվել է R-ում: Մոդելից ստացված արդյունքները ցույց են տալիս, որ մարքեթինգի կիրառումը բանկային համակարգում արդյունավետ գործիք է: Հիմնականում բանկերը ճգնաժամների ընթացքում կրճատում են մարքեթինգային ծախսերը, սակայն, մոդելի արդյունքներից պարզ է, որ մարքեթինգային ծախսը դրական ազդող գործոն է շահութաբերության վրա: Հետևաբար մարքեթինգի կիրառումը և մարքեթինգային ծախսերի արդյունավետության գնահատումը ՀՀ առևտրային բանկերում առանցքային նշանակություն ունի, քանի որ հետճգնաժամային իրավիճակներում առավել քան կարևոր է արդյունավետ մարքեթինգային ծախսերի իրականացմամբ առավելագույն շահույթի ապահովումը: Հավելենք նաև, որ ներկայացված տվյալներն ու մոտեցումները կիրառելի են ուսանողների հետ կազմակերպվող աշխատանքներում՝ թե՛ պրակտիկաների, թե՛ լսարանային պարապմունքների ընթացքում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

Հայրապետյան Ն., Հունանյան Ն. (2003). *Բանկային մարքեթինգ*. Երևան.

Մուրադյան Ա. (2014). *Մարքեթինգային ռազմավարությունների ներդրման արդյունավետության հիմնախնդիրները*. Երևան.

Սարգսյան Կ. (2015). *Պետական հակաճգնաժամային քաղաքականության արդյունավետության բարձրացման հիմնախնդիրները*. Երևան, ՀՀ ԳԱԱ.

Жуков Е.Ф. (1997). *Менеджмент и маркетинг в банках*. Москва, Банки и биржи, ЮНИТИ.

Коротков Э. М. (2014). *Антикризисное управление*. Москва.

Котлер Ф. (2005). *Основы маркетинга, краткий курс*. Москва, СПб, К: Издательский дом Вильямс.

- Ламвен Ж.Ж.** (1996). *Стратегический маркетинг: Европейская перспектива*. Спб: Наука.
- Ляско В.И.** *Стратегическое планирование развития предприятия*. (2005). Москва, Экзамен.
- Севрук В.Т.** (1994). *Банковский маркетинг*. Москва, Дело, ЛТД.
- Уткин А.Э.** (2012). *Банковскиы маркетинг*. Москва, Инфра.

REFERENCE LIST

- Ajrapetyan N., Unanyan N.** (2003). Bankovskij marketing (*Bank Marketing*). Erevan.
- Muradyan A.** (2014). Voprosy effektivnosti realizacii marketingovyh strategij (*Issues of the effectiveness of the implementation of marketing strategies*). Erevan.
- Sargsyan K.** (2015). Problemy povysheniya effektivnosti gosudarstvennoj antikrizisnoj politiki (*Problems of Improving the Efficiency of State Anti-Crisis Policy*). Erevan, NAN RA.
- ZHukov E.F.** (1997). Menedzhment i marketing v bankah (*Management and marketing in banks*). Moskva, Banki i birzhi, YUNITI.
- Korotkov E. M.** (2014). Antikrizisnoe upravlenie (*Crisis management*). Moskva.
- Kotler F.** (2005). Osnovy marketinga, kratkij kurs (*Fundamentals of Marketing, a short course*). Moskva, SPb,K: Izdatel'skij dom Vil'yams.
- Lamven ZH.ZH.** (1996). Strategicheskij marketing: Evropejskaya perspektiva (*Strategic Marketing: A European Perspective*). Spb: Nauka.
- Lyasko V.I.** (2005). Strategicheskoe planirovanie razvitiya predpriyatiya (*Strategic planning of enterprise development*). Moskva, Ekzamen.
- Sevruk V.T.** (1994). Bankovskij marketing (*Bank Marketing*). Moskva, Delo, LTD.
- Utkin A.E.** (2012). Bankovskiy marketing (*Bank Marketing*). Moskva, Infra.

РЕЗЮМЕ
МАРКЕТИНГ КАК ИНСТРУМЕНТ АНТИКРИЗИСНОГО УПРАВЛЕНИЯ В
КОММЕРЧЕСКИХ БАНКАХ РА

АРТУР МУРАДЯН

Маркетинг играет ключевую роль в восстановлении экономики в кризисный и посткризисный периоды, как связующее звено между бизнесом и клиентами. Как в организациях, так и в банках маркетинг используется как инструмент антикризисного управления, о чем должны знать будущие экономисты. Маркетинговые стратегии – это инструменты повышения рыночной эффективности коммерческих банков, которые позволяют занять лидирующие позиции в банковской системе. В последние годы маркетинг достиг пика своего развития, коммерческие банки выполняют свою миссию на основе маркетинговых стратегий и целей. Во время кризиса и в посткризисный период банкам необходимо переосмыслить свои маркетинговые стратегии, чтобы адаптироваться к условиям развивающегося рынка, но они не должны сократить маркетинговые расходы. Банки стремящиеся сократить расходы на маркетинг для сохранения прибыли, в дальнейшем могут уступить свои позиции и долю рынка. В ходе научной статьи были представлены индекс Херфиндаля-Хиршмана, проведена линейная регрессия, проверены условия Гаусса-Маркова для выяснения влияния маркетинговых расходов на увеличение рентабельности коммерческих банков РА. Представленные в статье данные и подходы применимы в работе со студентами.

Ключевые слова: маркетинг, кризис, линейная регрессия, ВВП, чистая прибыль, банк.

ABSTRACT
MARKETING AS A TOOL OF ANTI-CRISIS MANAGEMENT IN COMMERCIAL BANKS
OF THE RA

ARTUR MURADYAN

Marketing plays a key role in economic recovery during the crisis and post-crisis periods, as a link between business and customers. Both in organizations and in banks,

marketing is used as an anti-crisis management tool, which future economists should be aware of. Marketing strategies are tools for increasing the market efficiency of commercial banks, which allow them to take a leading position in the banking system. In recent years, marketing has reached its peak of development, commercial banks fulfill their mission based on marketing strategies and goals. During the crisis and in the post-crisis period, banks need to rethink their marketing strategies in order to adapt to the conditions of an emerging market, but they should not cut marketing costs. The banks seeking to cut marketing costs to maintain profits may subsequently lose their positions and market share. In the course of the scientific article, was presented the Herfindahl-Hirschman index, was carried out linear regression, were tested Gauss-Markov conditions to determine the impact of marketing expenses on increasing the profitability of RA commercial banks. The data and approaches represented in the article are usable during the work with students.

Key words: marketing, crisis, linear regression, GDP, net profit, bank.

Հոդվածը ստացվել է՝ 21.02.2023թ.

Հոդվածն ուղարկվել է գրախոսման՝ 22.02.2023թ.

Հոդվածը երաշխավորվել է հրատարակման՝ 28.03.2023թ.

TEXTBOOK AS A MEANS OF IMPROVING LEARNING PROCESS

VERONIK KHACHATURYAN,

Yerevan State University, Armenia, Yerevan

e-mail: *veronikkhachaturyan@gmail.com*

ARMINE GHALACHYAN,

Russian-Armenian University, Armenia, Yerevan

e-mail: *veronikkhachaturyan@gmail.com*

DOI: 10.24234/scientific.v1i44.48

ABSTRACT

The article discusses the role of textbook in the study of a foreign language, particularly English. The main advantages and disadvantages of the classical textbook are studied in a very logical consequence. The article proves that methodologically expedient use of proper material can undoubtedly ensure the effectiveness of the learning process. Repetitive assignments and systematization of the information in the textbook allow intensifying the learning process monitoring the effectiveness of the learning progress enhancing a learner's skills motivating practical use of the manual. The article confirms that the textbook is for both learners and teachers as a source of information, reference manual, means of mastering skills correspondingly. It is viewed as a sample of organizational work, well-proportioned content and structure of the educational material. The main emphasis of the textbook is teaching the students practical use of theoretical knowledge while realizing all the steps necessary to solve the corresponding problem. It encourages creative thinking and problem-solving activities.

The article brings forward the necessity of using proper manual, including stages in the structure of the lesson, as nowadays in the conditions of hybrid classes it is becoming more relevant than ever before to have a very suitable textbook for learners.

Key words: textbook, educational material, curriculum, teaching methods, comprehension, practical importance, application, teaching process.

INTRODUCTION

Currently many learning resources are available for teaching foreign languages. They are very important part of learning, as they determine the content and methods of the lesson. Educational materials include not only traditional textbooks and workbooks with standard content, but also modern techniques with game components or smartphone apps. However, the most popular teaching material at the initial stage of teaching a foreign language is still the traditional TEXTBOOK.

Any textbook **is** written based on the standard curriculum for a system of schools. That is, the curriculum is set, then a set of specifications for textbooks are developed. A successful textbook should contain all the tools for the learning process (texts, vocabulary exercises, grammar explanation, vivid examples, memorable associations).

However, “The need for textbooks was not so strong, for example, in some European countries at the end of the 1990s. So, concepts such as computer learning, orientation towards a specific project or active learning came up nowadays” (Adams T. W., 2007). Prof. Dr. Andreas Nieweler points out that in teaching a foreign language, it is impossible to completely abandon textbooks. He argues that textbooks have an “educational function” for both teachers and students.

Although there are many modern technical possibilities for learning a foreign language, the textbook seems to be the most important teaching tool. It's the textbook that can help the student to understand the missed topic, while working independently (Журавлев В. И., 2004). Many modern foreign language textbooks created by native speakers have, as a rule, various forms of dialogue, because this form is the most natural, it inspires confidence, allows repetition in speech for consolidation of new vocabulary and grammar. But not in all periods had the textbook been the most important teaching tool.

On the other hand, for example, in Waldorf Schools for pedagogical or ideological reasons, teachers refuse using textbooks, which leads to a constant search for suitable educational material. Waldorf School in Yerevan is rather a good example of that. The teacher's “ideal” lecture replaces the textbook. Each teaching method has its own pros and cons. The teacher's lecture is alive and extremely economical; a specialist can

provide students with essential knowledge efficiently and prioritize accordingly. However, students listen carefully only when they need to create a resume when writing any reproductive work which is then checked and assessed by the teacher for completeness and accuracy.

METHODOLOGY

Methodologically, in recent years, there has been a need to provide students with more opportunities for independent work, so both pupils and students need additional suggestions for one-to-one learning. Thus textbooks and tutorials allow individual access to the educational material; thanks to the text base, individual and group work in the classroom is also simplified (Rose G., 2009). Meanwhile many students experience significant difficulties trying to perceive new material in a foreign language only orally, through the teacher's lectures. The necessary learning conditions for this group of students are visualized only through the corresponding written original.

At the same time, the teachers shouldn't have too dogmatic treatment of the textbook. In this respect Professor Andreas Nivelier is supported by Dr. Detlev Kahl. He believes that teaching a foreign language without a textbook is too wasteful and not desirable for teachers or students.

Here is the table where positive and negative sides of using a textbook can be followed.

For the textbook	Against the textbook
concentration and choice	strict definition of content
published, i.e. quality control	lack of relevance
desired management of the learning process	too tight control of learning process
clear progression	no interactivity

Let's observe the matter from the other side. The content of this table can vary from country to country but it goes without saying that for many students, the word "textbook" is associated with English lessons at school. No matter how good are/were the teachers, school textbooks aren't/weren't the best books for learning English. Too much

theory and little practice are the main drawbacks of school manuals.

In this article we present from contextual and structural viewpoint the analysis of a well-known modern manual which is in great demand among the learners: That is English File (third edition). This manual implements a communicative approach, that is, it is aimed at developing the student's speaking skills.

English File is considered to be easy to understand textbook for learning English, but this does not mean that it is “superficial”. It's just that you don't have to dwell on too complicated aspects of grammar or learn words that native speakers rarely use in everyday communication. We recommend choosing EF for studying for those students who want to quickly “talk” in English. EF will teach the learners how to speak on any topic in modern English. The textbook structure consists of 10-12 units, each of which is divided into several parts (sections may differ slightly in textbooks of different levels) 2-3 mini-lessons (files) - 1A, 1B, 1C, etc., each of which teaches new words and phrases based on texts, dialogues and audio recordings, as well as new grammar topics. Practical English / Colloquial English is a special section for improving conversational skills and listening comprehension. The authors offer colloquial phrases and useful expressions for learning that will help make the speech natural. Writing is a section in which the learner is taught how to write letters, resumes, essays, etc.

Revise & Check is a section for repeating the material of all parts of the unit. The tutorial manual has a section of additional materials. This comes to help the learners to improve basic knowledge of English. For developing speaking skills at the end of the manual there are the texts of the audio recordings (Listening), exercises for the development of oral speech (Communication), a grammar guide (Grammar Bank) for each unit, additional exercises for expanding vocabulary (Vocabulary Bank) , as well as a table with reading rules (Sound Bank).

EF textbooks come with audio CDs. The same tasks can be done online at appropriate sites. There are numerous exercises for expanding vocabulary, practicing grammar, improving pronunciation, as well as tests, mini-games and other entertainment for each of the lessons of the textbook, which makes the book multifunctional.

However there are no answers to the exercises in textbooks. Therefore, if you want to

receive an objective assessment of your knowledge, you should study either with an English teacher, or buy a book for the teacher (Teacher's book) with answers.

We'd like to dwell on the organizational work, illustrative material and orientation side of the manual:

- The organizational work includes those questions and tasks that refer to students' observations of facts and phenomena, contribute to the systematization and generalization of what has been learned, coordinate and direct the activities of students in the process of forming their skills and abilities.
- Illustrative material (figures, diagrams, tables, graphic symbols and means like that) contributes to a deeper understanding of the being studied phenomena, therefore it is closely related to the main educational text, and clearly represents what it says, supplements, concretizes and in a number of cases, it makes up for the missing material in the text.
- The orientation side (pointers, headings, table of contents) helps students understand the internal structure of the textbook, gives an idea of the content and structure of the educational material, allows them to navigate the content of the textbook as a whole, quickly find the information they need (Renate F. & Volker R., 2008).

It should be borne in mind that in this case, the proportion of learners' independence of actions is gradually increasing. And the teacher is faced with the task of making the work of analyzing materials for observation more varied, taking into account the development of the cognitive activity of learners.

Here are examples of such tasks:

- try to understand the material through your personal observation and give your own examples: similar to the given data or information, try to comprehend the material of the given text and give additional questions;
- find something that was not discussed in previous lessons;
- note the new things that have been learned in comparison with the elementary school;
- draw up an answer plan;
- compare the materials of the two texts and draw up a general plan for their retelling (Jack C. Richards & Theodore S. Rodgers, 2016).

Exercises in all manuals are focused both on the development of the cognitive activity of students and on the formation of the experience in the sphere of creative activity, as it is provided for by the content of teaching any subject in secondary school. For this purpose, exercises of a productive nature are used, partly search tasks, completion tasks, matching tasks, tasks on finding the definitions, rendering, translations, independent analyses of facts, drawing of conclusions and generalizations which are based on the ability to apply the knowledge gained in a new situation.

So our observations resulted in identifying the following main features of a good educational manual: it can be a student's book, workbook, a teaching aid or a textbook:

- accessible scientific presentation, which forms the student's consistency, evidence of thinking, cognitive activity and interests;
- the leading role of theoretical provisions that determine the system and nature of practical skills and abilities;
- a successful selection of facts, explanations, examples, illustrations, allowing to assimilate the content of scientific material;
- interesting exercises, practical work, tasks for quick wits, inquisitiveness of thought;
- connection of educational material with everyday life of people;
- good design;
- compliance of the manual with the worked out curriculum (Binkley, M. R., 2013).

From this viewpoint English File (third edition) meets all the requirements

Realization of individualization and differentiation of teaching in textbooks is a relevant phenomenon. Textbook materials make it possible to differentiate assignments for different groups of learners, taking into account their individual capabilities and interests. An individual approach can be implemented both in the course of mastering the theory and in the process of developing skills.

DISCUSSION

The method of information presentation (inductive, deductive, inductive-deductive) orients the teacher to the choice of the appropriate method of explaining the topic. So, if the textbook proposes an inductive way of learning new things, then the teacher, as a rule, uses *heuristic* methods of working with schoolchildren enabling someone to

discover or learn something for themselves. Heuristic methods are used for solving creative problems using elements of the “Theory of Inventive Problem Solving” technology implemented in the process of extracurricular activities, focused on the development of creative abilities of learners, considering the diagnosis of the creative potential of learners of any age.

If the topic is stated deductively, then in the process of explaining the teacher chooses one of the explanatory methods. Thus, the textbook helps the teacher in solving the most important methodological problem having:

1. Availability of material, differentiation of the material according to the degree of its importance for mastering the studied topic as a whole, the allocation of material for memorization, for independent observation, for comprehension, helps the teacher competently, methodologically expediently plan a lesson, pay more attention to that part of the new material that should be understood by learners more deeply, to the rules, definitions intended for memorizing (Миролюбова А. А., 2010).
2. The presence of exercises is aimed at the formation and improvement of all the special skills and abilities provided by the program.

The task of the teacher is to realize the purpose of each assignment and to achieve the goal in the course of its implementation.

3. Ensuring regular repetition and systematization of the material covered.

Repetition assignments and exercises should not be ignored. They allow you to constantly monitor the level of formed skills and timely prevent the process of their extinction. The strength of the assimilation of the material is ensured only under this condition.

4. The presence of a variety of visual material in textbooks and availability of materials with the help of which general subject skills are formed in schoolchildren.

Pictures, diagrams, tables, symbols contribute to intensification of the educational process, make it possible to make the methods and forms of work with schoolchildren more diverse, activate their attention, develop the cognitive interests of children. Methodologically purposeful use of such materials ensures the effectiveness of the learning process as a whole (Гильберт М., 2007).

CONCLUSION

Summing up we can define the most common weaknesses of textbooks and suggest the ways of overcoming those drawbacks and difficulties. Thus, the textbook is designed as a mere source of information including all the answers to the questions, and it tends to be fact-based.

Students assume that learning is simply a collection of facts and figures. They only see one perspective on a concept or issue. Students cannot read or understand important concepts. Teacher does not tailor lessons to the specific attributes and interests of students. Students tend to see learning as an accumulation of correct answers.

Therefore, our suggestions are:

- Provide students with lots of information sources such as the internet, books, CD-ROMS, websites, encyclopedias, etc. to find additional materials. Use textbook sparingly and provide creative thinking and problem-solving activities.
- Discover what students know about a topic prior to teaching. Design the lesson based on that knowledge. Use lots of supplementary sources mentioned above.
- Involve students in problem-solving activities, higher-level thinking questions, and extending activities.

We'd say that any textbook or manual is as good as the teacher who applies it. While using a book any teacher should remember that a textbook is a unique and very important tool in the teaching process. Yet, the teacher must not over-rely on textbooks and ignore other means of teaching aids. Whenever the textbook seems to be outdated or insufficiently covers a topic, multiple sources are available to enlarge and include more details on the subject observed.

Textbooks should be reusable, remixed, revised and retained. Thus the teacher is the one who makes and takes decisions to use a text book or not, as they may appear good on the top but have limitations on the bottom. So our slogan is "Use Textbooks but Wisely".

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

- Adams, T. W.** (2007). *Inside textbooks, what students need to know?* Reading, Mass.: Addison-Wesley Co.
- Binkley, M. R.** (2013). *Learning from textbooks theory and practice.* Hillsdale, N.J.: L. Erlbaum Associates.
- Zenger, W. F. & Zenger, S. K.** (2009). *Handbook for evaluating and selecting textbooks.* Belmont, Calif.: Fearon.
- Renate F. & Volker R.** (2008). *Textbooks and their alternatives.* Peter Lang, Frankfurt on Maine.
- Kruglikov V.N.** (2008). *Active learning at a technical university: theory, technology, practice.* SPb: VITU.
- Rose G.** (2009). *Visual Methodologies: An Introduction to the Interpretation of Visual Materials.* SAGE Ltd.
- Jack C. Richards & Theodore S. Rodgers.** (2016). *Approaches and Methods in Language Teaching.* University of Hawaii.
- J.Flood, D.Lapp, J.R.Squire & J.Jensen** (Ed.). (2016). *Methods of Research on Teaching the English Language Arts.* Routledge.
- Журавлев В. И.** (2004). *Взаимодействие педагогической науки и практики.* Москва: Педагогика.
- Гильберт М.** (2007). *Методы обучения.* Франкфурт-на-Майне.
- Миролюбова А. А.** (Ed.). (2010). *Методика обучения иностранным языкам: традиции и современность.* Обнинск: Титул.

REFERENCE LIST

- Adams, T. W.** (2007). *Inside textbooks, what students need to know?* Reading, Mass.: Addison-Wesley Co.
- Binkley, M. R.** (2013). *Learning from textbooks theory and practice.* Hillsdale, N.J.: L. Erlbaum Associates.
- Zenger, W. F. & Zenger, S. K.** (2009). *Handbook for evaluating and selecting textbooks.* Belmont, Calif.: Fearon.

- Renate F. & Volker R.** (2008). *Textbooks and their alternatives*. Peter Lang, Frankfurt on Maine.
- Kruglikov V.N.** (2008). *Active learning at a technical university: theory, technology, practice*. SPb: VITU.
- Rose G.** (2009). *Visual Methodologies: An Introduction to the Interpretation of Visual Materials*. SAGE Ltd.
- Jack C. Richards & Theodore S. Rodgers.** (2016). *Approaches and Methods in Language Teaching*. University of Hawaii.
- J.Flood, D.Lapp, J.R.Squire & J.Jensen** (Ed.). (2016). *Methods of Research on Teaching the English Language Arts*. Routledge.
- ZHuravlev V. I.** (2004). *Vzaimodejstvie pedagogicheskoy nauki i praktiki (Interaction of pedagogical science and practice)*. Moskva: Pedagogika.
- Gil'bert M.** (2007). *Metody obucheniya (Teaching methods)*. Frankfurt-na-Majne.
- Miroljubova A. A.** (Ed.). (2010). *Metodika obucheniya inostrannym yazykam: tradicii i sovremennost' (Methods of teaching foreign languages: traditions and modernity)*. Obninsk: Titul.

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

ԴԱՍԱԳԻՐՔԸ ՈՐՊԵՍ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԻ ԲԱՐԵԼԱՎՄԱՆ ՄԻՋՈՑ ՎԵՐՈՆԻԿ ԽԱՉԱՏՈՒՐՅԱՆ, ԱՐՄԻՆԵ ՂԱԼԱԶՅԱՆ

Հոդվածը նվիրված է օտար լեզվի դասագրքի դերին, մասնավորապես, անգլերենի ուսումնասիրության ոլորտում: Դասական դասագրքի հիմնական դրական և բացասական բնութագրերը որոշվում են միանգամայն տրամաբանական կարգով: Հոդվածում կարևորվում է պատշաճ նյութերի մեթոդական նպատակահարմար օգտագործումը: Այն, անկասկած, ապահովում է ուսումնական գործընթացի արդյունավետությունը: Կրկնվող առաջադրանքների յուրացումը և դասագրքում ներառված տեղեկատվության համակարգումը թույլ են տալիս ակտիվացնել ուսուցման գործընթացը՝ այդպիսով մշտապես վերահսկելով ուսուցման առաջընթացի մակարդակը և զարգացնելով սովորողի հմտությունները՝ կարևորելով ձեռնարկի գործնական կիրառումը: Հոդվածում հաստատվում է, որ դասագիրքը նախատեսված է ինչպես սովորողների, այնպես էլ ուսուցիչների համար՝

որպես տեղեկատվության աղբյուր, և համապատասխանաբար հմտությունների յուրացման միջոց: Այն դիտվում է որպես կազմակերպչական աշխատանքի, ուսումնական նյութի համաչափ բովանդակության և կառուցվածքի նմուշ: Դասագրքի հիմնական շեշտադրումը սովորողներին տեսական գիտելիքներով ապահովելն է, ինչպես նաև դրանց գործնական կիրառումը: Այն ապահովում է անհրաժեշտ նյութերը, որոնք խթանում են ստեղծագործական մտածողությունը: Հոդվածում առաջ է քաշվում դասագրքի կիրառման անհրաժեշտությունը, ինչպես նաև քննարկվում է դասի կառուցվածքը:

Բանալի բառեր՝ դասագիրք, ուսումնական նյութ, ուսումնական ծրագիր, ուսուցման մեթոդներ, գործնական նշանակություն, ուսումնական գործընթաց:

РЕЗЮМЕ

УЧЕБНИК КАК СРЕДСТВО УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА

ВЕРОНИК ХАЧАТУРЯН, АРМИНЕ КАЛАЧЯН

Статья посвящена роли учебника в изучении иностранного языка, в частности английского языка. Основные положительные и отрицательные стороны классического учебника выявляются в весьма логической последовательности. В статье приводятся ряд доказательств того, что методически целесообразное использование соответствующих материалов, несомненно, может обеспечить эффективность учебного процесса. Усвоение повторяющихся заданий и систематизация информации, содержащейся в учебнике, позволяют интенсифицировать учебный процесс, тем самым постоянно контролируя и мотивируя уровень успеваемости и умения учащегося применять практическое использование учебника. В статье подтверждается, что учебник (учебно-методическое пособие) разработаны и предназначены как для учащихся, так и для учителей как источник информации, и справочное пособие, соответственно как средство овладения необходимыми навыками. Он рассматривается как образец организационной работы, хорошо сбалансированного содержания и структуры учебного материала. Основной акцент учебника сделан на обучение студентов применять теоретические знания на практике в процессе реализации всех этапов,

необходимых для решения соответствующей задачи. Он поощряет творческое мышление и деятельность по решению проблем, а также применение дополнительных материалов.

В статье выдвигается необходимость использования надлежащего пособия, включающего все этапы в структуре урока, так как в настоящее время в условиях гибридных типов занятий становится, как никогда, актуальным наличие очень подходяще-разработанного учебника для изучающих язык самостоятельно, или под руководством преподавателя.

Ключевые слова: учебник, учебный материал, учебная программа, методика обучения, материал для ознакомления, практическая значимость, учебный процесс.

Հոդվածը ստացվել է՝ 15.02.2023թ.

Հոդվածն ուղարկվել է գրախոսման՝ 16.02.2023թ.

Հոդվածը երաշխավորվել է հրատարակման՝ 30.03.2023թ.

ДИСКУССИЯ БЕЗ ПРОТИВОРЕЧИЙ В КРАТКОМ ИЗЛОЖЕНИИ ТРЕХ
ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ КОНЦЕПЦИЙ XX ВЕКА

ИРИНА ПРИОРОВА,

Российский новый университет, Москва, Россия

e-mail: ispiryanmariam@aspu.am

DOI: 10.24234/scientific.v1i44.49

АННОТАЦИЯ

В статье затрагиваются вопросы о системности и эстетике языка в сравнении взглядов трех выдающихся лингвистов XX века. Их суждения о непрерывности языкового преобразования отличаются оригинальностью по проблемам системы и нормы языка. Несмотря на принципиально разные подходы К.Фосслера, Э. Косериу и Р.А. Будагова в осмыслении эстетической функции языка, их взгляды объединяет норма языка, которая постоянно испытывает мощное давление со стороны всевозможных субстандартных проявлений. Сопоставление трех независимых лингвистических позиций строится как своеобразная дискуссия без противоречий на анализе системы и нормы, эстетики языка и языковой формы. Прогнозы по этим вопросам актуализируются особенно жестко в периоды серьезной перезагрузки коммуникативного пространства. Изменение нормативной основы является неизбежным процессом любого национального языка и четко прослеживается на функциональном уровне. Поэтому механизмы изменения нормы не зависят от признания или непризнания системности языка и его уровней, но строго соотносятся с эстетической функцией. Сама по себе эстетическая функция языка интересует лингвистов особенно тогда, когда в смене времен происходят тектонические смещения эталонных позиций нормы.

Ключевые слова: эстетический идеализм, эстетические ресурсы, динамичность языка, язык-знак, язык-внушение, равновесие системы, языковые навыки.

ВВЕДЕНИЕ

Непрерывность языкового развития теоретически отражается в меняющихся научных парадигмах. В лингвистических прогнозах уделяется большое внимание вопросам нормы в динамике языковых преобразований. Норма и системность языка остаются ключевыми понятиями в спорах разных научных направлений и лингвистических школ. Антропоцентрическая парадигма в языкознании, «которая пришла на смену формальному описанию языка, существенно расширила границы его изучения: системно-структурная организация языка "оживила" и "очеловечилась", стала более ... интересной для исследований» (Приорова, И.В., 2016). Идеи К. Фосслера (Фосслер, К., 1910), Э.Коссериу (Коссериу, Э., 2001) и Р.А.Будагова (Будагов, Р.А., 2001), которые отличаются своей оригинальностью и, на первый взгляд, кажутся несовместимыми, в результате дополняют друг друга, потому что в совокупности все три взгляда «транслируют многомерность» языка через «непрерывное дыхание времени» (Приорова, И.В., 2016). В этой статье мы объединили в одну дискуссию взгляды «ученых о сути языка и тенденциях его развития» (Приорова, И.В., 2014). через «эстетику» нормы и ее роли в языковых изменениях.

Изменение нормативной основы является неизбежным процессом любого национального языка и хорошо прослеживается на функциональном уровне. Сопоставление трех независимых лингвистических позиций определяет *новизну* нашего исследования. А поскольку проблемы соотношения системы и нормы, эстетики языка и языковой формы не утрачивают своего значения в периоды серьезной перезагрузки коммуникативного пространства, то своеобразная дискуссия, выстроенная нами на основе разных концепций, определяет *актуальность* нашей статьи. Дискуссия без противоречий дает основание полагать, что разные подходы очень полезны для исследования актуальной проблемы дня. *Объектом* нашей статьи стал материал наших предыдущих работ об эстетической функции языка, поскольку эта функция касается и грамматической системы тоже. Грамматический аспект в теории «эстетического идеализма К. Фосслера» (Приорова, И.В., 2011). представлен оригинально и неоднозначно.

Именно поэтому мы решили сопоставить эту теорию с другими, более поздними, чтобы оценить ее значение сегодняшним днем, что и является *предметом* нашего исследования.

За основу *методологии* мы взяли описательный метод, включающий прием интерпретации, и метод анализа и синтеза на основе сопоставления и обобщения, поскольку теория вопроса раскрывается с разных сторон: во-первых, структуры и нормы; во-вторых, стилистики определенной эпохи и, наконец, в сравнении с другими концепциями. Обобщая взгляды трех выдающихся лингвистов XX века, мы руководствовались тем, что в XXI веке объективные закономерности в самоорганизации языковой системы так или иначе соотносятся с неизбежными объективными процессами изменения нормативной основы русского литературного языка, которые разрушили устоявшийся эталон XX века и изменили в целом эстетику речи.

Эстетика и поэтичность языка проявляются лишь в процессе его функционирования. Рефлекторное использование многомерных выразительных ресурсов так или иначе делает носителей языка «креативщиками». В благоприятные периоды, как, например, в России 50-80 гг. XX в., когда литературный язык повсеместно используется как языковой стандарт для большинства, всегда были те, кто расширял рамки стандарта. Нарушение стандарта начинается кем-то и когда-то, а переходит в «массовое новаторство», способствуя обновлению языковых ресурсов и изменению эталона. Если принять, что язык и культура взаимообусловлены, то в числе функций языка (коммуникативной, кумулятивной, когнитивной и пр.) эстетическая (поэтическая) функция не может быть факультативной. Если с помощью первых трех язык влияет на культуруформирующую и социорегулирующую основы общества, необходимые для развития социальной истории цивилизации, то эстетическая функция языка транслирует изменения социокультурного порядка, определяющие духовный рост цивилизации.

МЕТОДОЛОГИЯ

1. Концепция эстетического идеализма, автором которой является немецкий

филолог Карл Фосслер (1872–1947), традиционно считается альтернативой сравнительно-историческому языкознанию: ее истоки заложены в философии Гегеля и трудах неогегельянца Бенедетто Кроче. Основная идея сводится к тому, что всякое языкознание должно быть эстетическим, а не историческим, и в этом возникают некоторые противоречия у самого Фосслера, на фоне рассуждений на эту же тему В. фон Гумбольдта, но это отдельная тема. Однако если Б. Кроче ведущую роль в процессе познания отводил интуиции, считая, что она получает свое развернутое воплощение в бесконечном множестве произведений искусства и составляет эстетику языка, то Фосслер пошел еще дальше, утверждая, что именно интуиция и эстетический вкус определяют структуру языка. В своих программных исследованиях «Позитивизм и идеализм в языкознании» (1904 г.), «Язык как творчество и развитие» (1905 г.), «Дух и культура в языке» (1925 г.) Фосслер приходит к выводу, что эстетика – это наука о выражении духа, интуиции, а язык – духовное самовыражение. Из чего следует, что история языка – это история духовных форм выражения, т.е. история искусства. Грамматика же является частью истории стилей или литературы, входя в состав филологии, поскольку в ней отражается всеобщая духовная история. По Фосслеру, главной задачей языкознания становится познание духа, который является единственной действующей причиной существования и изменения всех языковых форм. Он считает, что всякое изменение и развитие составляет продукт вкуса или эстетического чувства говорящего лица, при этом эстетический механизм может быть глубоко скрыт: «Идея языка есть поэтическая идея, истина языка есть поэтическая истина, осмысленная красота» (Фосслер, К., 1910).

К. Фосслера не случайно считают основоположником современной стилистики: «все лингвистические дисциплины он рассматривал как придаток стилистики» (Приорова, И.В., 2014). Он считал ее частью эстетики и царицей филологии. Однако в своих трудах ученый так и не пояснил, чем же стилистика в его понимании отличается от эстетики. Определить эти отличия, как нам представляется, можно только через его понимание изменчивости языка. Изменение языка Фосслер рассматривал через прогресс: абсолютный (результат индивидуально

духовного творчества) и относительный (результат коллективного духовного творчества). Это соотносится с его пониманием внутренней формы языка, которую Фосслер определял как «лингвистический вкус» или «лингвистическое чувство» (Приорова, И.В., 2014). На вопрос, кто (индивид или народ) является творцом языка, Фосслер отвечал однозначно: только личность как разносторонняя величина творит язык (ср.: языковая личность, говорящая личность), но не абстрактный индивид. Однако впоследствии под влиянием социологических идей, он признал, что язык немислим без множества личностей и их общности. Приоритет эстетики в языке Фосслер объяснял тем, что эстетическое начало господствует во всех изящных искусствах: в танце – язык жестов; в музыке – язык тонов; в живописи – язык красок и линий; в архитектуре – язык твердых тел; значит язык всех языков – это поэзия. Современное языкознание признает все эти сферы, но только как вторичные, а поэтичность языка – как одну из его функций. Однако, справедливости ради, нельзя не согласиться с тем, что поэты – это художники, которым дано извлекать «из языков народа язык сердца». Обыденная речь не так важна с точки зрения искусства, но «... мы порождаем словесные образы, мы все тоже являемся поэтами и художниками, правда, в обыденной жизни – весьма незначительными, посредственными, отрывочными и неоригинальными художниками. Наша обыденная речь не стоит того, чтобы ее подвергали анализу в качестве поэзии или искусства. Но крошечная словесная капля какого-нибудь болтуна... в конечном счете проистекает из того же источника, как бесконечный океан какого-нибудь Гете или Шекспира» (Фосслер, К., 1910).

Что касается изменчивости языка, то в этом вопросе Фосслер последовательно придерживается своих стилистических приоритетов безотносительно языковой системности. Нарушение нормы в языке, как мы ранее отмечали, «...он объясняет тем, что изменение понятий и формы слов начинается в стилистически маркированном контексте» (Приорова, И.В., 2014). В своей работе «Грамматика и история языка» в 1910 году Фосслер писал: «Каждая форма языка подчинена законам природы, всякое произвольное вмешательство есть глупость или болезнь. Но, значит, глупостью и произвольностью отличается, прежде всего, сама

академическая грамматика. Истинная грамматика представляет собой *закон природы*, ей не нужны никакие академические наставления» (Фосслер, К., 1910). Значит ли это, что язык не нуждается в норме, и ему не нужна правильность? Или это касается исключительно речи? Объясняя то, чем правильность отличается от истинности, К.Фосслер рассуждает так: «...предикаты истинного и правильного, стало быть, относятся друг к другу так, что при максимуме правильности достаточен минимум истины, а минимум правильности способен охватить максимум истины. ...В грамматике господствует *лингвистическая правильность*. Ни одна разумная грамматика не поднимает вопроса о *лингвистической истине*» (Фосслер, К., 1910). Если правильность, по Фосслеру, является внешней составляющей истинного в языке (экономической или технической) и не является собственно лингвистической истиной, то это снижает «авторитет» нормы в языке, а, следовательно, признается ее относительность, необязательность, что трудно совмещается с выдвинутой концепцией эстетики языка.

Видимо, здесь следует сослаться на то, что «...изменения нормы в языке начинаются со свободы выбора, которая существует между рекомендательным характером академической грамматики, критикуемой Фосслером, и внутренним чутьем носителя» (Приорова, И.В., 2014). Это говорит, прежде всего, о том, что «истинность» в языке весьма условна, а предпочтения появляются при естественном переходе бессознательного в сознательное. Слово реализует свои формальные варианты переходя из языка в речь как результат взаимодействия языка и мышления. Если семантика обеспечивает слову ассоциативную вариативность, то его семиотическая природа активизируется в линейной комбинаторности.

2. «Синхрония, диахрония и история» языка в трудах Э. Косериу логично продолжает начатую тему по вопросам эстетики языка и языковых изменений. Выдающийся лингвист Э. Косериу считается последователем де Соссюра, хотя он создал собственную теорию, которая, как и предыдущая, отличается оригинальностью. Его известная работа «Синхрония, диахрония и история» посвящена непосредственно проблеме языкового изменения. По мнению автора, проблема сама по себе содержит глубокое противоречие. Он пишет, что это отнюдь

не порочный круг, поскольку термин «язык» понимается в одном случае как «знание», как «языковой капитал», а в другом случае – как конкретное проявление этого знания в процессе говорения. Косериу предлагает «встать на почву речи», ибо только через нее можно охватить одновременно речь и язык: «язык дан в речи в то время, как речь не дана в языке» (Косериу, Э., 2001). Утверждать же, что речь – это «бессознательная» деятельность, и говорящие «не осознают» норм языка, на котором они говорят, нельзя. Это положение представляется Косериу ошибочным, и он предлагает от него отказаться, поскольку «...непатологическая деятельность бодрствующего сознания не бывает и не может быть бессознательной» (Косериу, Э., 2001). Эстетика системы языка, по Косериу, охватывает идеальные формы реализации конкретного языка, то есть технику, и эталоны для соответствующей языковой деятельности. Норма же включает исторически уже реализованные с помощью этой техники модели. Следовательно, через систему выявляется динамичность языка и его способность выходить за пределы уже реализованного, а норма соответствует фиксации языка в традиционных формах: «...именно в этом смысле норма в каждый данный момент представляет синхронное («внешнее» и «внутреннее») равновесие системы» (Косериу, Э., 2001).

В лингвистике понимание системы языка не может быть однозначным, и как бы привлекательна ни была идея «эстетики системы», она сталкивается с альтернативными взглядами. К их числу относятся убеждения Р.А. Будагова – известного русского ученого, который считал, что «...систему ни понять, ни описать невозможно без опоры на элементы и категории, ее составляющие и ее формирующие. Без взаимодействия частей и целого не может быть и целого, и системы» (Будагов, Р.А., 2001). Будагов исследовал самобытность языков через диахронические преобразования в социуме. Роль социальной среды, стимулирующей языковые изменения, оценивалась в «безинтернетном» XX веке с разных сторон. Вне интернет-коммуникации многое выглядело иначе, чем сегодня. Сравнивая лишь некоторые взгляды по ключевым вопросам языкознания, можно увидеть точки «схождения»/ «расхождения» и оценить жизнеспособность теоретических прогнозов в действительности.

3. Открытая дискуссия Р.А. Будагова с Э.Косериу развернулась в его работе «Язык и речь в кругозоре человека». Русский ученый признавал, что на современном этапе (XX век) обнаруживается причудливое сочетание двух несовместимых принципов: язык «сам в себе и для себя» и язык в социуме (социолингвистика). Однако эти принципы можно считать действительно не совместимыми, если социальное понимать глубоко как социальную природу самого языка, как его внутреннюю сущность. Если же, по мнению Будагова, «социальное сводить только к внешним условиям бытования языка, а сам язык рассматривать как замкнутую структуру» (Будагов, Р.А., 2001), то эти же принципы оказываются вполне совместимыми. Размышляя о своеобразии отдельного языка и его эстетической «наполняемости», Будагов отмечает, что «...наряду с общей соотнесенностью языка и действительности, у каждого языка есть еще и дополнительные признаки, как бы конкретизирующие подобную соотнесенность» (Будагов, Р.А., 2001), а «...расхождения между языками, в том числе и родственными, явление совсем иного рода, чем отношения каждого языка к реальности» (Будагов, Р.А., 2001). Если реальность эстетична, то активизируются эстетические ресурсы системы, поэтому «...специфику языка надо искать не в изоляции языка от реальности, а в характере и особенностях взаимодействия между языком и реальностью» (Будагов, Р.А., 2001). Будагов подчеркивал: «Каждый живой язык, завися от реальности, вместе с тем подобную зависимость может выражать и так, как другие языки, и не так, как другие языки, своеобразно, по-своему. Поэтому никак нельзя согласиться с Косериу, будто бы грамматическая идиоматика преграждает путь языку к реальности» (Будагов, Р.А., 2001).

Фосслера и Косериу объединяет признание того, что говорящие владеют языковым инструментом, поэтому могут сохранять или не сохранять норму и творить в рамках системы. Оба сходятся в том, что в качестве «передаваемого знания (а не просто сугубо личного "навыка") знание языка есть факт культуры» (Косериу, Э., 2001) без знаковости. Будагов видит в этом противоречие, потому что система не может обойтись без категории знаковости: «...хотя все национальные языки оперируют и в лексике, и в грамматике двусторонними единицами, в самой этой

двусторонности может выделяться либо категория значения, либо категория знаковости» (Будагов, Р.А., 2001). Как же быть с эстетикой системы языка (по Косериу), которая охватывает идеальные формы реализации конкретного языка «...в эпоху научно-технической революции», когда «сам язык превращается в чисто техническое средство, в "язык-знак"» (Будагов, Р.А., 2001). Будагов отрицает эстетическую идеализацию системы языка: «Он только называет, только утверждает или отрицает, избегает всяких "сантиментов", стремится быть точным и лаконичным. "Язык-знак" вытесняет "язык-внушение"» (Будагов, Р.А., 2001).

3.1. Если «эстетика» Фосслера перетекает в «культуру» Косериу, поскольку в их представлении в реальном языке совпадают системное, культурное, социальное и историческое: «В самом деле, человек обладает не только знанием о вещах через посредство языка, но и знанием самого языка. В этом смысле культурный аспект языка – это сам язык как совокупность языковых навыков» (Косериу, Э., 2001), то у Будагова «сталкиваются две противоположные тенденции: одна из них, упрощая язык, движет его по направлению к "языку-знаку", другая, обращая внимание на способ выражения мыслей и чувств людей, ...влечет язык по направлению к "языку-внушению"» (Будагов, Р.А., 2001). «Индивидуальный язык» (по Косериу) соотносится с «разносторонней личностью» Фосслера. Однако Косериу подчеркивает, что язык не является строго индивидуальным. Будучи строго «индивидуальным», этот язык не является языком, поскольку «...язык – это условие или инструмент языковой свободы, понимаемой как историческая свобода, а инструмент, которым пользуются, – это не тюрьма и не оковы» (Косериу, Э., 2001).

Итак, если язык – это инструмент особой природы как «система возможностей», то он является «также инструментом для преодоления самого себя» (Косериу, Э., 2001), а факторы изменения языка существуют в самом языке. Если изменение – это появление нового элемента в языке, точнее распространение инновации, то для нее в данном состоянии языка должны быть найдены условия, благоприятные для ее межиндивидуального принятия. Эти условия изменения являются исключительно культурными и функциональными и могут быть обнаружены в любом состоянии языка. Язык – это умение творить, и он изменяется

именно как знание, но, с другой стороны, подчеркивает Косериу, язык является совокупностью системных особенностей и может изменяться только системно. По этому вопросу взгляды Фосслера и Косериу не совпадают. Оставаясь последователем де Соссюра, Косериу не мог отказаться от того, что «...если в любом состоянии языка можно обнаружить систему, то значит, язык является системой в любой момент, т.е. он эволюционирует как система» (Косериу, Э., 2001). Здесь Косериу ближе к Будагову, но далее он добавляет, что «... изменения проявляются в синхронии с точки зрения культуры в "спорадических" формах, в так называемых типичных ошибках по отношению к установленной норме и в иносистемных особенностях, наблюдаемых в речи» (Косериу, Э., 2001). Благоприятными для изменения языка Косериу считает «разнообразие (региональное или социальное) языковых навыков – в пределах одного и того же исторического языка – и слабость этих навыков в эпоху культурного упадка или в социальных группах низкой культуры» (Косериу, Э., 2001). Утверждение Косериу, что изменения в языке – это не «искажение» или «повреждение», а восстановление, обновление системы, которое обеспечивает непрерывность ее функционирования, говорит в пользу точки зрения об относительности нормы в «системе возможностей» языка. Именно благодаря этому система сохраняется до тех пор, пока не произойдет «мутация», «полный переворот нормы в том или ином направлении» (Косериу, Э., 2001).

3.2. Признание или непризнание «системы возможностей», по мнению Будагова, соотносится с тем, что «среди очень пестрых грамматических теорий можно выделить две основные противоположные теории (субстанциональную и антисубстанциональную). Субстанциональная теория исходит из убеждения о наличии реальной материи любого естественного языка, из убеждения во взаимодействии языка и мышления, формы и содержания (в широком смысле). Антисубстанциональная теория, напротив, рассматривает язык «как знаковую систему» (Будагов, Р.А., 2001). В работе Косериу, в большей степени отражающей субстанциональность, встречается очень «модный» для сегодняшнего дня термин *инновация*: «Все то, в чем сказанное говорящим (рассматриваемое с точки зрения языковых закономерностей) отклоняется от моделей, существующих в языке, может

быть названо *инновацией*. Допущение инноваций со стороны слушающего в качестве модели для дальнейших высказываний можно назвать принятием» (Косериу, Э., 2001). Итак, по Косериу, инновация есть преодоление языка; принятие – приспособливание языка, а точнее, языковых навыков для преодоления его самого; это не механическое воспроизведение, это всегда выбор. Следовательно, «принятие» – это акт, определяемый культурой, вкусом, практическим разумом, который К.Фосслер называл внутренним чутьем, заменяющим академические предписания. И в этом состоит косвенное совпадение взглядов: признание первичности эстетики в процессе изменчивости языка сближает взгляды Фосслера и Косериу. Однако и Будагов не отрицал роль личности в развитии языка, считая, что на изменчивость языка влияет индивидуальность носителя, который осваивает потенциал системных ресурсов: «Сила человека в его универсальности. Следует сказать и о человеческом языке» (Будагов, Р.А., 2001).

ВЫВОДЫ

Итак, К.Фосслер, Э.Косериу и Р.А.Будагов рассматривали вопрос изменчивости языка через норму, поскольку именно она воспроизводит потенциальные возможности языковой системы, давая ей эволюционировать. Следовательно, «...с точки зрения языковых навыков постоянно наблюдается несоответствие между знанием системы и знанием нормы» (Косериу, Э., 2001)

Если «знание нормы означает более высокую степень культуры» (Косериу, Э., 2001) человека, то, следовательно, это должно стимулировать более высокий уровень культуры общества в целом.

Эволюционирующая система в условиях данной закономерности не может обойтись без нормы, ибо норма постоянна в своей изменчивости. Выполняя роль эстетического маркера, она функционирует и как комбинаторная, и как вариативная единица языка.

Таким образом, эстетичность языка (по К. Фосслеру), активно меняющуюся под прессингом современной интернет-коммуникации, следует рассматривать как очередной этап совершенствования языка (по Будагову), что позволит в динамике нового времени оценить языковые преобразования в единстве системы и нормы (по

Косериу).

Перспектива подобных сопоставлений не очень «модных» и незаслуженно забытых теоретических разработок видится нам в том, что прогнозы из прошлого, согласно которым происходящие языковые преобразования открывают новые возможности современного коммуникативного пространства на очередном этапе его перезагрузки, многое объясняют в состоянии языка XXI века.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

Будагов, Р.А. (2001). *Язык и речь в кругозоре человека*. Москва: Добросвет.

Косериу, Э. (2001). *Синхрония, диахрония и история (проблема языкового изменения)* (Vol. 2). Москва: Эдиториал УРСС.

Приорова, И.В. (2011). *Взаимодействие парадигматики и синтагматики в русском языке (на примере свойств и функций несклоняемых имен)*. Астрахань: АГУ.

Приорова, И.В. (2014). К вопросу об эстетике слова и креативе мысли: от Пушкина до. . . *Актуальные Проблемы Современного Языкознания И Методики Преподавания Языка*, 189–194.

Приорова, И.В. (2015). Стилистика в концепции эстетического идеализма XX века. *Стилистика Сегодня И Завтра: Материалы IV Международной Научной Конференции*, 474–478.

Приорова, И.В. (2016). Р.А. Будагов о структуре, норме и эстетике языка в диалоге с Э. Косериу и К. Фосслером. *Текст, Структура И Семантика*, 87–96.

Фосслер, К. (1910). *Грамматика и история языка (к вопросу об отношении между «правильным» и «истинным» в языковедении)* (Vol. 1). Москва: Логос.

REFERENCE LIST

Budagov, R.A. (2001). *YAzyk i rech' v krugozore cheloveka (Language and speech in the human horizon)*. Moskva: Dobrosvet.

- Koseriu, E.** (2001). Sinhroniya, diahroniya i istoriya (problema yazykovogo izmeneniya) (*Synchrony, diachrony and history (the problem of language change)*). (Vol. 2). Moskva: Editorial URSS.
- Priorova, I.V.** (2011). Vzaimodejstvie paradigmтики i sintagmaticки v russkom yazyke (na primere svoystv i funkcyj nesklonyaemyh imen) (*Interaction of paradigmatics and syntagmatics in the Russian language (by the example of properties and functions of indeclinable names)*). Astrahan': AGU.
- Priorova, I.V.** (2014). K voprosu ob estetike slova i kreative mysli: ot Pushkina do ... (*To the question of the aesthetics of the word and the creativity of thought: from Pushkin to ...*) Aktual'nye Problemy Sovremennogo YAzykoznanija I Metodiki Prepodavaniya YAzyka, 189–194.
- Priorova, I.V.** (2015). Stilistika v koncepcii esteticheskogo idealizma HKH veka (*Stylistics in the concept of aesthetic idealism of the twentieth century*). Stilistika Segodnya I Zavtra: Materialy IV Mezhdunarodnoj Nauchnoj Konferencii, 474–478.
- Priorova, I.V.** (2016). R.A. Budagov o strukture, norme i estetike yazyka v dialoge s E. Koseriu i K. Fosslerom (*R.A. Budagov on the structure, norm and aesthetics of language in dialogue with E. Coseria and K. Vossler*). Tekst, Struktura I Semantika, 87–96.
- Fossler, K.** (1910). Grammatika i istoriya yazyka (k voprosu ob otnoshenii mezhdu «pravil'nym» i «istin'nym» v yazykovedenii) (*Grammar and the history of language (on the question of the relationship between "correct" and "true" in linguistics)*). (Vol. 1). Moskva: Logos.

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

XX ԴԱՐԻ ԼԵՋԱԲԱՆԱԿԱՆ ԵՐԵՔ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԻ ՀԱՄԱՌՈՏ
ՇԱՐԱԴՐԱՆՔՈՒՄ ԱՌԱՆՑ ՀԱԿԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

ԻՐԻՆԱ ՊՐԻՈՐՈՎԱ

Հոդվածում քննարկվում է լեզվի հետևողականության և գեղագիտության

վերաբերյալ հարցերը՝ համեմատելով 20-րդ դարի երեք նշանավոր լեզվաբանների տեսակետները: Լեզվական տրանսֆորմացիայի շարունակականության մասին նրանց դատողություններն առանձնանում են իրենց ինքնատիպությամբ՝ լեզվի համակարգի խնդիրների ու նորմերի առումով: Չնայած Կ.Ֆոսլերը, Է.Կոսերիուն և Ռ.Ա. Բուդագովը տարբեր կերպ են հասկանում լեզվի գեղագիտական գործառույթը, այդուհանդերձ, նրանց հայացքները միավորվում են լեզվի նորմով: Երեք անկախ լեզվական ուսմունքների համեմատությունը ներկայացված է որպես յուրատեսակ քննարկում՝ առանց հակասությունների համակարգի և նորմայի վերլուծության, լեզվի գեղագիտության և լեզվական ձևի: Լեզվական նորմի փոփոխությունը ցանկացած ազգային լեզվի անխուսափելի գործընթաց է և հստակ տեսանելի է ֆունկցիոնալ մակարդակում: Հետևաբար, նորմը փոխելու մեխանիզմները կախված չեն լեզվի և դրա մակարդակների համակարգային բնույթի ճանաչումից կամ չճանաչումից, այլ խիստ փոխկապակցված են լեզվի գեղագիտական գործառույթի հետ: Լեզվի գեղագիտական գործառույթն ինքնին հետաքրքրում է լեզվաբաններին, հատկապես, երբ ժամանակների փոփոխության ընթացքում տեղի են ունենում էական տեղաշարժեր լեզվական նորմի կարծրատիպային ընկալման առումով:

Քանալի բառեր՝ գեղագիտական իդեալիզմ, գեղագիտական ռեսուրսներ, լեզվի շարժընթաց, ժեստերի լեզու, հուշող լեզու, համակարգային հավասարակշռություն, լեզվական հմտություններ:

ABSTRACT

DISCUSSION WITHOUT CONTRADICTIONS IN BRIEF STATEMENT OF THREE LINGUISTIC CONCEPTS OF THE XX CENTURY

IRINA PRIOROVA

The article discusses the consistency and aesthetics of language in comparison of the views of three outstanding linguists of the 20th century. Their judgments about the continuity of linguistic transformation are distinguished by originality. Despite the fundamentally different approaches of K. Fossler, E. Coceriu and R.A. Budagov in comprehending the aesthetic function of language, their views are united by the norm of the language. Comparison of three independent linguistic positions is built as a kind of

discussion without contradictions on the analysis of the system and norm, the aesthetics of language and linguistic form. Forecasts on these issues are updated especially hard during periods of a serious reboot of the communicative space. Changing the regulatory framework is an inevitable process of any national language and is clearly visible at the functional level. Therefore, the mechanisms for changing the norm do not depend on the recognition or non-recognition of the systemic nature of the language and its levels, but strictly correlate with the aesthetic function. The aesthetic function of language itself is of interest to linguists especially when tectonic shifts of the standard positions of the norm occur in the changing times.

Key words: aesthetic idealism, aesthetic resources, dynamism of language, language-sign, language-suggestion, system balance, language skills.

Հոդվածը ստացվել է՝ 25.01.2023թ.

Հոդվածն ուղարկվել է գրախոսման՝ 26.01.2023թ.

Հոդվածը երաշխավորվել է հրատարակման՝ 07.03.2023թ.

ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ՀՈՒՅՋԵՐԻ ԵՎ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԱՐԺԵՔՆԵՐԻ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՆԻԼ
ՍԱՅՄՈՆԻ «ԿՈՐՈՒՍՅԱԼՆԵՐԸ ՅՈՆՔԵՐՍՈՒՄ» ՊԻԵՍՈՒՄ

ԱՆԻ ՆԵՐՍԵՍՅԱՆ,

Երևանի պետական համալսարան,

Էլ. հասցե՝ annie.nersesyan@gmail.com

DOI: 10.24234/scientific.v1i44.50

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում քննարկվում է «Կորուսյալները Յոնքերսում» պիեսը, որի հիմքում համամարդկային հույզերն են: Այս ընտանիքի պատմությունը ոչ ոքի անտարբեր չի կարող թողնել, այն ստիպում է նկատել, թե ինչպես աշխարհում տեղի ունեցած իրադարձությունը կարող է ներազդել սերունդների վրա և հակառակը, թե ինչպես անհատն իր ընտանեկան խնդիրներից, հոգսերից և սիրո պակասից դրդված կարող է վերաբերվել աշխարհին: Պատմությունը, իրոք, հուզիչ է, բայց Սայմոնի ձեռագրային առանձնահատկության շնորհիվ ընթերցողին չի համակում հուսահատություն, այլ հակառակը, յուրաքանչյուր էջ ողողված է նուրբ հումորով և որպես կուլմինացիա՝ ընտրված է խոր, հուզիչ և ուսուցողական վերջաբան, որտեղ սերը, ընտանեկան արժեքները, հավատը կյանքի, լուսավոր ապագայի նկատմամբ հաղթանակ են տանում և ըստ էության ստիպում անտեսել դժվարությունները:

Բանալի բառեր՝ պիես, ընտանիք, մանկություն, դժվարություններ, սեր և հոգատարություն, մարդկային հարաբերություններ, զգացմունք:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Սայմոնը ամենահաջողակ ժամանակակից ստեղծագործողներից էր, ում գործերը շատ են համակրում ընթերցողները և հատկապես թատերասերները:

The uncertainties, insecurity, instability and unhappiness which were the resultant consequences of his parents' tumultuous marriage and financial hardship caused by the Depression made him what he is today. Irrefutable is the fact that he was an accomplished comedy writer in American drama and the rate of his success was

phenomenal. He entertained his audiences with strings of comedies year after year. His comedies that were thin and fragile suited audiences perfectly and completely and so he was the success story – the Clyde Fitch – of the sixties and the seventies.

"Անկայունությունը և անվստահությունը, ոչ ստաբիլությունը և դժբախտությունը, որոնք հետևանքն էին իր ծնողների ցնցումային ամուսնության և ֆինանսական դժվարությունների, դարձրել են Սայմոնին այն, ինչ նա է այսօր: Անհերքելի է փաստը, որ նա կատարյալ կատակերգությունների հեղինակ էր ԱՄՆ-ում և իր հաջողության տոկոսը կատարյալ էր: Նա ամեն տարի մեկը մյուսի հետևից զվարճացնում էր իր հանդիսատեսին կատակերգությունների շղթայով: Նրա պիեսները, որոնք փոքր էին և փխրուն, կատարելապես էին համապատասխանում հանդիսատեսին և այսպիսով նրանն էր հաջողության պատմությունը 16-17 թվականներին", - գրում է Սայմոնը (Herzibah T. M., 2016):

Հումորի միջոցով հեղինակն անընդհատ բարձացնում էր իրեն հուզող հարցեր, որոնք առաջին հայացքից գուցե և թվային աննշան, ոչ շատ էական համաշխարհային խոշոր խնդիրների համեմատությամբ, բայց չէ՞ որ հենց փոքր խնդիրները, լուծում չստանալով, տեղավորվում են մարդկանց հոգիներում, ձևավորում տեսակ, ազդում ներմարդկային, ներընտանեկան շփման վրա, և հենց այս ամենից էլ ըստ էության ծնվում են շատ խոչընդոտներ: Թեև Սայմոնը՝ որպես հեղինակ, շատ հայտնի գուցե և չլինի հայ ընթերցողին, բայց նրա ստեղծագործություններին հայ մարդը վստահաբար ծանոթ է: Նրա ստեղծագործությունների վրա բեմադրվում են թատերական ներկայացումներ ոչ միայն Բրոդվեյում, այլ նաև Հայաստանում և ամբողջ աշխարհում, ու հանդիսատեսը աշխարհի տարբեր ծագերում նույն ոգևորությամբ տեսնում է ինքն իրեն բեմում, ծիծաղում է իր կյանքի, վախերի, թուլությունների վրա, հասկանում, թե իր խնդիրները միայն իրենը չեն, համամարդկային են, և, որ ամենակարևորն է, լուծելի են թվում: Թերևս հենց սա է հեղինակի հաջողության գաղտնիքն ինձ համար, հենց սա եմ ես տեսնում՝ նրա ստեղծագործություններն ընթերցելիս:

Գիտական աղբյուրներում քննարկվում են Նիլ Սայմոնի «Կորուսյալները Յոնքերսում» պիեսը, հեղինակի ձեռագրաբանությունը, կերպարների բազմազանությունը և արժեհամակարգային նմանություններն ու

տարբերությունները: Մի ընտանիքի օրինակով հեղինակը հստակ ցույց է տալիս բոլոր ընտանիքներում առկա խնդիրները և իհարկե առաջարկում լուծման բանալիներ. հենց այս ամենի վերլուծությանն ու բացահայտմանն է նվիրված այս աշխատանքը:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հոգվածի կարևորությունն այն է, որ ընթերցողին հնարավորություն տրվի ծանոթանալ կամ ամբողջությամբ ընկալել Նիլ Սայմոն հեղինակին, ծանոթանալ նրա ստեղծագործական լաբորատորիային: Քննարկելով գրողի ամենահուզիչ ստեղծագործություններից մեկը՝ ցանկացել ենք ցույց տալ հեղինակի և նրա գրական խոսքի խոր և բազմաբովանդակ լինելը: Այդ նպատակով փորձել ենք ներկայացնել Սայմոնին, ապա անրադարձել նրա «Կորուսյալները Յոնքերսում» պիեսին, տարրորոշել կերպարների կերտման հիմքերը և գալ հանգուցալուծման: Օգտագործել ենք վերլուծահամադրական մեթոդը:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Սայմոնի ստեղծագործություններն ինչքան էլ տարբեր են, միևնույնն է, ունեն ընդհանուր ձեռագիր, սերը ընտանիքի հանդեպ, բարությունը, հումորը, որից այն կողմ կարելի է կարդալ հիասթափության, վախերի, խնդիրների մասին, հենց հիմնաքարն է հեղինակի գրեթե բոլոր ստեղծագործությունների, բայց այս ամենի հետ ամեն մի ստեղծագործություն առանձին աշխարհ է, ու հենց ընթերցողի առջև մի ուրույն տարածք է բացվում: «Կորուսյալները Յոնքերսում» պիեսն իր մեջ այնքա՛ն ցավ ու միևնույն ժամանակ այնքա՛ն սեր է պարունակում: Իրադարձությունների կիզակետում մի ընտանիք է, որի անդամները շատ տարբեր են իրարից: Այս մարդկանց, այս ընտանիքի հոգեվիճակը մեզ հասկանալ օգնում են երկու փոքրիկ տղաներ, որոնց ճակատագիրը այնքան էլ չի ժպտացել հենց վաղ տարիքից: Տղաները՝ Ջեյը և Արթին, կորցրել են մորը, նրանց հայրը՝ Էդդին կանգնել է ծանր ֆինանսական խնդիրների առջև, քանի որ ամեն ինչ զոհաբերել էր կնոջ առողջության համար և կուտակելով շատ պարտքեր՝ չի հանձնվել ու չի կորցրել հավատը ապագայի նկատմամբ:

" The doctors, the hospital cost me everything I had, everything I didn't have and finally it cost me everything I was going to have"

"Բժիշկները, հիվանդանոցը, արժեցան այն ամենը, ինչ ես ունեի, այն ամենը, ինչ չունեի և իվերջո այն ամենը, ինչ երբևէ պատրաստվում էի ունենալ", - ասում է Էդդին (Simon N., 1993):

Դեպքերի զարգացմանը զուգահեռ՝ ընթերցողի համար բացվում և բացահայտվում է Էդդին՝ որպես ամուսին, հայր, եղբայր և վերջապես՝ որպես զավակ: Էդդին մանկության տարիներից սկսած շատ խնդիրների առջև է կանգնել, և միայն այդ ամենի խորքային ընկալումն է գրականագետներին օգնում նրան անվանելու ուժեղ անհատ: Նա, հասկանալով որ չի կարող կարճ ժամանակում վաստակել այն գումարը, որը զոհել է՝ կնոջ կյանքը երկարացնելու համար, վճռում է գնալ պատերազմ: Որոշման հետևանքն էլ հենց ստեղծագործությունը հասկանալու առաջին բանալին է, քանի որ երեխաները պետք է այդ շրջանում մնային իրենց տատիկի՝ Էդդիի մոր տանը, որտեղ նաև բնակվում էր հերոսի քույրը՝ Բելլան, ով ուներ որոշ առողջական և մտավոր խնդիրներ: Հայ ընթերցողը երևի առաջին հայացքից չի գտնի արտասովոր ոչինչ այս ամենում, սակայն հենց այստեղ էլ մենք բախվում ենք հերոսների առաջին ներանձնային կոնֆլիկտին: Տատիկն ունեցել էր դաժան մանկություն. հրեա երեխա, ով անցել էր Հոլոքոստի միջով և ողջ մնացել, տեսել է տարբեր դժվարություններ և որդեգրել է երեխաներին դաստիարակելու մի յուրօրինակ ձև. նրանց վերաբերվում է շատ սառը, աշխատում է չօգնել և հնարավորինս կոպիտ է, քննադատող և անհանդուրժող նրանց արարքների նկատմամբ, որն իր սրտով չէր: Միևնույն ժամանակ նա չէր սիրում աղմուկ, նախընտրում էր մենությունը. հենց այս տեսակային առանձնահատկությունները, միաձուլվելով այն փաստին, որ սկեսուրը չէր սիրել հարսին, Էդդին իր ընտանիքը հեռու է պահել նրանից. պատճառ է, որ տատը չցանկանա իր տանն ընդունել թոռներին: Էդդից պահանջվեց 1.5 ժամ. այդ ընթացքում նա փորձում էր համոզել մորը, թե ինչքան կարևոր է իր գնալը, և որ ինքն այլ ելք չունի, քան երեխաներին նրա մոտ թողնելը: Հետաքրքիր է, որ եղբայրները նույնպես չէին ցանկանում մնալ տատիկի մոտ, վախենում էին նրանից, բայց այլ տարբերակ չկար:

Ի հակադրություն մոր՝ Բելլան, գրկաբաց է ընդունում երեխաներին, հեշտությամբ ընկերանում է տղաների հետ և անգամ նրանց է վստահում իր գաղտնիքները՝ օգնության ու լավ խորհրդի ակնկալիքով: Բելլան շատ հալածանքներ

է կրել դեռ մանկության տարիներին թե՛ ընտանիքում և թե՛ դպրոցում: Հետաքրքիր է, որ Սայմոնը հենց Բելլային է համարում այս ընտանիքի փրկությունը. նա կարծես համադրել է անհամատեղելին. տեսել Բելլայի մեջ այն, ինչ ընթերցողը չէր էլ կարող պատկերացնել՝ ուժը և թուլությունը, իմաստությունը և մանկամտությունը, վախը և խիզախությունը: Հենց այս հերոսուհին է ընդունակ ամենախոր կերպով զգալու սեր, բարեկամություն, կարեկցանք հարազատի նկատմամբ: Նա հակված էր անել հնարավոր ամեն ինչ՝ տղաների առօրյան ավելի գեղեցիկ դարձնելու համար: Բելլան, ով օգնում էր մորը վարել տնտեսությունը և միևնույն ժամանակ աշխատում էր իրենց խանութում, շատ էր սիրում երբեմն գնալ կինոթատրոն, թեև հաճախ մոլորվում էր և կորցնում հետդարձի ճամփան: Հենց կինոթատրոնում էլ հանդիպում է մի երիտասարդի, ով նույնպես ուներ առողջական խնդիրներ, անգամ չէր կարողանում կարդալ: Նրանք սիրահարվում են, միասին ապագայի պլաններ են կազմում և որոշում կյանքի կոչել տղայի՝ սեփական ռեստորան ունենալու երազանքը, որի համար անհրաժեշտ գումարը Բելլան փորձում է խնդրել մորից՝ վստահ չլինելով, որ կստանա, թեև մայրն ուներ բավական գումար: Հենց այստեղ էլ սկսվում են հիմնական տարաձայնությունները մոր և դստեր միջև, որոնց միջոցով բացահայտվում է գործող անձանց ներաշխարհը:

Լուին՝ Էդդիի եղբայրը, առանձին էր ապրում, հանցագործ էր: Նա, հանդիպելով որոշ դժվարությունների, սկսել էր երբեմն այցելել մոր բնակարան, և տղաներին պատմում է իր և Էդդիի մանկության, իրենց տարբերությունների և առանձնահատկությունների մասին: Լուին շնորհակալ էր մորը, անընդհատ նշում էր, որ միայն դաժան դաստիարակության և իր տեսակային առանձնահատկության շնորհիվ է, որ ինքն այսօր այնպիսին է, ինչպիսին իրեն տեսնում ենք:

“Her eyes looked like two district attorneys... and Eddie couldn’t take the pressure. He’d always crack. Tears would start rollin’ down his cheeks like a wet confession...and Whack, he’d get that big German hand right across the head... But not me. I’d stare right back until her eyelids started to weigh ten pounds each...”

And you know what? She loved it... because I knew how to take care of myself... Yeah, me and Ma loved to put on the gloves and go the distance.”

“Նրա աչքերը նման էին երկու շրջանի իրավաբանների... և Էդդին չէր կարողանում

դիմանալ ճնշմանը: Նա միշտ կոտրվում էր: Արցունքները սկսում էին ընկնել իր այրերն ի վար՝ թաց խոստովանության նման... և ինչ, նա ստանում էր այդ մեծ գերմանական ձեռքից հարված հենց իր գլխին... Բայց ոչ ես: Ես նույնպես անդադար կնայեի, մինչև նրա աչքերից յուրաքանչյուրը կարծես տասը ֆունտի քաշ ունենար... Եվ գիտեք թե՞ ինչ: Նա էր հենց սիրում... որովհետև ես գիտեի ինչպես հոգ տանել իմ մասին... այո, ես և մայրիկը սիրում էինք ձեռնոցները հագնել և հեռուն գնալ",- պատմում է նա (Simon N., 1993):

Բելլան իր շուրջն է հավաքում ընտանիքի անդամներին՝ տղաներին, եղբորը՝ Լուիին և քրոջը՝ Գերթին, մորը, որ պատմի իր անձնական կյանքի մասին: Տղաները տեղյակ էին Բելլայի պատմությանը և հարցերի շնորհիվ փորձում են հեշտացնել նրա պատմության հիմնակետին հասնելու ընթացքը, որն էր ամուսնությունը և համատեղ կյանքը երիտասարդի հետ: Ընտանիքի անդամներն այդքան էլ չեն վստահում Բելլայի ընկերոջը, կասկածում են, որ նա արդար նպատակներ ունի՝ պնդելով, որ վերջինս կամ շատ խելացի է կամ էլ շատ տարօրինակ: Այստեղ էլ ընտանիքի անդամների միջև վեճ է սկսվում, և նրանք սկսում են ներկայացնել իրենց խնդիրները, պատմել հիշողություններ: Այս ժամանակ ընթերցողի համար ակնհայտ է դառնում, որ նրանցից յուրաքանչյուրը խնդիրներ ունի՝ Բելլան և քույրը՝ Գերթն առողջական, իսկ Էդդին և Լուին՝ հոգեբանական, թեև էմոցիոնալ առումով կոտրված էր այս ընտանիքի յուրաքանչյուր անդամ, և նրանցից յուրաքանչյուրի կյանքում դա արտահայտված էր յուրովի: Տղաները՝ Լուին և Էդդին դեռ փոքր տարիքից պայքարել են, դժվարություններ են հաղթահարել, կրել են բազում զրկանքներ, իսկ այդ ամենի հիմքում ընկած է եղել մոր դաժան վերաբերմունքը: Լուին պատմում է, որ ինքը խիզախ և անվախ երեխա է եղել, ապա Էդդին հակառակը, զգույշ էր և երբեք ոչինչ չի կոտրել, բացի ինքն իրենից: Սրանից կարելի է հասկանալ այն մեծ հոգեբանական բարդությունները, որոնց միջով անցել են եղբայրները, ու թեև նրանցից մեկի համար դա իր վախերը հաղթահարելու, ըմբոստանալու հնարավորություն էր, որի նպատակը հենց հետապնդում էր նրանց մայրը իր դաժան վերաբերմունքով, ապա մյուսի՝ Էդդիի համար այդ ամենը մղձավանջ էր: Լուին մի օրինակ է հիշում մանկությունից, երբ մայրը ստիպում էր տղաներին ուտել ապուրը, որը համեղ չէր: Էդդիին չէր հաջողվում իրեն ստիպել

ուտել այդ ապուրը, և նա ենթարկվում էր հալածանքների, իսկ եղբայրն ուտում էր՝ անկախ այն հանգամանքից, որ ապուրը սարսափելի էր՝ այսպիսով զրկելով մորը իրեն հաղթելու հնարավորությունից: Հեղինակն ընթերցողի առջև մերկացնում է հերոսների հոգիները՝ ցույց տալով սպիները, որոնք առաջացել են իրենք իրենց, իրենց ծնողի, ընտանիքի անդամների հետ ունեցած խնդիրներից, և այս ամենը հասցնում է նրան, որ հասարակության մեջ էլ հերոսները դժվարանում են գտնել իրենց կամ անընդհատ կռիվ են տալիս իրենց վախերի դեմ: Տղաները՝ Ջեյը և Արթին, զրկված էին շատ և շատ տարրական բաներից, ինչպիսիք էին խաղը, խաղալու իրավունքը, օտար էին իրենց հարազատ տատիկի տանը: Այս ամենը հանգեցնում է նրան, որ ամեն օր անհամբեր սպասում էին իրենց հոր վերադարձին, վերհիշում, որ, ըստ իրենց մոր պատմածների, իրենց հոր հարազատներից յուրաքանչյուրի կյանքում մի բան այն չէ, և որ այդ ամենի պատճառը տատիկն է, ով փոքր տարիքում անգամ արգելել է իր երեխաներին լաց լինել: Արթին, մի շրջան ապրելով տատիկի հետ, անգամ խնդրում էր հորեղբորը՝ Լուիին, որ տանի իր հետ, ուր որ գնում է, որովհետև ավելի վատ պայմաններ դժվարանում էր պատկերացնել: Բայց միևնույն ժամանակ նրանց երկուսի կյանքում գերիշխում էր սերը, և դա ամենևին էլ պատահական չէր, քանի որ նրանց մանկությունն անցել էր սիրո և հոգատարության մեջ: Հայրը՝ Էդդին, կատարյալ օրինակ էր սիրո, հոգատարության և անձնագոհության, նա և կինը երբեք ոչ մի խնդրի մասին չեն խոսել երեխաների ներկայությամբ: Բայց միևնույն ժամանակ Էդդին հպարտ մարդ է, նա սովորեցրել է երեխաներին, ոչինչ չվերցնել ուրիշներից, անգամ իր մորից:

Eddie... Jay! Remember what I taught you about taking things from people?

Jay (He nods) Never take because you'll always be obligated.

Eddie So you never take for yourself... But for someone you love, there comes a time when you have no choice...

Էդդի... Ջեյ, հիշում ես՝ ի՞նչ եմ քեզ սովորեցրել մարդկանցից որևէ բան վերցնելու վերաբերյալ:

Ջեյ - (Գլխով է անում) Երբեք մի վերցրու, քանի որ դու միշտ պարտավորված ես լինելու:

Էդդի - Այսպիսով, երբեք պետք չէ վերցնել քեզ համար, բայց ոչ մեկի համար, ում

սիրում ես... երբեմն գալիս է ժամանակ, երբ դու այլ ընտրություն չես ունենում...
(Simon N., 1993):

Նա առանց տրտնջալու իր ամբողջ կյանքում աշխատածը, իր երեխաների ապագան ըստ էության դնում է իր կնոջ կյանքը գեթ մեկ օրով երկարացնելու հույսի մեջ. հույս, որը մեկ օր մարում է՝ թողնելով Էդդիին և երկու որդիներին ձեռնունայն:

"It was worth whatever it cost".

"Ինչ էլ որ լինեի դրա գինը, արժեք", - պնդում է նա (Simon N., 1993):

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Կյանքը լի է անակնկալներով, և դրանք ոչ միշտ են հաճելի, բայց հենց այդ անսպասելի ու անցանկալի իրավիճակներում է բացահայտվում մարդկային հոգու խորությունը: Էդդի մայրը՝ Տատիկ Կուռնիթզը, երիտասարդ տարիքում կորցրել էր իր երեխային, ապա նաև ամուսնուն, և այս ցավերը կուտակվել էին մանկության տարիներին կրած հալածանքներին և ավելի սառեցրել արդեն կարծրացած սիրտը: Մինչդեռ նրա որդին՝ Էդդին չի չարանում ո՛չ կնոջ նկատմամբ, ով իրեն մենակ թողեց, ո՛չ երեխաների, և որն ամենադժվար է, ո՛չ էլ աշխարհի նկատմամբ, չի փակում հոգու դռները մարդկանց, սիրո, կարեկցանքի, ընկերության առջև, փոխարենը հավատով է լցվում, հույս է տեսնում պատերազմում որպես զինվոր ծառայելու և անհրաժեշտ գումարը հնարավորինս արագ վաստակելու մեջ: Այս ամենի ուժը նրա՝ որդիների հանդեպ տածած անսահման սիրո մեջ է, սեր, որը նա իր ծնողից երբեք չի ստացել, կարեկցանք, որի կարիքն այդքա՛ն շատ է զգացել:

Այս ընտանիքի՝ իրարից բացարձակապես տարբեր անդամներին տրվում է հնարավորություն միանալու, մի հարկի տակ ապրելու, ավելի շատ տեսնվելու, կոնֆլիկտներ ունենալու, որի ընթացքում էլ յուրաքանչյուրն անկեղծանում է և բացում իր հոգում վաղուց կուտակված ու թաքցրածը: Բելլան արտահայտվում է, խոսում սիրո պակասի, մանկության խնդիրների, մարդկային հարաբերությունների կարևորության մասին, և հենց այս անկեղծ խոսքն է օգնում բացել տատիկի աչքերը, նրա մեջ կարծես հայտնաբերվում է սիրո նշույլ, որի մասին ինքն իրեն ստիպել էր մոռանալ և համոզել էր աշխարհին, որ իր մեջ սեր չկա: Վստահաբար ընթերցողն էլ չէր հավատա, որ այդ չար կինը, ով անգամ երեխաների հանդեպ հոգատար չէ, կարող է վերափոխվել, և հենց այստեղ է Սայմոնի ստեղծագործական

առանձնահատկությունը, հենց սա է նրա ստեղծագործությունների առաքելությունը՝ գտնել բարին, դուրս բերել սերը, միացնել հարազատներին, մոռանալ տալ հին վերքերը և միասին առաջ ընթանալ:

Հեղինակի ստեղծագործությունների, գրողին հատուկ առանձնահատկությունների, գրական ձեռագրաբանության, ժանրի, թեմատիկայի մասին ընթերցողը ըստ էության պատկերացում է կազմում կարդալով նրա պիեսները:

Թեև Նիլ Սայմոնի հերոսները շատ տարբեր են և բազմաշերտ, ունեն կերպարային առանձնահատկություններ, դժվար է նրանցից մեկին շփոթել մյուսի հետ, քանի որ հեղինակը նրանցից յուրաքանչյուրի համար առանձնահատուկ ճակատագիր է կերտել, կանգնեցրել խնդիրների առջև, որոնց նրանցից յուրաքանչյուրը բախվում է , և իր դժվարին ճանապարհն անցնում յուրովի, սակայն նրանք բոլորը կապված են միանման ճակատագրով՝ անցնել այդ փորձությունները պատվով և այդ ամենի արդյունքում հարստանալ մարդկային բարձր որակներով և դառնալ ավելի լավը իրենց, ընտանիքի, ընկերների, հասարակության և իհարկե ընթերցողի համար: Սայմոնը ցույց է տալիս, որ կա թունելի վերջի լույսը. դա սերն է, իրեն շրջապատող մարդիկ, դա նաև շփումն է: Պարզապես պետք չէ այս պիեսի հերոսուհու պես փակել սիրտը զգացմունքների առջև, որպեսզի այն պաշտպանես ցավից, հակառակը, ցավը պետք է վերապրել հարազատների հետ՝ լի հույսով և հավատով ապագայի նկատմամբ:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

Hepzibah T. Mary. (2016). Antidote for the Dehumanizing Effects Of War: A Reading Of Neil Simon's Biloxi Blues And Lost In Yonkers. *The Journal for English Language and Literary Studies*.

Simon N.. (1993). *Lost in Yonkers*. First Plume Printing.

REFERENCE LIST

Hepzibah T. Mary. (2016). Antidote for the Dehumanizing Effects Of War: A Reading Of Neil Simon's Biloxi Blues And Lost In Yonkers. *The Journal for English Language and Literary Studies*.

Simon N. (1993). *Lost in Yonkers*. First Plume Printing.

РЕЗЮМЕ

ПРОБЛЕМЫ ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ЭМОЦИЙ И СЕМЕЙНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ПЬЕСЕ НИЛА САЙМОНА «ЗАТЕРЯННЫЕ В ЙОНКЕРСЕ»

АНИ НЕРСЕСЯН

В основе пьесы «Затерянные в Йонкерсе» лежат человеческие эмоции.

История этой семьи никого не оставляет равнодушным. Она заставляет думать о том, как события, происходящие в мире, могут воздействовать на поколения и наоборот, как личность, исходя из семейных обстоятельств и недостатка любви, может воспринимать окружающих.

Однако, благодаря непревзойденному перу Саймона, читатель не чувствует разочарования. Каждая страница пропитана тонким юмором. Кульминацией пьесы является глубокий, обучающий и трогательный эпилог, где побеждают любовь, семейные ценности и вера в светлое будущее, которая заставляет забыть о всех неприятностях.

Ключевые слова: игра, семья, детство, трудности, любовь и забота, человеческие отношения, чувство.

ABSTRACT

PROBLEMS OF HUMAN EMOTIONS AND FAMILY VALUES IN NEAL SIMON'S 'LOST IN YONKERS' PLAY

ANI NERSESYAN

The article discusses Neal Simon's 'Lost in Yonkers' play, where the human emotions are basics. The story of this family will not leave anyone indifferent: it makes notice how the previously happened events may affect generations and vise verse, like how a person may relate the world affected by his family issues, troubles and the lack of

love. The story is truly a touching one but Simon's specific writing style results the reader not to feel the despair, despite every page is full of soft humor also a deep, moving and teaching ending is chosen as a culmination, where love, family values and the hope towards life, bright future wins and makes forget about the bitterness.

Key words: play, family, childhood, difficulties, love and care, human relations, feeling.

Հոդվածը ստացվել է՝ 20.02.2023թ.

Հոդվածն ուղարկվել է գրախոսման՝ 21.02.2023թ.

Հոդվածը երաշխավորվել է հրատարակման՝ 22.03.2023թ.

**ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԸ ՍՏԵՓԱՆ ԶՈՐՅԱՆԻ «ՊԱՊ ԹԱԳԱՎՈՐ»
ՎԵՊՈՒՄ**

ԼՈՒՍԻՆԵ ԳԱԼՍՏՅԱՆ,

Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարան

Էլ. հասցե՝ *lusinegalstyan72@mail.ru*

DOI: 10.24234/scientific.v1i44.51

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում քննարկվում է Ստ. Զորյանի «Պապ թագավոր» պատմավեպը, մասնավորապես Պապի կերպարը՝ զորյանական դիտանկյունից: Փորձ է արված բացահայտել, թե իր ժամանակների ի՞նչ իրադարձություններ են մղել գրողին քսաներորդ դարում խորհելու հայ պատմագրության համար այդքան արդիական դարձած հայոց պատմության ամենադրամատիկ շրջաններից մեկի շուրջ:

Վեպն արդիական նշանակություն ունի թե՛ հայոց պետականության կորստի վտանգի, թե մեր երկրի երկու նոր աշխարհաքաղաքական խոշոր բևեռների արանքում պառակտվելու կամ բզկտվելու տեսանկյունից: Եթե չորրորդ դարում Հայաստանը պառակտվում էր Բյուզանդիայի ու Պարսկաստանի միջև, ապա պատմության դերակատարներն այժմ փոխվել են, բայց մարտահրավերը մնում է նույնը:

Ս. Զորյանի «Պապ թագավորը» քսաներորդ դարի հայ վիպագրության լավագույն երկերից է, պատմության իմաստն ըմբռնելու և պատմական ընդհանրացումների առումով անգնահատելի գեղարվեստական արժեք է:

Բանալի բառեր՝ պատմական անցյալ, արդիականություն, պատմավեպ, դրամատիզմ, ազգային ճակատագիր, անհատ:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Զորյանն իր պատմավեպի նյութը քաղել է հայոց պետականության ամենածանր շրջաններից մեկի՝ չորրորդ դարի բարդ իրադարձություններից: Հայ ժողովրդի համար ճակատագրական այս ժամանակաշրջանին անդրադարձել է նաև

մեծ վիպասան Ռաֆֆին՝ իր ժամանակի ազգային շարժումների արդիական ծրագրերին արձագանքելու համար:

Զորյանի «Պապ թագավոր» պատմավեպում ազգային ճակատագիրը դիտարկվում է անհատի կերպարի միջոցով: Վեպի առանցքում և՛ պատմական խոշոր անհատի, և՛ նրա հետ նույնացող ազգի ճակատագիրն է:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Մեթոդաբանության հիմքում ընկած է Ստեփան Զորյանի պատմավեպերի համակարգի ամբողջական ընկալման, ուսումնասիրվող նյութի համադրման սկզբունքը: Հոդվածում բացահայտվում ու վերլուծվում են պատմական ժամանակաշրջանը, կառուցվածքը, կերպարակերտման համակարգը, նորարարական արժեքը:

Կիրառվել են համադրական, համեմատական, վերլուծական մեթոդները, որոնց միջոցով փորձել ենք բացահայտել Զորյանի աշխարհընկալման մեթոդներն ու եղանակները, կերպարաստեղծման յուրահատկությունները՝ պահպանելով գեղարվեստական երկերի ուսումնասիրության որոշ սկզբունքներ:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Եվգենի Զամյատինն իր «Գեղարվեստական արձակի տեխնիկա» գրքում պատմական իրադարձությունը համեմատում է լեռան հետ, որի վրա գտնվելով թփեր ու քարեր կարելի է տեսնել, իսկ լեռը (այսինքն՝ պատմությունը) ամբողջությամբ հնարավոր է տեսնել (ըմբռնել և պատկերել) միայն հեռվից: «Վերջին տարիների մեծ իրադարձությունները՝ համաշխարհային պատերազմ, ռուսական հեղափոխություն,- գրում է նա,- այն լեռն են, որի վրա մենք դեռևս թփեր, որդեր ու քարեր ենք տեսնում, իսկ լեռը կարող ենք տեսնել՝ հեռանալով տասնյակ տարիներ: Եվ միայն այդ ժամանակ կստեղծվի իսկական գեղարվեստական գրականությունը պատերազմի և հեղափոխության մասին» (Замятин Е., 2018): Եվ իրոք, պատմության խորհուրդն ու իմաստը հնարավոր է ըմբռնել միայն այն ժամանակ, երբ պատմական նշանակության որևէ իրադարձություն, փուլ կամ շրջան հարաբերականորեն ավարտված և ամբողջացած կարել է համարել, ավելին՝ միայն այդ ժամանակ է հնարավոր դիտարկել ու հետազոտել, թե ինչպես է չհասկացված, չիմաստավորված, հետևապես չհաղթահարված անցյալը կամ պատմությունը ներխուժում ներկա՝

պատմավեպի ժանրի բարձրագույն հնարավորություններից մեկը, և այս իմաստով ավելի ճիշտ է խոսել ոչ թե ժամանակների զուգահեռի, ինչպես մեզանում է ընդունված, այլ ներկայում շարունակվող պատմական անցյալի մասին:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմը պատկերող և պատերազմից տարիներ անց լույս տեսած վեպերից լավագույնները նույնիսկ, ինչպես օրինակ՝ Սերո Խանգադյանի «Մեր գնդի մարդիկ» (1950) կամ Հրաչյա Քոչարի «Մեծ տան զավակները» (1952), այս իմաստով պատմությունը չիմաստավորած, պատմական իրադարձությունը ռազմական գործողություններով սահմանափակող վեպեր են մնում, որ բացառապես գրականության պատմության հետաքրքրության և ուսումնասիրության առարկա կարող են լինել, մինչդեռ պատերազմի ընթացքում լույս տեսած պատմավեպերը՝ Դերենիկ Դեմիրճյանի «Վարդանանքը» (1943) ու Ստեփան Զորյանի «Պապ թագավորը» (1944) քսաներորդ դարի հայ վիպագրության լավագույն էջերից են, պատմության իմաստն ըմբռնելու և պատմական ընդհանրացումների առումով անգնահատելի գեղարվեստական արժեքներ: Մեզանում ռոմանտիզմից մինչև մեր օրերը պատմավեպն ընկալվել և ընկալվում է որպես ներկային «հրատապ» արձագանքող, պատմական անցյալի միջոցով ներկան մեկնող ու իմաստավորող ժանր: «Վարդանանքը», օրինակ, Մեծ հայրենական կամ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի առիթով գրված և ժամանակի ոգին ու պաթոսն արտահայտող վեպ է և իսկապես համոզիչ ու տպավորիչ է գրողի՝ ժողովրդական կամքի և տարերային ոգու հանդեպ ունեցած հավատը, և այդ ոգին ու կամքը, որ ի զորու են ուղղորդել պատմությունը, ճիշտ է որսացել նաև Գրիգոր Խանջյանն իր համանուն կտավում: Բայց սա խորհրդային գաղափարաբանությանը բնորոշ աշխարհընկալում է: Որպես պատերազմի տարիներին լույս տեսած վեպ՝ Զորյանի «Պապ թագավորը» այլ խնդրադրումներ և պատմության, մասնավորապես հայոց պատմության այլ ընկալում, մեկնություն ու իմաստավորում է բերում՝ արդիական, ոչ միայն պատմավեպի գրության ժամանակներում, այլև չորրորդ դարից սկսած մինչև մեր օրերը:

«Ինքնակենսագրական նոթերում» Զորյանը գրում է. «Իմ հետաքրքրությունը և իմ սերը դեպի մեր պատմությունը ինձ մղեց դեպի պատմական թեմատիկան, և ես գրեցի նախ «Սմբատ Բագրատունի» պատմվածքը, ապա «Պապ թագավորը»: Ինձ

միշտ զարմացրել և հիացրել են այն հերոսական ջանքերը, որ գործադրել են մեր պապերը՝ երկիրն ու ժողովուրդը օտարի նվաճումից, բռնությունից ազատ պահելու: Եվ ահա, երբ բռնկվեց համաշխարհային Երկրորդ պատերազմը, ես հրատարակեցի «Պապ թագավորը»՝ որպես հայրենիքի պաշտպանության օրինակ» (Զորյան Ս., 1977):

Կարևոր մի դիտարկում. Զորյանը վեպի հրատարակության մասին է խոսում («հրատարակեցի»), իսկ սա արդեն նշանակում է, թե անկարելի է նույնացնել գրքի լույս ընծայման առիթն ու վեպի ստեղծման պատճառը: Զորյանը «Պապ թագավորն» սկսել է գրել 1938-ին, երբ պատերազմը դեռ չկար, և եթե գեղարվեստական թարգմանություններով չընդմիջեր, անշուշտ կավարտեր ոչ թե չորս տարի անց, այլ մինչև պատերազմը: Հարց է ծագում, թե իր ժամանակների ի՞նչ իրադարձություններ են մղել գրողին քսաներորդ դարում խորհելու հայ պատմագրության համար այդքան արդիական դարձած հայոց պատմության ամենադրամատիկ շրջաններից մեկի՝ չորրորդ դարի անցքերի շուրջ, դար, որ ըստ էության մեր պատմավիպագրության կողմից ամենից շատ արծարծված շրջաններից մեկն է, և ներկայում այն նորից արդիական է դառնում թե՛ հայոց պետականության կորստի վտանգի, թե՞ մեր երկրի երկու նոր աշխարհաքաղաքական խոշոր բևեռների արանքում պառակտվելու կամ բզկտվելու տեսանկյունից, և եթե չորրորդ դարում Հայաստանը պառակտվում էր Բյուզանդիայի ու Պարսկաստանի միջև, ապա պատմության դերակատարներն այժմ փոխվել են, բայց մարտահրավերը մնում է նույնը: Եվ հայոց ազգի՝ Զորյանի վեպում պատկերված պառակտումը, որ դեռ «Սամվել»-ում էր առկա, իբրև ցավ ու մտահոգություն ապրում է այս անգամ Պապը: «Մենք ևս մեր հերթին բաժանվում ենք երկու մասի, որոնցից մեկն ասում է. «Եկե՛ք աղոթենք պարսիկի նման», մյուսը՝ «աղոթենք հռոմի նման»... Ահա մեր դժբախտությունը Երեմիա: Մի խումբ ձգտում է մի կողմ, մի այլ խումբ՝ այլ կողմ, և սակավները միայն հենվում են սեփական հողին, ինչպես տեսնում եմ... Իսկ այսպիսի երկրում չգիտեմ ինչպես կարելի է թագավորել, Երեմիա» (Զորյան Ս., 1983): Սա մեր ազգի և մեր պատմության մեծագույն դժբախտությունն ու ողբերգությունն է, և Զորյանը ավելի քան խորիմաստ նկատառումով է ընտրել Պապի կերպարը՝ ցույց տալու համար այդ ողբերգության չհասկացված զոհերից մեկին՝ Պապ թագավորին: Սպարապետ Մուշեղ

Մամիկոնյանի օգնությամբ Բյուզանդիայից գալով և պարսիկներին երկրից վտարելով ու բազմելով գահին՝ Հռոմի «դրածո» արքան Հայաստանի համար քաղաքական ինքնուրույնության ուղի է բռնում, բայց հարուցում նախարարների թշնամանքը, երբ արքունի զորքն ուժեղացնելու համար զինվորներ է պահանջում նրանցից, ժողովրդի դժգոհությունը, երբ փակել է տալիս կուսանոցներն ու անկելանոցները, հոգևորականության վրդովմունքը, երբ վանքերը զրկում է հարկահավաքման իրավունքից: Երբ կաթողիկոս Ներսեսը նրա հետ զրույցից հետո դուրս է գալիս ու հանկարծամահ լինում, եկեղեցականությունը ստահող լուրեր է տարածում, թե արքան թունավորել է կաթողիկոսին: Խաղն ու Կյուրեղը Հայաստանում Բյուզանդիայի դեսպան Տերենտի մոտ ամբաստանում են Պապին՝ որպես պարսկասեր թագավորի... Զրպարտանքների, թյուրըմբռնման ու ազնիվ մտադրությունների խեղաթյուրման շրջանն աստիճանաբար ընդլայնվում է իբրև ճակատագիր՝ Պապի կերպարի շուրջ սեղմվելու համար: Իրականում Պապն ու իր անձի շուրջ ձևավորված նրա կերպարը խզվում և անճանաչելիության աստիճան հեռանում են միմյանցից: Զորյանի վարպետության իրացումներից մեկն այս երկու կերպարների կերտումն ու բախման ողբերգությունը ցուցադրելն է, թեև Պապի իրական կերպարի և նրանից դուրս իր կերպարի ընկալման մեջ արդեն իսկ խոր դրամատիզմ կա, և Զորյանը ցույց է տալիս, թե ինչպես է այդ դրամատիզմը սրվելով վերածում ողբերգության: Պապն անզոր է հանրության, ժողովրդի, գուցե ճիշտ կլինի ասել ամբոխի պատկերացումներում ձևավորված սեփական կերպարի հանդեպ, անզոր է կանխել այդ կերպարի ողբերգական «զարգացումը», որ իր համար վերածվում է ճակատագրի. ողբերգության վեհությունն արքա լինելով հանդերձ Պապի՝ սեփական ճակատագիրը կանխելու անզորության փաստի մեջ է: Զորյանը նրան փախուստի մի հնարավորություն է ընձեռում ճակատագրից. Պապը փախուստի է դիմում՝ հանդիպելով Վաղեսի կասկածելի հյուրընկալությանը և Հայաստանում Տերենտի հրավերով կազմակերպված խնջույքին դավադրաբար սպանվում: Զորյանի վեպում անտիկ ողբերգությանը բնորոշ ճակատագրականության ընկալում կա: Եթե որևէ մի նախարար կամ նախարարի որդի, դիցուք, Սամվելը, փորձեր «փրկել» հայրենիքը, նրա ջանքերի տապալումը ողբերգության այն վեհությունն անշուշտ չէր ունենա, ինչ արքայի կործանումը:

Որպես իշխանի որդի՝ Սամվելի կերպարը Ռաֆֆու վեպում վեհանում է անձից վեր բարձրացող արարքի շնորհիվ, իսկ Պապի կերպարը վեհանում է ճակատագիրը հաղթահարելու անզորությամբ, և ողբերգականությունը շեշտված է, որովհետև արքան պետության և ժողովրդի հզորությունը խորհրդանշող ուժ է՝ ուժ, որ անզոր է գտնվում կանխել իր ճակատագիրը, իսկ այդ ճակատագիրը արքաների դեպքում նույնանում է ազգի պատմության հետ: Սա կարևոր դիտարկում է, քանզի Ջորյանի վեպում ազգային ճակատագիրը դիտարկվում է հենց անհատի կերպարի միջոցով: Պապի կերպարին ճակատագրականության առանձին դրոշմ են հաղորդում ոչ միայն արքայական անզորությունը, այլև փոքրիկ, բայց կարևոր մանրամասներ՝ տխուր մտածկոտությունը, դեմքի աջի դողն ու մենության զգացումը վեհ գաղափարների իրագործման հարցում: Նա դառնում է իրենից հզոր հանգամանքների զոհը: Այսպիսով՝ «Պապ թագավոր» վեպի առանցքում և՛ պատմական խոշոր անհատի, և՛ նրա հետ նույնացող ազգի ճակատագիրն է:

Հայ պատմավեպն ըստ էության պայմանականորեն կարելի է բաժանել երկու խմբի՝ առաջինում այն վեպերն են, որոնց կիզակետում պատմական անհատն է: Այդ վեպերի շարքին կարելի է դասել «Գևորգ Մարգարետունին», «Սամվելն» ու «Պապ թագավորը», երկրորդ թևի վեպերը կա՛մ պատմական էպոպեաներ են, կա՛մ պարզապես դարաշրջանի իրադարձություններն ու ոգին արտահայտող վեպեր՝ Դեմիրճյանի «Վարդանանքը», Միքայել Շաթիրյանի «Արծաթե դարը», Վարդան Գրիգորյանի «Դար կորստյանը»: Մեր հարցադրումը որոշակիանում և մոտենում է Ջորյանի վեպի պատմական «նախատիպի» խնդրին: 1937 թվականից մեկ տարի էր անցել, երբ Ջորյանն սկսեց շարադրել իր վեպը, որ բնավ «հայրենիքի պաշտպանության օրինակի» նմուշ չէր կարող դառնալ. այն (Նախշվանի և Ձիրավի ճակատամարտերի նկարագրությամբ հանդերձ) հերոսականության քարոզչական պաթոսից իսպառ զերծ և բացառապես ճակատագրապաշտության ու ողբերգականության ոգով տոգորված գործ է, ինչպես նկատեցինք արդեն: Անկասկած, Պապի կերպարի նախատիպը պետական բարձրագույն այր է, քանի որ վեպը, իրոք, ի տարբերություն «Վարդանանքի» և ժողովրդական ոգու, հայրենիքի հետ կապված պատմական անհատի խնդիր է բարձրացնում: Զարմանալի նմանություն է նկատվում Պապի՝ Ջորյանի վեպում նկարագրված սպանության

հանգամանքների և Աղասի Խանջյանի բոլորովին վերջերս արխիվային փաստաթղթերի միջոցով (Զատիկյան Հ., 2015) բացահայտված սպանության զուգահեռներում: Կասկած չի մնում, որ Պապի կերպարի նախատիպը հենց Հայաստանի կենտկոմի առաջին քարտուղարն է (1930-1936): Եվ եթե Զորյանի վեպը լույս է տեսել՝ խուսափելով գրաքննությունից, պատճառը, մեր կարծիքով, այն է, որ լույս է տեսել որպես «հայրենիքի պաշտպանության օրինակ» պատերազմի օրոք, և այն, որ Խանջյանի մահվան պաշտոնական վարկածը ինքնասպանությունն է մնում: Պապը Զորյանի վեպում կանխագգում ու չի կարողանում կանխել դավադրության նեղացող շրջանակը: Ըստ արխիվային նյութերի՝ Խանջյանը ևս գիտեր, որ «չի վերադառնա Երևան»: Ինչո՞ւ, որովհետև հալածանքների և քննադատության տարափների տակ (հիշենք, որ Զորյանի վեպում Պապը ևս հանրության կողմից չընկալված կերպար է) հայտնված Խանջյանը,- գրում է քաղաքական կոծկված սպանության արխիվային փաստաթղթերը վերլուծող հեղինակը,- նկատի ունենալով Բերիայի «աշխատառճը», կանխատեսում էր չարագուշակ ավարտը: Եվ այս փաստով պայմանավորված՝ մերժվում է նաև այն տեսակետը, որ նոր սահմանադրության ընդունման, Անդրֆեդերացիայի ցրման առիթով Խանջյանին այլ աշխատանք պիտի առաջարկվեր: Հավանաբար որոշ աղբյուրներից Խանջյանին հայտնի էր դարձել իր նկատմամբ իրականացվելիք հաշվեհարդարի մտադրությունը» (Զատիկյան Հ., 2015): Այն, որ Խանջյանը պատվիրակության խնջույքից հետո է սպանվում, Պապը՝ խնջույքի ժամանակ և ամենակարևորը՝ այն, որ թե՛ Պապը, թե՛ Խանջյանն ազգային քաղաքականություն էին վարում, հուշում են, որ պատահական համընկնման հետ գործ չունենք: Կերպարային այս զուգահեռի միջոցով Զորյանն առհասարակ խորհում է հայոց ճակատագրի ու պատմության ամենացավոտ հարցի շուրջ: Պատմության զուգահեռը նոր լույս է սփռում պատմական երևույթների վրա. Բյուզանդիայի՝ Հայաստանի հանդեպ վարվող քաղաքականության մեջ Զորյանն այդ կայսրության պատմական իրավահաջորդ Ռուսաստանի քաղաքականությունն էր տեսնում անկասկած: Զորյանի վեպում կա մտացածին ու կարևոր մի կերպար և նրա հետ կապված սիմվոլիկ մի պատկեր՝ պատմիչ Երեմիայի և նրա՝ մեզ չհասած, անհետացած մատյանի միջև: Այս կերպարը Զորյանը ստեղծել է՝ հակադրելու Փավստոս Բուզանդին և նրա

«պաշտոնական» պատմագրությանը: Պապի սպանության ժամանակ Երեմիայի չպահպանված մատյանը սիմվոլիկ բնույթ է ստանում: Բաթն ուղղում է սպանված Պապին ու տեսնում, որ Երեմիայի մատյանի «բոլոր էջերն արյունոտ էին»: Երեմիայի չպահպանված մատյանի պատկերով Զորյանն անտարակույս ակնարկում է վավերական ու չպահպանված պատմությունը, և դրա փոխարեն սրբագրված ու պահպանված պատմությունը, այսինքն Աղասի Խանջյանի ինքնասպանության վարկածը և դրան հակառակ սպանության արխիվային վկայությունների «ոչնչացումը»: Զորյանը մղում է խորհրդածելու նաև պատմության բնույթի մասին. իսկ եթե պատմությունն իրադարձությունների եղծված շարադրա՞նք է, և սերունդները սխալ հետևություններ են անելու և մոլորության մեջ են ընկնելու, մի՞թե դա է պատմությունը: Այս հարցադրումը Զորյանի պատմահայեցողության կարևորագույն դրույթներից է, բայց գրողի՝ պատմության հայեցողությունը շատ ավելի խոր շերտեր է բացահայտում հայ դասական պատմավեպի հետ զուգահեռներում: Իրականում արտաքին՝ այսինքն պատումի պլանում, հայ դասական պատմավեպի ավանդույթների շարունակությունը լինելով հանդերձ, ինչպես վերն ակնարկվեց, «Պապ թագավորը» նորարարական է պատմության իր հայեցակարգով: Ոճի և պատկերամտածողության առումով այն դեռ 19-րդ դարի պատմավեպի լավագույն էջերին է նմանվում: Թեկուզ մուտքը, որ Րաֆֆու «Սամվել» վեպն է հիշեցնում, մի տարբերությամբ. եթե «Սամվելը» Արարատյան դաշտի առավուտի, ապա «Պապ թագավորը» Արարատյան դաշտի աշնան նկարագրությամբ է բացվում: Բնապատկերը Րաֆֆու վեպում ընդմիջարկվում է («Չէր երևում միայն մարդը» նախադասությամբ) և զարմանալի նմանությամբ ընդմիջարկվում է նաև Զորյանի վեպում («չէին երևում այգեկուփ անողների աշխույժ խմբեր, չէր լսվում արևառ աղջիկների ու հարսների խաղողաքաղի զրնգուն երգը»): սա թերևս, ըստ հետարդիապաշտական գրականագիտության, կարելի էր բնորոշել իբրև միջտեքստային հղում, բայց իրականում մենք գործ ունենք դասական վեպի ավանդույթի պարզ շարունակության հետ: Զորյանի վեպում բնապատկերը դասական պատմավեպի նման հետագա իրադարձություններին նախապատրաստող մթնոլորտի ստեղծման գործառույթ է կատարում: Դասական պատմավեպին բնորոշ բազմամարդ տեսարանների, ճակատամարտերի,

արքունական սենյակների նկարագրական մանրամասներով ևս Ջորյանի վեպը դեռևս դասական պատմավեպի ավանդույթներն է շարունակում: Բայց կա մի էական տարբերություն, և դա պատմության ռոմանտիկական հայեցակարգից տարբերվող ընկալումն է: Եթե Րաֆֆու կամ Մուրացանի վեպերում անհատը, որին պատմության մեջ կրավորական դերակատարում է վերապահված կամ նախանշված, իր արժեքային համակարգի և հայրենասիրության շնորհիվ և կամքի ջանքով կարողանում է վեր բարձրանալ այդ կրավորականությունից ու փոխել իրադարձությունների հունը՝ ուղղորդելով պատմության ընթացքը, ինչպես Սամվելն ու Մարգալետունին, ապա Ջորյանից սկսած, իսկ այնուհետև նաև Պերճ Զեյթունցյանի («Արշակ Երկրորդ»), Լևոն Խեչոյանի («Արշակ արքա, Դրաստամատ Ներքինի»), Ջորայր Խալափյանի («Վասիլ Մեծ կամ կճուճների թագավորը») վեպերում հակառակն է. ցույց է տալիս, թե ինչպես է անհատը (արքան), որ կոչված է պատմությունը (պատմության տեղային մի հատված) ուղղորդելու, դառնում է անզոր, քանի որ հայտնվում է հանրության կարծիքի կամ համաշխարհային պատմության ցանցում: Այս գոյապաշտական անզորությունն էլ վերապրվում է որպես ողբերգություն և ճակատագիր: Ըստ Յուկիո Միշիմայի՝ «Պատմության և մարդկային կամքի փոխհարաբերության հեգնանքն այն է, որ կամքով օժտված անհատներն անխուսափելի տապալման են դատապարտված, «մասնակցությունը» պատմությանը կարող է լինել միայն ակամա» (Мисима Ю., 2021): Ջորյանը ցույց է տալիս, թե ինչպես են ականավոր անհատն ու ազգային ճակատագրերը բազմաթիվ հանգույցներով կախված համաշխարհային պատմությունը պայմանավորող մի շարք վճռորոշ հանգամանքների հետ, և սա իսկապես քսաներորդ դարին բնորոշ և ըստ էության գոյապաշտական աշխարհընկալում է: Սա պատմության ժամանակակից ընկալում է, և Ջորյանի վեպն ըստ էության դառնում է այն կարևոր, եթե ոչ անկյունաքարային երկը, որը կամրջում է դասական և արդիապաշտական՝ Պերճ Զեյթունցյանի, Վարդան Գրիգորյանի, Ջորայր Խալափյանի և Լևոն Խեչոյանի պատմավեպերը: «Պապ թագավորը», իրոք, պատմության իր հայեցակարգով նոր՝ գոյապաշտական կամ արդիապաշտական պատմավեպի նախակարապետն է:

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Վերոշարադրյալից կարելի է նշել, որ՝

1. Հայ պատմավեպն ըստ էության պայմանականորեն կարելի է բաժանել երկու խմբի՝ առաջինում այն վեպերն են, որոնց կիզակետում պատմական անհատն է: Այդ վեպերի շարքին է դասվում «Պապ թագավոր» պատմավեպը:

2. Պատմավեպում Պապի կերպարը վեհանում է ճակատագիրը հաղթահարելու անգործությամբ, և ողբերգականությունը շեշտված է, որովհետև արքան պետության և ժողովրդի հզորությունը խորհրդանշող ուժ է՝ ուժ, որ անգործ գտնվում կանխել իր ճակատագիրը, իսկ այդ ճակատագիրը արքաների դեպքում նույնանում է ազգի պատմության հետ:

3. Զորյանի այս պատմավեպը արդիական նշանակություն է ստանում ներկայում նոր աշխարհաքաղաքական խոշոր բևեռների արանքում պառակտվելու կամ բզկտվելու տեսանկյունից:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

- Զատիկյան Հ.** (2015). Աղասի Խանջյանի սպանության արխիվային վկայությունները. <https://Www.Grakantert.Am/Archives/6843>.
- Զորյան Ս.** (1977). *Ինքնակենսագրական նոթեր, Երկերի ժողովածու 12 հատորով* (Vol. 1). Երևան, «Սովետական գրող» հրատ.
- Զորյան Ս.** (1983). *Ինքնակենսագրական նոթեր, Երկերի ժողովածու 12 հատորով* (Vol. 8). Երևան, «Սովետական գրող» հրատ.
- Замятин Е.** (2018). *Техника художественной прозы*. Москва, «Рипол классик».
- Мисима Ю.** (2021). *Море изобилия*. Москва, Иностранка.

REFERENCE LIST

- Zatikyan G.** (2015). Arhivnye dokazatel'stva ubijstva Agassi Handzhyana (*Archival evidence of the murder of Agassi Khanjyan*). <https://Www.Grakantert.Am/Archives/6843>.
- Zoryan ul.** (1977). Avtobiograficheskie zametki, Sbornik stran v 12 tomah (*Autobiographical notes, Collection in 12 volumes*), (Tom 1). Erevan, "Sovetskij pisatel'" izd.
- Zoryan ul.** (1983). Avtobiograficheskie zametki, Sbornik stran v 12 tomah (*Autobiographical notes, Collection in 12 volumes*). (Tom 8). Erevan,

"Sovetskij pisatel'" izd.

Zamyatin E. (2018). Tekhnika hudozhestvennoj prozy (Fiction technique). Moskva, «Ripol klassik».

Misima YU. (2021). More izobiliya (Sea of abundance). Moskva, Inostranka.

РЕЗЮМЕ

КОНЦЕПЦИЯ ИСТОРИИ В РОМАНЕ "ПАП ТАГАВОР" СТЕПАНА ЗОРЯНА

ЛУСИНЕ ГАЛСТЯН

В статье мы рассмотрели исторический роман Ст. Зоряна "Царь Пап", в частности, образ Папа – с зоряновской точки зрения. Произведена попытка раскрыть, какие события своего времени подтолкнули писателя в двадцатом веке к размышлениям об одном из самых драматических периодах в истории Армении, ставшим столь актуальным для армянской историографии.

Этот роман актуален как с точки зрения угрозы потери армянской государственности, так и с точки зрения раздора или раскола нашей страны между двумя новыми геополитическими полюсами. Если в четвертом веке Армения разделялась между Византией и Персией, то действующие лица истории теперь изменились, но вызов остается прежним.

"Царь Пап" Степана Зоряна является одним из наилучших произведений армянской художественной литературы двадцатого века, обладает неоценимой художественной ценностью с точки зрения осмысления истории и исторических обобщений.

Ключевые слова: историческое прошлое, актуальность, исторический роман, драматизм, царь Пап, национальная судьба, индивид.

ABSTRACT

THE CONCEPT OF HISTORY IN STEPAN ZORIAN'S "PAP TAGAVOR" NOVEL

LUSINE GALSTYAN

In the article we examined the historical novel of St. Zoryan "The King Pap", in particular, the character of Pap – from Zoryan's point of view. It was made an attempt to

reveal what events of his time made the writer in the twentieth century to think over one of the most dramatic periods in the history of Armenia, which became so relevant for Armenian historiography.

This novel is relevant both from the point of view of the threat of the loss of Armenian statehood, and from the point of view of discord or split of our country between two new geopolitical poles. If in the fourth century Armenia was divided between Byzantium and Persia, then the actors of history have now changed, but the challenge remains the same.

“The King Pap” by Stepan Zoryan - one of the best works of Armenian fiction of the twentieth century, “King Pap” by Stepan Zoryan is one of the best works of Armenian literature of the twentieth century, it is of inestimable artistic value in terms of understanding history and historical generalizations.

Key words: historical past, relevance, historical novel, dramaticism, the King Pap, national destiny, individual.

Հոդվածը ստացվել է՝ 28.02.2023թ.

Հոդվածն ուղարկվել է գրախոսման՝ 02.03.2023թ.

Հոդվածը երաշխավորվել է հրատարակման՝ 05.04.2023թ.

ՄՇԱԿՈՒԹԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

«ՏՈՄԱՐ» ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅԱՆ ՄԵԿՆԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ՝ ԸՍՏ

«ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ՏՈՄԱՐԻ» ԲՆԱԳՐԵՐԻ

ԳՈՌ ԳԱԼՍՏՅԱՆ,

Երևանի պետական համալսարան

Էլ. հասցե՝ gor.galstyan@ysu.am

DOI: 10.24234/scientific.v1i44.52

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Սույն հոդվածում մեր առջև խնդիր ենք դրել ներկայացնել «Մեկնություն տոմարի» բնագրերում առկա «Զի՞նչ է տոմար» մեկնողական հատվածի համեմատական քննությունը: Այդ նպատակով ուսումնասիրել ենք Անանիա Շիրակացու «Տիեզերագիտություն եւ տոմար», «Մեկնություն տոմարի Անդրեասայ», Սամուել Անեցու և Հակոբ Ղրիմեցու «Մեկնություն տոմարի» աշխատությունների համապատասխան հատվածները՝ ցույց տալու «տոմար» եզրույթի սահմանման անհրաժեշտությունը միջնադարյան տոմարագետների կողմից: Բաղդատելով տրված բացատրությունները՝ առանձնացվել և հստակեցվել են եզրույթին վերաբերող գրեթե բոլոր սահմանումներն ու նրբիմաստները: Այդ բնորոշումները համեմատել ենք նաև բառարաններում առկա իմաստային պարզաբանումներին:

Բանալի բառեր՝ Տոմար, մեկնություն, Անանիա Շիրակացի, Սամուել Անեցի, Հակոբ Ղրիմեցի, Արեգակ, Լուսին, աստղեր:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Տոմարագիտության պատմության ուսումնասիրության մեջ արժեքավոր դեր ունեն հայոց տոմարի մեկնողական աղբյուրները: Մեկնությունները, ունենալով ինչպես մեկնաբանական, այնպես էլ ուսուցանող բնույթ, բազմիցս ընդօրինակվել և փոխանցվել են սերնդեսերունդ: Մեկնությունների արժեքը նաև տոմարական խրթին հարցերին պատասխան գտնելն էր:

Հայոց տոմարի մեկնությունների բնույթը բազմաշերտ է, քանզի դրանում քննարկվում են տոմարի ինչպես տեսական, այնպես էլ գործնական-կիրառական հարցեր: Այդ հարցերի լուծումն օգնում է բացահայտել այնպիսի իրողություններ, որոնք կարող են լրացում հանդիսանալ հայագիտական տարատեսակ բնագավառներում առկա բացերի համար:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Թեմայի ուսումնասիրության ընթացքում կիրառել ենք տոմարական նորագույն մեթոդը, որի կիրառումը ենթադրում է առհասարակ ուսումնասիրություններն օժտել տոմարական ճշգրիտ հաշվարկներով, որոնց շնորհիվ լուսաբանվում են այնպիսի երևույթներ, որոնք դեռևս ուսումնասիրված չեն, և դրանք զերծ են պահում սխալ և թերի հաշվարկներից և թյուրըմբռնումներից: Օգտվել ենք նաև նկարագրական, վերլուծական, պատմահամեմատական մեթոդներից:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

«Մեկնութիւն տոմարի» բնագրերի տեսական շարքում կարևորություն ունեն «Զի՞նչ է տոմար» միավորի մեկնողական հատվածները: Այս հարցի ուսումնասիրությունն առաջնահերթ է, քանզի երբ խոսվում է «տոմար» հասկացության, տոմարի մեկնությունների, «Տոմարագիտություն» առարկայի, վերջինիս պարունակած սահմանների վերաբերյալ, հարկ է նախ գիտենալ, թե միջնադարյան տոմարագետներն ինչ են հասկացել տոմար ասելով, և արդյոք այսօր այն ունի այլ ընկալում, թե ոչ:

Նախ տեսենք՝ բառարաններն ինչպես են բացատրում «տոմար» բառը: «Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի» բառարանում տրված են հետևյալ բացատրությունները՝ գրքի հատոր, գրվածքի հատված, մատյան, կոնդակ, «Տոմար Հաւատոյ» (*Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի*, 1937), հաշվի ցուցակ և ժամանակագրության կարգ, «թուականաց ազգաց», օրացույց և այլն (*Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի*, 1937): Հրաչյա Աճառյանի կազմած «Հայերեն արմատական բառարան»-ը ցուցում է այն մասին, որ «տոմար» բառն առաջացել է հունարեն “τομήριον” բառից, որ նշանակում է փոքր հատոր, գիրք, վավերագիրք և այլն, որը նվազական ձևն է “τόμος” բառի, որից ծագել են «տոմ», «տոմս» բառերը: «Տոմար»

բառը փոխառությամբ անցել է նաև այլ լեզուների՝ պարսկերենին, արաբերենին, վրացերենին, թուրքերենին: Լեզվաբանը բերում է նաև «Թումարի» տերմինը, որն Ատրպատականի մուսուլմանների մեջ վերջին շրջանում ծագած մի նոր կրոն է. այն ամբողջությամբ տարբերվում է իսլամից, և այս ուղղության Սուրբ Գիրքը կոչվում է «Թումար»: Հ. Աճառյանը հավելում է նաև, որ հայերենի նախնական ձևը եղել է «տոմար»-ը, որից առաջացել է «տովմար»-ը, այնուհետև՝ «տօմար» ձևը, որից էլ՝ «տամար»-ը: Իսկ «տոմար» տարբերակն առաջացել է արաբական բառաձևից (Աճառեան Հ., 1979; Բրուսյան Գ., 2016): «Արդի հայերենի բացատրական բառարան»-ի հեղինակ Ստեփանոս Մալխասյանցը «տոմար» բառը բացատրելիս կրկին սկզբնապես նշում է նրա՝ հունարեն “τομόριον” (հատորիկ, գիրք, վավերագիր) բառից ծագելը, այնուհետև բառի բացատրություններն այսպես է ներկայացնում. 1. Գիրք, մատյան: 2. Գրքի մի հատված՝ վերնագրով: 3. Գրվածք, թուղթ, նամակ: 4. Վավերական գրություն, փաստաթուղթ, արձանագրություն: 5. Աստղաբաշխական հաշիվների վրա հիմնված ժամանակագրական սխտեմ, տարեցույց: 6. Տոմարի վրա հիմնված աղյուսակ կամ գիրք, որտեղ նշանակվում է եկեղեցական տոների կարգը, տոնացույց: 7. Հաշվապահական մատյան (Ս. Մալխասեանց, 1944) «Գրաբարի բառարան»-ի հեղինակ Ռուբեն Ղազարյանի սահմանումները մեզ արդեն ծանոթ են, այսպես՝ 1. Գրքի մի հատված՝ վերնագրով: 2. Գիրք, մատյան: 3. Վավերական գրություն, փաստաթուղթ: 4. Թվական, ժամանակագրություն (Ղազարեան Ռ., 2000): Ընդհանրացնելով վերոբերյալը՝ հասկանալի է դառնում, թե ինչ մեծ ընդգրկվածություն ունի «տոմար» հասկացությունը, պարզ է դառնում, թե այն ինչ համընդգրկուն գիտակարգ է, հստակեցվում է, որ այն կապված է գիտության տարբեր շերտերի հետ (մասնավորապես աստվածաբանության և «հավատ» հասկացության հետ («զտոմար հաւատոյն»): Եվ, որ ամենակարևորն է, ամբողջապես ընկալելի է դառնում այն իրողությունը, թե ինչու են է. դարից սկսած՝ գրվել «Մեկնութիւն տոմարի» վերտառությամբ աշխատությունները. նման բազմաբովանդակ շերտեր պարունակող գիտակարգում չէին կարող պարբերաբար հարցադրումներ չառաջանալ, որոնք ևս մեկ անգամ ունեին մեկնության, ինչպես նաև խմբագրության կարիք: Ուստի, այդ աշխատությունները նաև ժամանակի հրամայականն էին և

ունեին մեծ հարկավորություն:

Ինչպես նշեցինք, «Մեկնություն տոմարի» բնագրերում մեծ կարևորություն ունեն «Ձի՞նչ է տոմար» հարցադրումն ու նրա մեկնաբանությունը: Տոմարական նշյալ միավորի մեկնություններն առկա են Անանիա Շիրակացու «Տիեզերագիտություն եւ տոմար» (Աբրահամյան Ա., 1940) և «Մեկնություն տոմարի Անդրեասայ» (Աբրահամյան Ա., 1940) Սամուել Անեցու «Մեկնություն տոմարի, զոր արարեալ է Սամուէլի քահանայի ի խնդրոյ Ստեփանոսի Իմաստասիրի» (Աբրահամյան Ա., 1952) և Հակոբ Ղրիմեցու «Մեկնություն տոմարի, զոր խնդրեալ Թովմա Րաբունապետի Մեծեփոյ վանաց աստուածաբնակ Սուրբ ուխտին եւ սիրով զհայցուածս նորա կատարեալ Յակոբ վարդապետի Ղրիմեցոյ» բնագրում (Զ. Էյնաթյան, 2015):

Անանիա Շիրակացին իր ընդարձակ մեկնողական բնագրում առանձին գլխով անդրադառնում է «Ձի՞նչ է տոմար» հարցադրմանը և տալիս է պատասխանը. *«Տոմարն ժողով թարգմանի, եւ դարձեալ սկիզբն աստեղաբաշխութեան: Եւ զԲ. (2) ուց լուսաւորաց զհանգամանս ընթացիցն: Զարեգակն վասն հասարակաւորութեան: Զի յետ այսորիկ չարչարանքն Փրկչին եւ յարութիւնն: Իսկ զԼուսինն՝ զի ի լրման նորա կամաւոր չարչարանքն: Նաեւ զայլոց աստեղաց պատահմունս պարտ է արկանել ի նոյն իրողութիւնս ըստ ընթացից իւրեանց: Այլ զի մի անմուխ եւ անհաւասար իցեն աստեղացն, վասն ռամկացն տկարաց շարացան Բ. (2) լուսաւորացն պատահմամբ ընթացից սահմանեալ զժամանակաւորն, գիտել զտիեզերակալն անսխալապէս: Դարձեալ տոմարն ասի ժողով, վասն հասանելոյ աստեղաբաշխութեան, կամ վասն զտիեզերս ժողովելոյ յայս խմբաւորութիւնս: Կամ վասն երկուց լուսաւորացո՞ սակս ի միասին դրման, վասն որոյ ի Քրիստոս ժողովելոյս»* (Աբրահամյան Ա., 1940): Մեկնողական հատվածից հասկանալի է դառնում, որ «տոմար» եզրույթի իմաստներից մեկը «ժողով»-ն է: Անանիա Շիրակացին, ժողով ասելով, մեկնության սկզբնահատվածում նկատի է առնում աստղերի միատեղ հավաքվելը, ժողովվելը: Ասվածի փաստարկումը կապված է նախադասության շարունակության հետ, որտեղ ասվում է, որ տոմարը սկիզբն է, հիմքն է «աստեղաբաշխութեան», այսինքն՝ աստղագիտության: Հայ աստղագիտական միտքը զարգացած է եղել դեռևս խոր անցյալում: Եվ դրա վկայություններից մեկն է այն, որ դեռևս մեր թվարկությունից առաջ հայերն ունեցել

են բավականին զարգացած օրացույց՝ սկզբում լուսնային, այնուհետև՝ արեգակնային (Թումանյան Բ., 1964): Եվ այն, որ աստղագիտությունն ու տոմարագիտությունն անխզելիորեն կապված են, նկատելի է այն դեպքերում, երբ տոմարի մեկնություններում հանդիպում են աստղագիտական տարբեր երևույթների (օրինակ՝ Անկաստեղ, Ելաստեղ) հիշատակումներ, մեկնաբանություններ, ինչպես նաև ամիս-ամսաթվային տարատեսակ հարցեր: Մեկնության հաջորդ հատվածն արձանագրում է, որ տոմարը նաև երկու լուսատուների՝ Արևի և Լուսնի ընթացքն է: Գիտենք, որ Արարչագործության Դ. օրը Աստված ստեղծեց Արեգակը՝ ցերեկն իշխելու, Լուսինը՝ գիշերն իշխելու համար, և աստղերը. «*Եւ ասաց Աստուած. եղիցին լուսաւորք ի հաստարութեան երկնից, ի լուսաւորութիւն ի վերայ երկրի. եւ մեկնել ի մէջ տուրնջեան, եւ ի մէջ գիշերոյ. եւ եղիցին ի նշանս, եւ ի ժամանակս, եւ յաւուրս, եւ ի տարիս: Եւ եղիցին ի լուսաւորութիւն ի հաստարութեան երկնից ծագել յերկիր. եւ եղեւ այնպէս: Եւ արար Աստուած զերկուս լուսաւորսն զմեծամեծս. զլուսաւորն մեծ յիշխանութիւն տուրնջեան, եւ զլուսաւորն փոքր յիշխանութիւն գիշերոյ. եւ զաստեղս: Եւ եդ զնոսա Աստուած ի հաստարութեան երկնից լուսաւորս լինել յերկիր: Եւ իշխել տուրնջեան եւ գիշերոյ, եւ մեկնել ի մէջ լուսոյն եւ ի մէջ խաւարին: Եւ ետես Աստուած զի բարի է: Եւ եղեւ երեկոյ եւ եղեւ վաղորդայն, օ՛ր չորրորդ» (Ծննդոց Ա. 14-19): Ինչպես աստվածաշնչյան տեղին, այնպես էլ մեկնողական հատվածը սահմանում են, որ Արեգակը ստեղծվել է «վասն հասարակաւորութեան», այսինքն՝ ապահովելու համար ցերեկվա և գիշերվա զուգորդությունը, նաև հավասար լինելը: «Հասարակաւորութիւն» բառը նշանակում է նաև միաբանություն (Ղազարեան Ռ., 2000): Մեր կարծիքով բառի այսօրինակ բացատրությունը նկատելի է մեկնողական հատվածի հաջորդ նախադասության մեջ, այն է՝ «*Չարեգակն վասն հասարակաւորութեան: Զի յետ այսորիկ չարչարանքն Փրկչին եւ յարութիւնն*»: Նշանակալի է նաև մեկնողական պատառիկի հաջորդ հատվածը՝ «*Իսկ զԼուսինն՝ զի ի լոման նորա կամաւոր չարչարանքն*»: Գիտենք, որ երբ Հիսուս Քրիստոս իր չարչարանքներն էր կրում խաչի վրա, կեսօրին ամբողջ երկրի վրա խավար եղավ մինչև ժամը երեքը (Մատթ. Ի. 45, հմմտ՝ Մարկ. ԺԵ. 33, Ղուկ. ԻԳ. 24): Այնուհետև երբ Հիսուս Քրիստոս ավանդեց հոգին, տաճարի վարագույրը պատռվեց, երկիրը շարժվեց և ժայռեր ճեղքվեցին, գերեզմանները բացվեցին, ննջեցյալ սրբերի բազում*

մարմիններ հարություն առան ու Նրա հարությունից հետո գերեզմաններից ելնելով՝ մտան սուրբ քաղաքը ու շատերին երևացին (*Մատթ. ԻԷ. 50-53, հմմտ' Մարկ. ԻԵ. 37-39, Ղուկ. ԻԳ. 44-46*): Այսինքն՝ Քրիստոսի չարչարանքների ժամանակ դիտվել են Լուսնի և Արեգակի խավարումներ, որոնք էլ «տոմար»-ի կարևոր իմաստներից և մեկնաբանություններից են: Հարկ է իմանալ, որ նորալուսնի ժամանակ, երբ Արեգակը, Լուսինը և Երկիրը գտնվում են գրեթե մի ուղղի վրա, Լուսնի ստվերն ընկնում է Երկրի վրա և Երկրի մակերևույթի որոշ մասերից դիտելիս Արեգակն ամբողջությամբ կամ մասամբ չի երևում, որն էլ ենթադրում է Արեգակի լրիվ կամ մասնակի խավարումը (*Հայկական սովետական հանրագիտարան*, 1979): Իսկ Լիալուսնի ժամանակ, երբ Արեգակը, Երկիրը և Լուսինը գտնվում են գրեթե մի ուղղի վրա, Երկրի ստվերն ընկնում է Լուսնի վրա, և տեղի է ունենում Լուսնի լրիվ կամ մասնակի խավարում (*Հայկական սովետական հանրագիտարան*, 1979): Ուստի հասկանալի է դառնում, որ Անանիա Շիրակացին, մեկնելով «տոմար» եզրույթը, երբ այն բացատրում է որպես «ժողով», նկատի է առնում բառի նաև «խավարում» իմաստը, երբ Արեգակն ու Լուսինը հանդես են գալիս միաժամանակ: Հայտնի է նաև, որ Հիսուս Քրիստոս հարություն առավ խաչելությունից և մահվանից հետո երրորդ օրը՝ կիրակի առավոտյան, երբ նոր լուսանում էր (*Մատթ. ԻԸ. 1, հմմտ' Ղուկ. ԻԴ. 1, Մարկ. ԺԶ. 1*): Այս հատվածի առավել համակողմանի հասկացվածությանն ու մեկնաբանությանն է օժանդակում Հակոբ Ղրիմեցու «Մեկնութիւն տոմարի» բնագրի մեկնողական մասը, որտեղ նա, մեկնաբանելով «տոմար» բառի «ժողով» իմաստը, տալիս է այս բացատրությունն ու մասնավորապես ասում. «*Չորրորդ' ասի ժողով վասն զի ներգործութեամբ ի Խաչելութեան ժողովեցաւ Լուսինն առ Արեգակն, զի յաւուր Խաչելութեան Լուսինն ի լրման էր տասնհինգ աւուրն ձեւի եւ քանակի, քանզի բարբ էր եւ բոլոր եւ լիալուսին: Իսկ զի Արարիչն Աստուած ի վեցերորդ ժամուն, որ մերկ բեւեռեալ կայր ի խաչին, չհանդուրժեալ լուսաւորացն մերկութեան Արարչին իւրեանց, մերկացուցին զինքեանս ի Լուսոյ իւրեանց, զի ծածկեցին զմերկութիւն Արարչին իւրեանց... Զի ընդ խոնարհելն Արեգական յերեկոյին ի մուրն Արևու ժամանեսցէ Լուսինն յեղք Արևու... մերկացաւ Արեգակն լուսոյն եւ խաւարեցաւ... եւ [Լուսինն] ի տեղին իւր մերկացաւ ի լուսոյն եւ խաւարեցաւ» (Էյնաթյան Զ., 1987): Մեկնաբանական այս հատվածը ոչ միայն մանրամասնորեն բացատրում է Հիսուս*

Քրիստոսի չարչարանքների և խաչելության ժամանակ տեղի ունեցած Արեգակի և Լուսնի խավարումները, այլև հավաստում է, որ մեկնության մեջ առկա «հասարակաւորութիւն» բառի «միաբանություն», այսինքն՝ Արևի և Լուսնի միատեղ, միաժամակ լինելու իմաստի շուրջ մեր ենթադրությունը ճիշտ էր: *«Նաեւ զայլոց աստեղաց պատահմունս պարտ է արկանել ի նոյն իրողութիւնս ըստ ընթացից իւրեանց»* նախադասությունը կանխորոշում է, որ աստղերի ևս միատեղ հավաքվելը «տոմար» բառի իմաստներից մեկն է: «Տոմար»-ի այսիմաստ ընկալումը վերջնականապես հաստատվում է բնագրի մեկնողական հատվածի վերջնամասում՝ *«Դարձեալ տոմարն ասի ժողով, վասն հասանելոյ աստեղաբաշխութեան, կամ վասն զտիեզերս ժողովելոյ յայս խմբաւորութիւնս: Կամ վասն երկուց լուսաւորացոյ սակս ի միասին դրման, վասն որոյ ի Քրիստոս ժողովելոյս»* (Աբրահամյան Ա., 1940):

«Մեկնութիւն տոմարի Անդրեասայ» բնագրի հեղինակ Անանիա Շիրակացին և «Մեկնութիւն տոմարի, զոր արարեալ է Սամուէլի քահանայի ի խնդրոյ Ստեփանոսի Իմաստասիրի» բնագրի հեղինակ Սամուել Անեցին նշյալ մեկնությունների մեջ գրեթե բառացի կրկնում են այն, ինչ ասվել էր արդեն Անանիա Շիրակացու «Տիեզերագիտութիւն եւ տոմար» աշխատության մեջ: Սա ևս ապացույցն է այն բանի, որ Անանիա Շիրակացուց հետո հետագա շրջանի տոմարագետներն իրենց աշխատությունները գրելու համար մեծ մասամբ օգտվել են հենց Շիրակացուց՝ երբեմն բառացի ընդօրինակելով նրան: Միակ տարբերությունը, որ ունեն այս երկու բնագրերը՝ ի համեմատ «Տիեզերագիտութիւն եւ տոմար» աշխատության, այն է, որ երկու բնագրերում էլ մեկնողական պատառիկի վերջում կա հետևյալ նախադասությունը՝ *«Դարձեալ՝ է՛ տոմար Արեգական եւ Լուսնի ընթացք»* (Աբրահամյան Ա., 1940): Տոմարի՝ որպես Արեգակի և Լուսնի ընթացք բնորոշումը կա նաև նշյալ բոլոր մեկնությունների առաջնահատվածում: Ուստի չենք կարող ասել, որ այս հատվածը առանձնահատուկ է, այլ զուտ բանասիրական բնույթի տարբերություն է, որը մեկնության վերջում ևս մեկ անգամ շեշտում է տոմարի այդօրինակ իմաստը:

«Զի՞նչ է տոմար» մեկնողական պատառիկի մեկնաբանության տեսանկյունից յուրօրինակ է ԺԴ. - ԺԵ. դարի տոմարագետ Հակոբ Ղրիմեցու «Մեկնութիւն տոմարի» աշխատության «Զի՞նչ է տոմար» մեկնողական դրվագը: Առհասարակ, կարելի է

ասել, որ Հակոբ Ղրիմեցու մեկնությունը տոմարի թե՛ տեսական, թե՛ գործնական հատվածների բացատրություններում առանձնանում է յուրատեսակ ոճով և մեկնաբանության եղանակով, որն ավելի պարզ է և մատչելի: Նրա մեկնաբանություններն առանձնանում են հետաքրքիր հարցադրումներով, որից հետո նշված հարցումներին տրվում են սպառիչ պատասխաններ: Իսկ մեկնողական վերոնշյալ հատվածը սկսվում է այսպես. *«Զի՞նչ է տոմար. Բայց յառաջ, քան զայս խնդրելի է, թե՛ քանոն եւ սահման իմաստասիրաց գոլ, զի ամենայն իրողութիւնս առ ի գիտել եւ ճանաչել զորպիսութիւն իրին, զչորեսինս զայս խնդրելի է, նախ զէ՛ն, երկրորդ՝ զինչ էն, երրորդ՝ զորպիսի ինչ էն, չորրորդ՝ զվասն էրն»* (Էյնաթյան Զ., 1987): Ասվածից երևում է, թե Հակոբ Ղրիմեցին ինչքան մեծ կարևորություն է տվել «տոմար» եզրույթի բացատրությանը, քանի որ դրա ճիշտ իմացումն ընկած է տոմարագիտության այլևայլ հարցերի հստակ հասկացման հիմքում: Այդ պատճառով տոմարագետն առաջադրում է չորս հարց, թե արդյոք կա, գոյություն ունի առհասարակ «տոմար» հասկացություն, թե՞ ոչ, երկրորդ՝ եթե կա, ապա ի՞նչ է իրենից ներկայացնում, երրորդ՝ ինչպիսի հատկանիշներով, հատկություններով է օժտված այդ, ապա վերջինը՝ ինչ նպատակով է կիրառվում: Եվ մինչև այս հարցերին պատասխան տալը Ղրիմեցի տոմարագետը այն առավել դյուրընկալելի դարձնելու համար բերում է հույն անվանի փիլիսոփա Սոկրատեսի անվան օրինակը, որով պատասխաններ է տալիս այս չորս հարցերին, այնուհետև դառնում «տոմար» հասկացությանը: Կարևոր է ընդգծել, որ Հակոբ Ղրիմեցին այստեղ ուղղակի կամ միջնորդավորված (օրինակ՝ Եղիշեի (Շիրինյան, Մ. Է. 2017) կամ Գրիգոր Տաթևացու գրվածքների միջոցով) օգտվել է Արիստոտելի «Ստորոգություններ» երկից: Եվ պատասխանելով հարցադրումներին՝ ասում է. *«Այսպէս իմա եւ զտոմարս, զի ինքն իր մի է: Եւ թէ զինչ է, ասեմք տոմար է, եւ թէ որպիսի ինչ է տոմարն, ասեմք՝ այսպիսի ինչ է, որ առնէ եօթներեակ եւ վերադիր եւ այլն: Եւ թէ վասն էր՝ առնէ, ասեմք՝ զի գտանիցեմք զաւուրն պատկերն եւ զծնունդն եւ զքանիք եւ զլրումն Լուսնի եւ այլն»* (Էյնաթյան Զ., 1987): Հակոբ Ղրիմեցին, շարունակելով մեկնողական պատառիկը, ընթերցողին առաջարկում է առավել մանրամասնաբար ուսումնասիրել և հասկանալ տոմարի ողջ էությունը: Նա նշում է, որ *«...տոմար է նախ եօթ մոլորակացն շաւղաց անսխալ գիտութիւն, որով կարասցէ գիտել զյամր եւ զարագ*

շարժութիւն ընթացից նոցա» (Էյնաթյան Զ., 1987): Ղրիմեցիին այնուհետև մեկնում է, թե ինչ է ասել մոլորակ, և թվարկում է այդ յոթ մոլորակները, որոնք են Երևակը, Լուսնագը, Հրատը, Արեգակը, Լուսաբերը, Փայլածուն և Լուսինը: Մեկնողական հաջորդ իմաստը, որով Հակոբ Ղրիմեցիին բացատրում է «տոմար» բառը, «ժողով»-ն է: Տոմարագետը, սակայն, նշում է, որ դա վերաբերում է ոչ միայն մոլորակներին, այլև կենդանակերպերին, Հյուսիսային և Հարավային բևեռներին, Հայկին, Սայլին և առհասարակ նշանավոր աստղերի (Էյնաթյան Զ., 1987): «Տոմար»-ի՝ որպես «ժողով» իմաստներից մեկն էլ քննարկեցինք վերոնշյալում՝ Անանիա Շիրակացու մեկնողական բնագրի համապատասխան հատվածի քննության համար: Սակայն, Հակոբ Ղրիմեցիին այլ նրբիմաստ էլ է տալիս «ժողով» բառին՝ այն կիրառելով ուղիղ իմաստով: Որպես օրինակ՝ տոմարագետը բերում է Էաս Ալեքսանդրացու գումարած ժողովը, որը նպատակ ուներ ստեղծել այնպիսի Զատկացուցակ, որն իր ավարտից հետո հնարավորություն կունենար կրկնվելու նույնությամբ, որն էլ եղավ 532-ամյա Զատկացուցակը, որը Լուսնի 19-ամյա ցիկլի և արևային 28-ամյա փոքր շրջանի կամ Բեսեքիստոնի արտադրյալի թիվն է (Ռ. Վարդանյան, 1999) *«...Վասն որոյ, մեղասաներորդ՝ այր մի ճշտագունիցն ուսումնասիրաց յեգիպտական մայրաքաղաքէն յԱղեքսանդրեայ՝ Էաս անուն կոչեցեցալ, ծայն արկեալ առ ինքն ժողովէ եւ հաւաքէ զայրս կորովամիտս... խորհեին գտանել զդարձ Արեգական եւ Լուսնի ի միում ամի...»* (Հակոբ Ղրիմեցի, 1987):

Այսպիսով՝ Հակոբ Ղրիմեցու մեկնողական պատառիկից կարելի է առանձնացնել «տոմար» հասկացության հետևյալ իմաստները. 1. Ներկայացնելով տոմարի նշանակությունը՝ նա նշում է, որ տոմարն անհրաժեշտ է Լուսնի ծննդյան և լրման օրերի պատկերը գտնելու համար (իհարկե, տոմարի այս նշանակությունը նրա բազում իմաստներից մեկն է միայն), 2. Տոմարը ընկալվում է որպես յոթ մոլորակների շարժման ճանապարհի անսխալ իմացություն, 3. Տոմարի բովանդակած իմաստներից մեկը «ժողով»-ն է, 3.1. «ժողով» բառի առաջին ենթիմաստը հեղինակը ներկայացնում է որպես Արևի և Լուսնի միատեղ լինելը, այսինքն՝ «խավարում»-ը: Տոմարն այստեղ հասկացվում է նաև որպես աստղագիտություն, 3.2. «ժողով»-ի հաջորդ նրբիմաստը վերաբերում է կենդանակերպերի շարժման ընթացքին, Հյուսիսային և Հարավային բևեռների,

շատ նշանավոր աստղերի ընթացքին, 3.3. Բառի հաջորդ նրբերանգը «ժողով»-ի ուղիղ իմաստն է՝ նկատի ունենալով Ալեքսանդրիայում Էաս Ալեքսանդրացու գլխավորությամբ գումարված ժողովը, որտեղ ընդունվեց Էասյան ՇԼԲ. (532) - ամյա Զատկացուցակը:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Ամփոփելով սույն աշխատանքը՝ ընդգծենք, որ «Զի՞նչ է տոմար» մեկնողական հատվածի առկայությունը «Մեկնութիւն տոմարի» բնագրերի շարքում վկայում է այն մասին, որ մեկնությունների հեղինակները նախ բացատրել են, թե ինչ է իրենից ներկայացնում «տոմար» հասկացությունը, ապա տվել են տոմարի տեսական և գործնական այլևայլ հարցերի մեկնաբանությունը: Անանիա Շիրակացին տոմարը սահմանում է նախ որպես ժողով՝ նկատի ունենալով աստղերի, ինչպես նաև Արևի և Լուսնի միատեղ հավաքվելը («խավարումը»): Մեկնության մեջ առկա «հասարակաւորութիւն» բառի որպես «միաբանություն» իմաստի ընկալումը ցույց ենք տվել Հիսուս Քրիստոսի չարչարանքների և խաչելության ժամանակ տեղի ունեցած Լուսնի և Արեգակի խավարումների օրինակով: Մեր այս ենթադրության ապացույցները կարելի է գտնել Հակոբ Ղրիմեցու կատարած մեկնության մեջ: «Մեկնութիւն տոմարի Անդրեասայ» և Սամուել Անեցու «Մեկնութիւն տոմարի» բնագրերում գրեթե բառացի երկրորդվում են «տոմար» բառի այն իմաստները, որոնք արդեն ասվել էին Անանիա Շիրակացու ընդարձակ մեկնության մեջ: Այս առումով յուրահատուկ է Հակոբ Ղրիմեցու մեկնությունը, որտեղ հեղինակը անհամեմատ մատչելի կերպով տալիս է եզրույթի բացատրությունները՝ բառի՝ առավել շատ իմաստներ նշելով: Առանձնակի կարևոր է այն փաստը, որ Հակոբ Ղրիմեցին միջնորդավորված կամ ուղղակի կերպով օգտվել է նաև Արիստոտելի «Ստորոգություններ» երկից: Կարևոր է, որ «տոմար»-ն առնչակցվում է նաև «հավատ»-ի հետ, որից վերստին կարելի է եզրակացնել, որ տոմարագիտությունն աստվածաբանության անքակտելի մասն է և որ տոմարագետները նախ և առաջ եղել են հրաշալի աստվածաբաններ: Նաև, բառարաններում առկա են որոշ բացատրություններ, որոնք տեղ չեն գտել «Մեկնութիւն տոմարի» բնագրերում (օրինակ՝ գիրք, մատյան, վավերագիր և այլն), որովհետև դրանք չեն ունեցել բուն տոմարագիտական կամ աստղագիտական նրբիմաստ:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

- Աբրահամյան Ա.** (1940). *Անանիա Շիրակացի, Տիեզերագիտություն եւ տոմար*. Երևան.
- Աբրահամյան Ա.,** (1952). *Սամվել Անեցու տոմարական և տիեզերագիտական աշխատությունը*. Էջմիածին.
- Աճառեան Հ.** (1979). *Հայերէն արմատական բառարան: Vol. Դ*. Երևան.
- Էյնաթյան Զ.** (2015). *Տիեզերագիտության և տոմարի մեկնություններ*. Երևան.
- Էյնաթյան Զ.** (1987). *Հակոբ Ղրիմեցի, Տոմարագիտական աշխատություններ*. Երևան.
- Թումանյան Բ.** (1964). *Հայ աստղագիտության պատմություն: Vol. Ա*. Երևան.
- Հայկական սովետական հանրագիտարան: Vol. Ե*. (1979). Երևան.
- Ղազարեան Ռ.** (2000). *Գրաբարի բառարան: Vol. Բ*. Երևան.
- Մալխասեանց Ս.** (1944). *Հայերէն բացատրական բառարան: Vol. Դ*. Երևան.
- Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, երկասիրություն երից վարդապետաց յիշատակութենէ Մեծին Մխիթարայ Աբբաօր Հ. Գաբրիէլի Աւետիքեան, Հ. Խաչատուրոյ Սիրմէլեան, Հ. Մկրտչի Աւգերեան: Vol. Բ*. (1837). Վենետիկ.
- Բրուտյան Գ.** (2016). *Հայկական տոմարագիտություն*. Երևան.
- Շիրինյան Մ. Է.** (2017). *Աստվածաբանությունը և մեկնությունը, Տարեգիրք Աստվածաբանության-ԺԲ*. Երևան.
- Վարդանյան Ռ.** (1999). *Հայոց տոնացույցը (4-18-րդ դարեր)*. Երևան.

REFERENCE LIST

- Abramyan A.** (1940). Ananiya SHirakaci, Kosmologiya i tomar (*Anania Shirakashi, Cosmology and Tomar*). Erevan.
- Abraamyan A.,** (1952). Tomaristsko-kosmologicheskij trud Samvela Anecu (*Tomar-cosmological work by Samvel Anetsi*). Echmiadzin.
- Adzharyan H.** (1979). Armyanskij radikal'nyj slovar' (*Armenian radical dictionary*). Tom. D. Erevan.

- Ejnatyan ZH.** (2015). Interpretacii kosmologii i knigi (*Interpretations of cosmology and books*). Erevan.
- Ejnatyan ZH.** (1987). Akop Hrimeci, Tomarologicheskie trudy (*Hakob Khrimetsi, Tomarological Works*). Erevan.
- Tumanyan B.** (1964). Istoriya armyanskoj astronomii (*History of Armenian astronomy*). Tom. A. Erevan.
- Armyanskaya sovetskaya enciklopediya (Armenian Soviet Encyclopedia)*. Tom. E. (1979). Erevan.
- Kazaryan R.** (2000). Slovar' Grabarya (*Dictionary Grabar*). Tom. B. Erevan.
- Malhaseanc S.** (1944). Armyanskij tolkovyj slovar' (*Armenian explanatory dictionary*). Tom. D. Erevan.
- Novyj slovar' yazyka hajkaz, posvyashchennyj pamyati velikogo uchitelya Mhitaraya Abbahora H. Gabrieli Avetikyan, A. Hachaturaj Sirmelyan, A. Mkrtchi Ozherian (A new dictionary of the Haykaz language dedicated to the memory of the great teachers Mkhitaray Abbahor Kh. Gabrieli Avetikyan, A. Khachaturay Sirmelyan, A. Mkrtchy Ozherian)*. Tom. B. (1837 g.). Veneciya.
- Brutyan G.** (2016). Armyanskaya bibliografiya (*Armenian bibliography*). Erevan.
- SHirinyan M. E.** (2017). Bogoslovie i tolkovanie (*Theology and interpretation*), Ezhegodnik bogosloviya-ZB. Erevan.
- Vardanyan R.** (1999). Armyanskij kalendar' (*Armenian calendar*) (4-18 vv.). Erevan.

РЕЗЮМЕ

ЗНАЧЕНИЕ ТЕРМИНА "КАЛЕНДАРЬ" В СООТВЕТСТВИИ С ОРИГИНАЛАМИ "ТОЛКОВАНИЯ КАЛЕНДАРЯ"

ГОР ГАЛСТЯН

В этой статье рассматривается интересный отрывок "Что такое календарь", включенной в оригиналы "Толкования календаря" разных авторов. Наша задача - провести сравнительный анализ этого пассажа в работах Анании Ширакаци "Космология и календарь", "Интерпретация календаря Андреаса", "Интерпретация

календаря" Самуэля Анеци и Акопа Крымского и показать необходимость определения термина "календарь" средневековыми календаристами. Сравнивая эти объяснения, были выделены и уточнены почти все определения и нюансы, связанные с этим термином. Особое внимание уделено и семантическим пояснениям, доступным в современных словарях.

Ключевые слова: Календарь, толкование, Анания Ширакаци, Самуэль Анеци, Акоп Кримицеи, Солнце, Луна, звезды, затмение, собрание

ABSTRACT

THE MEANING OF "CALENDAR" TERM IN ACCORDANCE WITH THE ORIGINALS OF "INTERPRETATION OF THE CALENDAR"

GOR GALSTYAN

The article discusses the issue of comparative study of the interpretive part "What is a Calendar" included in the works of different authors concerning the "Interpretation of the Calendar". Our task is to do a comparative analysis of this passage in the writings by Anania Shirakac'i "Cosmology and Calendar", "Interpretation of the Calendar of Andreas", "Interpretation of the Calendar" by Samuel Anec'i and by Hakob Khrimetc'i, and to show why they considered important to define and explain the term "calendar". While comparing these explanations, we have identified and clarified almost all definitions and nuances associated with this term. A special attention was paid to the semantic explanations given in dictionaries.

Key words: Calendar, interpretation, Anania Shirakac'i, Samuel Anec'i, Hakob Khrimec'i, Sun, Moon, stars, eclipse, assembly.

Հոդվածը ստացվել է՝ 07.02.2023թ.

Հոդվածն ուղարկվել է գրախոսման՝ 08.02.2023թ.

Հոդվածը երաշխավորվել է հրատարակման՝ 14.03.2023թ.

**ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԴԻԶԱՅՆԵՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

ԳՈՐ ՄԵԼԻՔՍԵԹՅԱՆ,

*Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական
համալսարան*

Էլ. հասցե՝ *gor-meliksetyan@mail.ru*

DOI: 10.24234/scientific.v1i44.53

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում քննարկվում են դիզայներական գործունեության առանձնահատկությունները XXI դարի սկզբից: Լինելով ամենամասսայական արվեստի տեսակ՝ այն առաջացել է միայն 20-րդ դ. առաջին կեսին:

Այսօր դիզայներական ամենատարածված ոլորտները համարվում են առօրեական առարկաների արտադրությունը, գիտատեխնիկական հայտնագործությունների գեղարվեստական նախագծումները մինչև նորաձևության շուկայական ձևափոխումները: Հարմարավետության պահանջների աճը նաև ստիպում է դիզայներին անընդհատ աշխատանք ծավալել այնպիսի իրերի ձևային լուծումների որոնման վերաբերյալ, որոնք կհամապատասխանեն փոփոխվող իրականությանը:

Ժամանակակից դիզայներական գործունեությունը չի սահմանափակվում միայն առանձին իրերի գեղարվեստական լուծումներով: Այսօր նրա դիտարկման ներքո գտնվում է միջավայրն իր ամբողջությամբ, լինի դա թե՛ բնակելի կամ հասարակական շենքի ինտերիերի ձևավորում, թե՛ արտաքին տարածքների, լանդշաֆտների, քաղաքային միջավայրի դիզայն:

Հոդվածի նպատակն է վերհանել ժամանակակից դիզայնի գործունեության առանձնահատկությունները նրա տարաբնույթ բնագավառներում և մասնագետ դիզայներներին մատուցել տեխնոլոգիական կատարումները:

Հոդվածը կառուցված է գիտական հետազոտությանը համապատասխան

ուսումնասիրությունների հենքի վրա, ընդ որում ուսումնասիրվել են նախկինում եղած նախագծումները (հիմնականում տեխնիկական միջոցներով), և ներառվել են ժամանակակից տեղեկատվական տեխնոլոգիաները, որտեղ հիմնականում կիրառվել է *համակարգչային դիզայն* հասկացությունը:

Քանալի բառեր՝ դիզայն, մոդելավորում, ֆոտոդիզայն, տեխնոլոգիա, ճարտարագիտություն, արդյունաբերական դիզայն:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Ժամանակակից սոցիալ-տնտեսական և գիտակրթական բնագավառներում դիզայներական գործունեության հետաքրքրությունների զարգացման պայմանները որոշելու համար անհրաժեշտ է ճշտել հասարակության գեղարվեստական պահանջմունքների ձևավորման որոշ բնութագրեր, ցույց տալ դիզայների գեղարվեստանախագծային գործունեության առանձնահատկությունները՝ հաշվի առնելով նրա գրաֆիկական հենքը և ստեղծագործական ուղղվածությունը: Հաշվի առնել, որ կյանքի պայմանների փոփոխությունների արագության, ժամանակակից հասարակության աշխարհայացքի հետ կապված, ի հայտ են եկել հակասություններ դիզայներական արվեստի աճող պահանջի և որակական զարգացման և կատարելագործման ոչ բավարար ընթացքի միջև: Դրա հետ միաժամանակ պահանջմունքների նոր աճը բերում է վերաբերմունքի վերագնահատման, գոյություն ունեցող մարդկության կողմից կուտակված գիտելիքների համակարգի հանդեպ, ժամանակակից հանրության կյանքի համատեքստին համապատասխան:

Այս հիմնախնդիրը արդի պայմաններում քննարկում են հոգեբանները, մանկավարժները, արվեստագետները, սոցիոլոգները: Բազմազան հետազոտությունների հիմնական հետևությունները, անցկացված այս բնագավառում, արտացոլում են և նկարագրված են գիտական, արվեստաբանական, գիտամեթոդական գրականության մեջ:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Դիզայնը՝ որպես մասնագիտություն գոյություն, ունի արդեն 100 տարի: Դրա հաշվարկը տարվում է 19-րդ դ. վերջից անգլիայում տեղի ունեցած «հանուն Արվեստի և Արհեստի կապի» հայտնի շարժումից, որի ղեկավարն էր առարկայական արվեստի հայտնի նկարիչ ու գործիչ Ուիլիամ Մորրիսը: Հենց այդ ժամանակ են

մշակվել դիզայնի գեղարվեստական սկզբունքներն ու տեսաբանական ուղղվածությունները, որոնք ազդել են հետագա տարիներին ստեղծված դիզայնի դպրոցների ու դիզայներական ուղղությունների վրա:

Գոյություն ունի կարծիք, համաձայն որի, դիզայնի, որպես մասնագիտության մասին կարելի է խոսել միայն այն ժամանակ, երբ ձևավորվեցին դիզայնի դասավանդման մեթոդներով առաջնորդվող դպրոցներն ու ի հայտ եկան առաջին դիպլոմավորված մասնագետները: Դա XX դարի 20-ական թթ., երբ բացվեցին դիզայնի առաջին դպրոցները՝ բաուհաուսը՝ Գերմանիայում ու վիսուտեմասը՝ Ռուսաստանում:

Ըստ Ռիդի՝ «... դիզայնի զարգացման համար անհրաժեշտ համակարգերի փոփոխման հույսեր է կապվում դաստիարակության, կրթության հետ՝ ստեղծելու համար գեղագիտական գիտակցության նոր ձևեր» (Gloag J., 1956): Կա ևս մեկ այլ տեսակետ, որի համաձայն դիզայնի առաջացումը կապվում է 1929թ. մեծ ճգնաժամի ժամանակահատվածի հետ: Այն (դիզայնը) նկարագրվում է նախևառաջ որպես ամերիկյան ֆենոմեն: Եվ իսկապես, ընդհուպ մինչև մեծ ճգնաժամը եվրոպական դիզայնը շարունակում էր մնալ որպես տեղական լոկալ երևույթ և ազդեցություն չունեի պարտադրական գործընթացների վրա: Միայն ճգնաժամի սկզբին ամերիկյան դիզայնը դարձավ իրական առևտրական, կոմերցիոն ուժ՝ ժամանակի ընթացքում ստանալով մասսայական բնութագիր և մեթոդաբանություն:

«Դիզայնն ամերիկյան կյանքի անբաժանելի մասն է... դիզայնը հնարավորություն է տալիս մարդուն ապրել առավել առողջ և արդյունավետ կյանքով» (Բադդասարյան Լ., 1991):

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Դիզայնը հանդիսանում է արվեստագետների աշխատանքային ջանքերի կիրառման և ներդրման հիմնական արդյունքը: Այստեղից էլ գալիս է այս ուղղության անվանումը՝ «արտադրական արվեստ»: Այստեղ առաջնային տեղ են զբաղեցնում աշխատանքային միջոցների ու մեխանիզմների համակարգերը: Այս խմբում կարելի է ներառել նաև հաստոցների ու մեքենաշինական արտադրանքը, տրանսպորտային միջոցները, զենքերը, ինչպես նաև այն ամենն, ինչը հանդիսանում է «Ա»

դասակարգի արտադրանք: Այն որոշիչ դեր ունի երկրի ամբողջական զարգացման հարցում, այդ իսկ պատճառով էլ այստեղ են կենտրոնացվում հիմնական գիտական հետազոտությունները, գյուտարարական նախագծերը, ամենանոր տեխնոլոգիաներն ու հումքը: Այս ամենը հատուկ պատասխանատվություն է տալիս դիզայների աշխատանքին: Վերջինս այստեղ ստիպված է լինում ստեղծել սկզբունքորեն նոր արտադրանք, որը պետք է համապատասխանի անընդհատ փոփոխվող արտադրության պահանջներին: Իրերի ու առարկաների հարմարավետությունը, հումքի տնտեսումը, անվտանգ տեղափոխելիությունը. սրանք այն հարցերի շարքից են, որոնց դիզայները պետք է տա լիարժեք պատասխաններ:

Այսօր դիզայներական ամենատարածված ոլորտը համարվում է առօրեական առարկաների արտադրությունը, այսինքն կոչված «մասսայական օգտագործման առարկաները»: Դրանց թվում են խեցեղենը, տնտեսական ապրանքները, էլեկտրական սարքավորումներն ու մեխանիզմները, աուդիո-վիդեո սարքերը և ուրիշ մեզ շրջապատող առարկայական աշխարհը: Դրանք հանդիսանում են ամենատարածված դիզայներական գործունեության ոլորտները:

Նորաձևության փոփոխությունները և դրա հետ զուգահեռ շուկայի ձևափոխումները, հարմարավետության պահանջների աճը, ստպում են դիզայներին անընդհատ աշխատանք ծավալել այնպիսի իրերի ձևային լուծումների որոնման վրա, որոնք կհամապատասխանեն փոփոխվող իրականությանը: «Մեր հասարակությունը դժգոհում է նրանից, թե ապրանքային արտադրությունն ինչպես է վերափոխվում յուրաքանչյուր արվեստի ստեղծագործության, նա ավելին է ուզում, ուզում է, որ յուրաքանչյուր ապրանք լինի արվեստի ստեղծագործություն» (Nelson Q., 1957):

Դիզայներների աշխատանքային սիրված օբյեկտ է համարվում կահույքը: Թվով շատ քիչ դիզայներներ են դիմակայել իրենց սեփական կահույքի դիզայնը նախագծելու գայթակղությանը: Կահույքը հանդիսանում է դիզայնի յուրահատուկ բաղադրիչներից մեկը, որտեղ ամենաամբողջական եղանակով ներկայացվում են էրգոնոմիկայի հարցերը, կառուցողական որոշումների, տեխնոլոգիաների արտադրության, հումքի փոխկապվածության ու կառուցվածքների ու ձևերի

յուրահատուկ արվեստին տիրապետելու անհրաժեշտությունը, որոնք ազդվում են ժամանակակից նորաձևությունից: Կահույքի կառուցվածքի վրա հենվելով կարելի է ներկայացնել դիզայնի ամբողջական պատմությունը: Սկսած 19-րդ դարի Տոնետի «Վիեննական աթոռ»-ից մինչև ժամանակակից «Մեռլին» բազմոցը՝ ստեղծված Հանս Հոլլայնի կոմից:

Այսօր դիզայներները մեծ ուշադրություն են դարձնում հաշմանդամների, հենաշարժիչ մեխանիզմների հետ խնդիրներ ունեցող մարդկանց, մեծահասակների համար նախատեսված կահույքի ու սարքավորումների ստեղծմանը: Դիզայնի պրակտիկայում գոյություն ունեն բազմաթիվ լուծումներ, որոնք կոչված են հեշտացնելու նման մարդկանց կյանքը: Դա արվում է հատուկ կահույքի ու սարքավորումների, սայլակների ու տեղափոխման հարմարանքների նախագծման ու թողարկման միջոցով: Այստեղ ներկայացվում է դիզայնի սկզբունքներից ամենակարևորը. այն կոչված է մարդկային կյանքի, մարդու մասին հոգ տանելու, առարկայական միջավայրը հարմարավետ դարձնելու համար իրերի ստեղծմանը:

Դիզայներների շրջանում բացի կահույքի նախագծումից մեծ տարածում ունի երեխաների համար խաղալիքների նախատիպերի ստեղծման պրակտիկան: Այսօր այն ամենատարածված դասավանդվող ու դիպլոմային ուղղությունն է դիզայնի առաջատար դպրոցներում: Ինչպես կահույքի, այնպես էլ խաղալիքների նախագծումը իր մեջ ներառում է դիզայներական առաջադրանքների համալիր, որը լուծում է պահանջում: Խաղալիքի հետ երեխան իրեն պետք է հարմարավետ զգա: Այն չպետք է առաջացնի բացասական ռեակցիաներ երեխայի մոտ, պետք է լինի ոչ շատ թանկարժեք և անվտանգ երեխայի առողջության ու կյանքի համար:

Ժամանակակից դիզայներական գործունեությունը չի բավարարվում միայն առանձին իրերի ստեղծմամբ: Այսօր նրա դիտարկման ներքո գտնվում է միջավայրն ամբողջությամբ վերցրված, լինի դա բնակելի կամ հասարակական շենքի ինտերյերի ձևավորումը, թե արտաքին տարածքների, լանդշաֆտների, քաղաքային միջավայրի դիզայնը: Այդ իսկ պատճառով կառուցվածքային հարմարավետ միջավայրի առաջադրումը կարելի է ներկայացնել բառացիորեն:

Եթե համեմատենք դիզայների առարկայական-տարածական միջավայրում արված աշխատանքը նկարչի ու ճարտարագետի կատարած աշխատանքի հետ,

ապա կարող ենք ասել, որ ճարտարագետը «կազմակերպում է տարածությունը»՝ շեշտադրումն իրականացնելով ճարտարագիտական դրամատուրգիայի, դռների ու պատուհանների ձևերի ընտրության, լուսավորության խաղերի վրա՝ մակերեսի գունային տարբերությունները հաշվի առնելով: Նկարիչը այդ տարածության մեջ «աշխատում է հարթության հետ» գեղագիտորեն իմաստավորելով այն, ներառելով գեղարվեստական կերպարներ ու նշաններ, բնապատկերներ ու քանդակներ՝ հաշվի առնելով միջավայրում դրանց ընկալումները: Դիզայները, իրականացնելով համապատասխան գործունեության գործընթացներ, այդ տարածությունը «սարքավորում է», մարդու համար մշակելով հոգեբանական ու ֆիզիկական հարմարավետություն ապահովող ու արտահայտող միջավայր: Դիզայներական գործունեության այս տեսակը ստացել է «*միջավայրի դիզայն*» անվանումը (Кириллова Л. И., 1973):

Այսօր արդեն գոյություն ունեն տարածության տարբեր տեսակներ, որոնք կազմակերպվում են դիզայնի օրենքներին համահունչ, ինչպես օրինակ՝ օդանավերի, նավերի, մարդատար գնացքի ուղևորների համար նախատեսված սրահների դիզայնի իրականացումը:

Դիզայնի ձևերի գործառնությունն ու ռացիոնալությունը որոշվում է առարկայի արտաքին տեսքով. նրա գեղագիտական որակները անմիջականորեն ազդում են վերջինիս մրցունակության վրա: Այս որակները որոշիչ դեր են խաղում շուկայում դրանց իրականացման ժամանակ:

Հայտնի է, որ իրի վրա յուրաքանչյուր նոր զարդի ավելացումը ազդում է վերջինիս արժեքի բարձրացման վրա՝ միաժամանակ իջեցնելով դրա մրցունակությունը: Դրա հետ մեկտեղ դեկորատիվ տարրը, որը պատրաստվում է մեքենայի օգնությամբ 1000-ավոր նմուշներով, կորցնում է իր յուրատիպությունը և դրան զուգահեռ տեղի է ունենում գեղարվեստական արժեքի անկում: Այս օրինակը բացահայտում է արտադրական դիզայնի նրբությունները՝ միաժամանակ ներկայացնելով վերջինիս զարգացման պատմությունը:

Մեքենայական արտադրությունը սկզբում իրականացվում էր իրերի ձևերի պատճենման համար, որոնք մինչև այդ համարվում էին արհեստավորների ձեռքի աշխատանքը: Այնինչ, նման արտադրանքի ստեղծման տեխնոլոգիան արդեն այլ էր:

Մեքենաների միջոցով ստեղծված իրերը միայն արտաքնապես էին նման արհեստավորների ձեռքի աշխատանքին, սակայն ունեին ոչ իրական տեսք:

Դիզայներները գտան այս խնդրի ելքը. վերջիններս սկսեցին իրերը «զարդարել» ոչ թե քանդակներից պատրաստված դեկորներով, այլև գործառնական առումով անհրաժեշտ բաղադրամասերով ու կառուցվածքներով: Իրերի կառուցվածքները սկսեցին առանձնակի ուշադրությամբ մշակել բազմատեսակ նախագծերում և նմուշներում ու դիզայների կողմից պատրաստված նախատիպերում, որոնցում ճշգրիտ արտահայտվում էր պատրաստվելիք առարկայի նույնիսկ ամենափոքր մանրամասները՝ ներառելով կառուցողական-տեխնոլոգիական-գործառնական հատվածները: Ձևի գեղեցկությունը երևում էր տեկտոնիկ ու գործառնական ամբողջության մեջ:

Գործառնականը և արդյունավետը համարվում են դիզայնի փիլիսոփայության հիմնական ուղղությունները, որոնք միտված են քիչ ջանքերի ու ծախսերի իրականացմամբ առավել արդյունքի ստացմանը:

Պատահական չէ, որ պատմական ուսումնասիրություններում դիզայնը դիտարկվում էր 20-րդ դարում մի շարք երկրներում տարախում ստացած ճարտարագիտական «գործառնականի» ոճի հետ մեկտեղ: Եվ նրա վառ ներկայացուցիչները դարձան ժամանակակից դիզայնի հիմնադիրներ: «Դիզայնը միջոց է, որից օգտվելով՝ կարելի է ընկալել ինքդ քեզ: Ընդամին դա միջոց է, որի օգնությամբ կարելի է ուրիշներին քեզ ընկալելի դարձնել» (Nelson Q., 1957):

Հումքի ու կառուցվածքների տնտեսումը, տարածության ռացիոնալ օգտագործումը համարվում են այն կարևորագույն սզբունքները, որոնք ներառված էին դիզայնի կրթական ծրագրերում ու դասավանդվում էին դիզայնի առաջատար այնպիսի դպրոցներում, որոնց թվում էր նաև ՎԽՈՒՏԵՄԱՍԸ:

Օրինակ՝ ուսանողներին տրվող առաջադրանքներում կային անպիսիք, որոնք պահանջում էին հեշտացնել գոյություն ունեցող առարկան (հանել նրա վրայի զարդերը, հեռացնել չաշխատող հատվածները), բարելավել գոյություն ունեցող իրը (դարձնել ավելի հարմարավետ, գործառնական):

Ձևերի շարժունությունն ու փոփոխականությունը դիզայներական արվեստում հայտնի է շատ վաղուց: Բավական է միայն հիշել քոչվորական տնակներն ու

շարժական վրանները:

Դիզայնում, որտեղ հիմնական սկզբունքներն են համարվում տարողունակությունը և կոմպակտությունը, տարածության ռացիոնալ և գիտակից օգտագործումը, շարժունությունն ու փոփոխականությունը ստանում են կարևոր նշանակություն: Առարկայի բաղադրամասերի ունակությունը փոխելու արտաքին ձևը, համապատասխան գործառույթներն ու կոնկրետ պայմաններում հարմարավետությունը համարվում են շարժունության գրավիչ առանձնահատկությունները և ակտիվորեն օգտագործվում են դիզայներական նախագծումներում:

Մասսայական արդյունաբերական արտադրության հայտնի խնդիրներից է թողարկվող ապրանքատեսակների սահմանափակ քանակությունը, ինչի արդյունքում առաջանում է իրերի արտաքին տեսքի միանմանություն: Դիզայներին այստեղ օգնության է հասնում սերիական թողարկվող մասերի փոփոխականության գործոնը, որը թույլ է տալիս կառուցվածքի ձևին համապատասխան փոփոխություն մտցնել արտադրվող էլեմենտների մեջ՝ ստեղծելով տարբեր պայմանների համար նախատեսված համալիր արտադրություններ:

Բազմազանության ստեղծման հարցում մեծ տեղ է տրվում արտաքին տեսքի համար նախատեսված տարբերակված գունային-մակերևույթային որոշումների ընդունմանը, որոնք իրականացվում են իրերի առանձին հատվածների նկատմամբ: Փոփոխականությունը թույլ է տալիս մեծ թվաքանակով արտադրանք թողարկել և միաժամանակ ապահովել թողարկվող արտադրության բազմազանությունը: Վերջինս էլ միտված է սպառողների ավելի լայն շրջանակի պահանջների բավարարմանը (Кондратьева К. А., 1984).

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Կատարված ուսումնասիրությունը հանգեցնում է հետևյալին, որ դիզայնը, լինելով ազգային մշակույթի կարևորագույն բնագավառներից մեկը, միշտ էլ կապված է եղել տվյալ դարաշրջանի գեղագիտական մտքի զարգացման հետ: Պետք է հաշվի առնել, որ հենց այնպես չէին կարող գեղարվեստի ու ստեղծագործության վերոնշյալ ուղղություններն ու դիզայնը, ինչպես նաև նրանց տարրերը, ձևավորվել ու զարգանալ գեղագիտական տվյալ համակարգերից դուրս:

Այդպիսի բարձր մակարդակի համար պետք է լինեն համապատասխան միջավայր ու շրջապատ, ինչպես սեփական երկրում, այնպես էլ որոշակի քաղաքական, առևտրատնտեսական կապերով կապված երկրներում:

Դիզայնը մարդու կյանքի և գործունեության համար արդյունաբերական արտադրության միջոցով ստեղծվող ներդաշնակ առարկայական միջավայրի ձևավորման սոցիալ-մշակութային, տեխնիկական և գեղագիտական հիմնախնդիրներն ուսումնասիրող գիտակարգ է: Այն կազմում է դիզայնի տեսական հիմքը: Այլ կերպ «տեխնիկական գեղագիտությունն» ուսումնասիրում է դիզայնի հասարակական բնույթը և զարգացման օրինաչափությունները, գեղարվեստական նախագծման սկզբունքներն ու եղանակները:

Ստեղծագործող անձնավորության ամենակարևոր հատկանիշներից մեկը առարկան տարբեր կողմերից տեսնելու, ընկալելու, ներկայացնելու (նաև պատկերացնելու) կարողությունն է: Դիզայնի մասնագետի, և ընդհանրապես արվեստագետի կարևորագույն ընդունակություններից են այն բացահայտումները, որոնք մեզ՝ «շարքային դիտորդներին», անգամ ամենասովորական առարկաների պարագայում ներկայացվում են նոր ձևով, մեկ այլ տեսանկյունից, երբեմն նաև նոր երևակայական տեսքով:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

Բաղդասարյան Լ. (1991). *Վաղը չէ մյուս օրը մտնելու ենք XXI դար*. Երևան: Արվեստ.

Кириллова Л. И. (1973). *Композиция в современной архитектуре*. Москва: Строй.

Кондратьева К. А. (1984). *Цвет художественном конструирование*. Москва: МВХПУ.

Nelson Q. (1957). *The problems of design*. New York: Whitney publications.

Gloag J. (1956). *The industrial art explained*. London: George Allen and Unwin limited.

REFERENCE LIST

Bagdasaryan L. (1991). *My vojdyom v 21 vek ne zavtra (We will enter the 21st century the day after tomorrow)*. Erevan: Iskusstvo.

Kirillova L. I. (1973). *Kompoziciya v sovremennoj arhitekture (Composition in modern*

architecture). Moskva: Stroj.

Kondrat'eva K. A. (1984). *Cvet hudozhestvennom konstruirovaniye (Color Artistic Design)*. Moskva: MVHPU.

Nelson Q. (1957). *The problems of design*. New York: Whitney publications.

Gloag J. (1956). *The industrial art explained*. London: George Allen and Unwin limited.

РЕЗЮМЕ

ОСОБЕННОСТИ СОВРЕМЕННОЙ ДИЗАЙНЕРСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

ГОР МЕЛИКСЕТАН

В статье рассматриваются особенности дизайнерской деятельности с начала XXI века. Будучи наиболее популярным видом искусства, оно возникло только в первой половине 20 века.

Сегодня наиболее востребованным направлением дизайна считается производство повседневных предметов, арт-проектов научно-технических открытий до изменений на рынке моды. Повышение требований к комфорту также заставляет дизайнера постоянно работать над поиском формообразующих решений вещей, которые будут соответствовать меняющейся действительности.

Современная дизайнерская деятельность не ограничивается художественным решением отдельных вещей. Сегодня под его контролем находится окружающая среда в целом, будь то дизайн интерьера жилого или общественного здания или дизайн открытых пространств, ландшафтов, городской среды.

Цель статьи - осветить особенности современной дизайнерской деятельности в различных ее сферах и предоставить технологические представления профессиональным дизайнерам.

Статья построена в соответствии с научными исследованиями, при этом были изучены предыдущие разработки (в основном техническими средствами), а также включены современные информационные технологии, где в основном применялась концепция компьютерного дизайна.

Ключевые слова: дизайн, моделирование, фотодизайн, технологии, инженерия, промышленный дизайн

ABSTRACT
FEATURES OF MODERN DESIGN ACTIVITY
GOR MELIKSETYAN

The article discusses the features of design activity since the beginning of the XXI century. Being the most popular form of art, it arose only in the first half of the 20th century.

Today, the most popular area of design is considered to be the production of everyday household items, art projects of scientific and technical discoveries before the fashion market changes. The growing demands on comfort also forces the designer to constantly work on finding form solutions for things that will meet the changing reality.

Modern design activity is not limited to artistic solutions of individual things. Today, the environment as a whole is under his supervision, whether it is the interior design of a residential or public building or the design of open spaces, landscapes, urban environment.

The purpose of the article is to highlight the features of modern design activity, in its various fields, and to present technological performances to professional designers.

The article is structured in relevant studies of scientific research, while examining previous designs (mainly by technical means), and includes modern information technology, where the concept of computer-aided design is particularly applied.

Key words: design, modeling, photo design, technology, engineering, industrial design.

Հոդվածը ստացվել է՝ 23.02.2023թ.

Հոդվածն ուղարկվել է գրախոսման՝ 24.02.2023թ.

Հոդվածը երաշխավորվել է հրատարակման՝ 03.04.2023թ.

**ՏԻԳՐԱՆ ՄԵԾԻ ԿԵՐՊԱՐԸ ԴՐԱՄՆԵՐՈՒՄ ԵՎ ՔԱՆԴԱԿԱԳՈՐԾԱԿԱՆ
ԱՐՎԵՍՏՈՒՄ**

ՄԱԴՈՆԱ ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ,

*Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական
համալսարան*

Էլ. հասցե՝ *madona.martirosyan.94@list.ru*

DOI: 10.24234/scientific.v1i44.54

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Տիգրան Մեծի ժամանակակից դրամներից հայտնի կերպարը կենտրոնական տեղ է զբաղեցնում մոնումենտալ քանդակագործության, ինչպես նաև բարձրաքանդակ պատկերագրությունում: Հեղինակ քանդակագործ-դրվագողները կլոր արձաններ կերտելիս Տիգրան Մեծին պատկերել են յուրովի՝ հանդերձելով նրան ժամանակի հայտնի հռոմեական տիրակալների հագուստի նմանակմամբ: Եվ այդ այն պարզ պատճառով, որ Տիգրան Մեծի հայտնի հայեցի պատկերը դրամների վրա առկա է միայն կիսանդրիի չափով: Այս դեպքում քանդակագործները անգամ դիմապատկերի պարագայում նույնիսկ դրամից հայտնի դիմանկարը չեն պաշտպանել, առաջնորդվել են սեփական պատկերացումներով: Այդ առումով առավել պահպանողական են դրվագողները: Նրանց բարձրաքանդակներում Տիգրան Մեծը ճանաչելի պատկերում ունի և կրկնում է դրամների վրա եղած պատկերը:

Հայ արվեստագետներից Տիգրան Մեծի արձանաքանդակներ են կերտել Թոքմաջյան ընտանիքի ներկայացուցիչները: Նրանց ստեղծագործություններում արքայի կերպարն առավել խորհրդանշական է, քան կոնկրետ կերպավորմամբ:

Ձևով և բովանդակությամբ տարբերվում է Մատթեոս Լեսպագնանդելլի կողմից կերտված «Տիգրան, հայոց արքա» արձանը:

Արվեստի ինքնատիպ գործեր են Տիգրան Մեծի դրամների դիմերեսին պատկերված հայոց արքայի բարձրարժեք բարձրաքանդակները, որոնք հիմք են

հանդիսացել հետագայում Տիգրան Մեծին պատկերող քանդակագործական աշխատանքների համար:

Հոգվածը նվիրված է Տիգրան Մեծի կերպարի պատկերմանը քանդակագործական արվեստում: Ստեղծագործությունների պատմաժամանակագրական, համեմատական վերլուծության հիման վրա փորձ է արվել հասկանալու Տիգրան Մեծին պատկերող գործերի առանձնահատկությունները:

Բանալի բառեր՝ Տիգրան Մեծ, քանդակագործություն, Մաթեոս Լեսպագնանդելլի, «Պարթևստանի թագավոր», Տիգրան Հովհաննիսյան, պնակիտներ, Հովսեփ Պապիկյան, «հայկական թագ», Կարմիր Ջասպեր:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հոգվածի նպատակը մեկ կերպարի տեսանկյան մեթոդի ուսումնասիրությունն է քանդակագործական արվեստում: Խնդիրներն են մեկ ամբողջության մեջ ներկայացնել Տիգրան Մեծի կերպարը կերտած հեղինակների աշխատանքները՝ քննության ենթարկել աշխատանքների ստեղծման ժամանակագրությունը, քանդակի տեսակի պատկանելիությունը, և կերպարի բնութագրիչ առանձնահատկությունները: Հետազոտության առարկան Տիգրան Մեծի կերպարն է:

Տիգրան Մեծի կերպարին այս ասպարեզում անդրադարձ են կատարել Լևոն Թոքմաջյանը, Հայկ Թոքմաջյանը, Տիգրան Հովհաննիսյանը, Մաթեոս Լեսպագնանդելլին և այլք: Տիգրան Մեծին պատկերող Լեսպագնանդելլիի «Պարթևստանի թագավոր» մոնումենտալ քանդակը ստեղծվել է Ֆրանսիայի Լուի XIV թագավորի պատվերով: Տեղադրվել է Վերսալի Լատոնի պարտեր այգու անտիկ քանդակների շարքում: Այն էականորեն տարբերվում է XX դարում ստեղծված քանդակներից թե՛ ձևով, թե՛ բովանդակությամբ և թե՛ պատմական ժամանակագրությամբ:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Տիգրան Մեծի կերպարին անդրադարձել են որպես պատմական նշանավոր դեմքի: Սակայն առաջադիր նպատակին հասնելու համար կարող ենք ասել որ, ներկայացվող թեման որևէ լուրջ ուսումնասիրության չի ենթարկվել: Եթե անգամ այդպիսիք առկա են, ապա միայն շատ թռուցիկ անդրադարձով: Մենք փորձ ենք

արել մի ամբողջության մեջ ներկայացնել քննվող թեման կիրառելով պատմահամեմատական, կառուցվածքաբանական, վերլուծական և նկարագրական մեթոդները:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Մ.թ.ա. I դարի 70-90 ական թթ. հայ ժողովրդի պատմության համար առանձնահատուկ էին նրանով, որ Հայաստանը, օգտվելով նպաստավոր իրավիճակից, բռնեց արտաքին նվաճումների ուղին: Շատ կարճ ժամանակում Հայաստանը դարձավ Առաջավոր Ասիայի հզորագույն պետություններից մեկը: Այդ նվաճումներն իրականացրեց Տիգրան Մեծը (մ.թ.ա. 95-55 թվականներ): Հայաստանի սահմանները տարածվում էին Միջերկրական ծովից ու Եգիպտոսից մինչև Կասպիականը և Քուռ գետից մինչև Միջագետք՝ ընդգրկելով նաև մոտակա երկրները (Հայ ժողովրդի պատմություն, 1971): Տարածքային ընդլայմանը զուգահեռ մեծացավ առևտրի ծավալը: Շրջանառության մեջ հայտնվեցին Տիգրան Մեծի մի քանի տասնյակից ավելի դիմապատկերներով դրամները: Դրանք հատվել են Հայաստանի Տիգրանակերտի, Արտաշատի, ինչպես նաև Սիրիայի Անտիոքի և Դամասկոսի դրամահատարաններում (Մուշեղյան, 1983):

Հենց այդ դրամների վրա եղած պատկերագրությամբ է պահպանվել հայոց արքայի դիմանկարը: Անկախ մեզ հասած դրամների վիճակից, դրանց վրա եղած արքայական պատկերը աչքի է ընկնում անհատականության բնորոշ գծերով: Տիգրանի ոսկե, արծաթե, պղնձե դրամները ճանաչելի են առաջին իսկ հայացքից իրենց վրա պատկերված արքայական թագի ձևով, որ կրել են Տիգրան Մեծը և նրա տոհմի ներկայացուցիչները (Հայ ժողովրդի պատմություն, 1971): Թագի վրա, կենտրոնում ութաթև աստղ է: Այն խորհրդանշում է արևը՝ որպես հավերժություն: Աստղի աջ և ձախ կողմերում մեկական արծիվներ են, որոնք պոչով հենված են աստղի հիմքին և գլխով շրջված են դեպի արևը: Արծիվի առկայությունը ուժի և իմաստության խորհրդանիշն է (Հայազն, 2005): Հայոց արքա Տիգրան Մեծի կերպարով հատված դրամների պատկերագրությանը, անկախ ինչ մետաղի վրա է, նույնական է: Հատկապես արժանահիշատակ են Տիգրան Մեծի ժամանակներից մեզ հասած ոսկյա դրամները: Դրանցից մեկն այժմ պահվում է Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի թանգարանում (այն 1910 թվականին Երվանդ Լալայանը Վանի ռուսական

փոխիյուպատոս Օլֆերիկից նվեր էր բերել Մաթեոս Բ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսին, ում կարգադրությամբ էլ զետեղվել է Սբ. Էջմիածնի թանգարանում), իսկ մյուսը գտնվում է Հռոմի Վատիկանի թանգարանում (Առաքելյան, 2018): Տարբեր ժամանակներում հայտնաբերվել են հարյուրավոր արծաթե և պղնձե դրամներ: Դրանց վրա ևս Տիգրան Մեծի կերպարը համադրելի նույնական է:

Տիգրան Մեծից ավելի քան երկու հազար տարի հետո նրան նվիրված քանդակագործական աշխատանքները հենց այդ դիմապատկերի արտացոլանքն են:

Հուշադրամ: Հատել է Հայաստանի կենտրոնական բանկը 1999 թվականին: Հուշադրամի դիմերեսին Տիգրան Մեծ արքայի ժամանակ հատված արծաթե դրամի դարձերեսի պատկերն է և ՀՀ զինանշանը: Հուշադրամի դարձերեսին Տիգրան Մեծի արծաթե դրամի դիմերեսի պատկերն է՝ արքայի կիսադեմը: Էսքիզների հեղինակն է Հրաչյա Ասլանյանը. հուշադրամը հատվել է Նիդերլանդների դրամահատարանում (տե՛ս նկ. 1):

նկ. 1

Մեկ այլ հուշադրամ է թողարկվել 2003 թվականին Ավստրիայի դրամահատարանում: Դրա դիմերեսի էսքիզի հեղինակն է Կարապետ Աբրահամյանը: Դարձերեսը ձևավորել են Ավստրիայի դրամահատարանի մասնագետները (տե՛ս նկ.2) (Համբարձումյան, Թելունց, 2011):

նկ. 2

Ներկայացված դրամները պատկանում են քանդակագործական հարթաքանդակ տեսակին:

Պնակիրներ: Բոստոնի նրբագեղ արվեստի թանգարանում ներկայացված է Տիգրան Մեծի դիմապատկերի փորագությամբ հազվագյուտ թանկարժեք քար: Պնակիրը պատրաստված է Տիգրան Մեծի օրոք կարմիր զասպերից և վերագրվում է մ.թ.ա. I դարի կեսերին: Այն 14 մմ (9/16 դյույմ) երկարությամբ քար է: Համաձայն թանգարանի նկարագրության՝ թանկարժեք քարը գնվել է Զմյուռինայում (Օսմանյան

Թուրքիա) 1900 թվականին: Պատկերաքարը գնել է Էդվարդ Պերի Ուորենը: Նա այն Բոստոնի գեղարվեստի թանգարանին է վաճառել 1901 թվականին: Թանգարանը պատրաստել և ցուցադրում է բնօրինակի ծեփապատճենը: Թանգարանի նկարագրությամբ կարմիր գասպերի վրա Տիգրան Մեծը ներկայացված է ձախ դիմապատկերով՝ հինգգագաթանի հայկական խույրով, ինչպես դրամների վրա: Թագը շրջագծված է կլոր կետերով: Խույրի վրա ութաթև աստղ է, որի երկու կողմերում մեջքով դեպի աստղը թեքված արծիվներ են: Կետերով նշված երկու փեշատուտ, մեկնվում են խույրից՝ ծածկելով արքայի մազերն ու ականջը: Թանկարժեք քարի վրա փաստորեն փորագրված է Տիգրան Մեծի դրամի պատկերը:

2014 թ. Christies աճուրդի տունը հրապարակել է նմանատիպ ևս մեկ հնագիտական գտածո: Կալցինացված քաղկեդոնաքարին արքայից արքա Տիգրան Մեծի պատկերն է: Արվեստի այդ գործը թվագրվել է մոտավորապես մ.թ.ա. 95-56 թվականներով և գնահատվել է 10.000-15.000 ԱՄՆ դոլար (տե՛ս նկ.3) (Ավետիսյան, 2018):

նկ. 3

Լուի XIV (1638-1715 թթ.) պահանջով անտիկ քանդակների կրկնօրինակներ են տեղակայվել Վերսալի Լատոնի պարտեր այգու աստիճանագրերում: Ձախ կողմում ստեղծման ժամանակագրական հաջորդականությամբ տեղադրված են «Ապոլլոն» (Բելվեդեր), ընդօրինակել է Մազելինը 1686 թ., «Ուրանիա» ընդօրինակել է Կարլերին 1685 թ. և այլ արձաններ: Այդ կողմի վերջին արձանը՝ «Գերի Տրդատը» /հայոց արքա/ ընդօրինակել է Էնդրեն 1688 թ.: Աստիճանների մյուս կողմի երկրորդ արձանը կրում է «Պարթևստանի թագավոր» կամ «Բանտարկված Ֆառնեսը», կամ «Տիգրան. հայոց արքա» անունը: Այն պատրաստել է Մատթեոս Լեսպագնանդելին 1683 թ. (Pierre de Nolhac, 1925):

Մատթեոս Լեսպագնանդելը ժամանակի հայտնի քանդակագործներից է: Վերսալում կա նրա պատրաստած դաշացիների թագավորի մարմարե ֆիգուրի,

Դիոգենեսին պատկերող երկու քանդակի, Սոկրատեսը ձեռքին մատյաններ քանդակի կրկնօրինակներ (Lecomte, 1700): Մատթեոս Լեսպագնանդելի «Պարթևաստանի թագավոր» կամ «Բանտարկված Ֆառնեսը» կամ «Տիգրան. հայոց արքա» արձանն ընդօրինակվել է Հռոմից բերված մոդելի օրինակով: 226 սմ բարձրությամբ արձանը ներկայացնում է մի տխուր մարդու՝ խաչված ձեռքերով (Maral, 2012): Այս արձանում ներկայացված Տիգրան Մեծն ունի առատ վարսեր և չափավոր մորուս, գլխին դրված է կոնաձև, ծայրը տափակ խույր, կրում է չափավոր լայնության մինչև ծնկները հասնող հագուստ, վարտիքը նույնպես չափավոր լայն է, հասնում է մինչև ոտնաթաթերը: Մեջքին ունի գոտի, որը, լայնությամբ գրկելով գոտկատեղը, երկու կողմից կապվում է իրար և իջնում զգեստի վրա: Թիկնոցը լայն, ճոխ, ծալքերով ծածկում է թիկունքը, ճարմանդով ամրացված է աջակողմյան ուսի մոտ և իջնում է մինչև պատվանդանը. կոշիկները լավ չեն նշմարվում (տե՛ս նկ. 4) (Վարդան, Հացունի, 1924):

Տիգրան Մեծին վերագրված այս արձանն առավել կարող է ասոցացվել հայոց դիցարանի Միհրի հետ: Վերջինս ունի նույն պատկերագրությունը: Միհրի պաշտամունքը տարածված էր Փոքր Ասիայից մինչև Հնդկաստան (Առաքելյան, 1959): Միհրի արձանը ներկայացված է մի երիտասարդի կերպարանքով՝ բազմած կամ կրթնած ցուլի վրա, գլխին դրված է հայկական գդակ: Մանրամասների մեջ չմտնելով (ջահակիր երիտասարդներ, շուն, մրջյուններ, կարիճներ,) փաստենք, որ Տիգրան արքային հենց Միհրի նախատիպով են քանդակել (տե՛ս նկ. 5) (Ալիշան, 2002):

նկ.4

նկ.5

համեմատ

Պատմական տեսանկյունից վերլուծելով նշված ստեղծագործությունը՝ կարող ենք

ասել, որ եթե Լեսպագնանդելլին կրկնօրինակել է Հռոմում ստեղծված Տիգրանին պատկերող արձանը, ապա առավել ակնհայտ է դառնում, որ հայոց արքան ներկայացվել է ոչ արքայավայել պատշաճ տեսքով: Ինչպես հռոմեական պատմագրության մեջ, այնպես էլ արվեստում հայոց արքայի կերպարին ոչ հարիր տեսք են հաղորդել: Լեսպագնանդելլի այս աշխատանքը գուցե ոչ միտումնավոր, բայց դրա արտահայտությունն է: Բայց եթե Տիգրան արքայի սույն արձանին նայենք նկարագրական տեսանկյունից, ապա այն նման է հունական արձաներին, ինչից հետևում է, որ հայոց արքան ներկայացվել է հելլենականացված տեսքով: Հայտնի է, որ Տիգրան Մեծը հելլենիստական մշակույթի վերջին ջատագովներից մեծագույնն էր: Դրա վկայությունն են նրա լատինատառ դրամները, մեծ քաղաքներում կառուցված թատերական շինությունները: Միևնույն ժամանակ արձանի հետ Տիգրան Մեծի նմանապատկերումի մասին պատմաբան Ժ.Խաչատրյանը գրել է. «Խալդի աստծո դերը հետարարատյան թագավորության Հայաստանում ստանձնել է Միհրը: Կարելի է ենթադրել, որ և՛ Երվանդունիներին, և՛ Արտաշեսյաններին, և՛ Արշակունիներին Միհրն է թագավորություն տվել: Միհրն արքայից արքայի տարազով է, գլխի շուրջը ճառագայթաձև պսակով, ինչպես Կոմմագենեում, որը նրա տարբերիչ հատկանիշն է» (ճառագայթաձև պսակը խորհուրդն է հայոց արքայի թագի ութաթև աստղի) (Խաչատրյան, 1998):

Հայ քանդակագործության ասպարեզում Տիգրան Մեծի կերպարին անրադարձել են Լևոն և Հայկ Թոքմաջյանները, որոնք հայոց արքայի կերպարը ներկայացրել են երեք գործով:

Լևոն Թոքմաջյանը իր երկրորդ «Տիգրան Մեծ» արձանի մասին հարցազրույցներից մեկում ասել է. «Ամեն ինչ սկսվեց նրանից, որ Նոր Նորքի բարձունքում 2004 թվականին կանգնեցվեց Տիգրան Մեծի մարմարե արձանը: Այդ քանդակի տեղադրումը կարևոր նշանակություն ունեցավ ինձ և որդիներիս՝ Վահեի ու Հայկի համար: Կոմպոզիցիան շատ բարդ էր քանդակելու համար: Տիգրան Մեծի աջն առաջ է մեկնված քարե քանդակների մեջ (հազվագյուտ է այն լինում)․ ձախ ձեռքով արքայական գայիսոնն է բռնել, իսկ գլխին արքայական թագն է: Այս ամենը խրոխտ և հերոսական կեցվածք է տալիս արձանին» (Թոքմաջյան, 2018): Արձանի նյութը վարդագույն մարմարից է, գրանիտե պատվանդանով ընդհանուր

բարձրությունը 5 մ., ճարտարապետն է Ռազմիկ Օհանյանը (տե՛ս նկ. 6) (Խանջյան, 2004):

Լևոն Թոքմաջյանի «Տիգրան Մեծ» աշխատանքը ստեղծվել և ՀՀ նախագահի նստավայրի առջևի մասում տեղադրվել է 2000 թվականին: 2011 թվականի մայիսի 2-ին Տիգրան Մեծի և Նոյի արձանները ճակատամասից ապամոնտաժվել և տեղափոխվել են շենքի հետնամաս (Նոյ նահապետն ու Տիգրան Մեծն ընդամենը տեղափոխվում են, 2011): Աձանը կերտվել է մարմարից, ունի 2,8 x 1,6 x 1,0 մ չափ (Խանջյան, 2004): Արքան նստած է գահին, որի երկու կողմերում պատկերված են մոնչացող առյուծների գլուխներ, դրանք խորհրդանշում են ուժ և զորություն: Արքան կրում է արքայական ծիրանի: Այն ճարմանդով ամրացված է ձախ ուսի վրա: Ձեռքում պահել է արքայական գավազանը, որի գլխիկը սեղմված է կրծքին բացված արևին նմանվող ճառագայթներով. աջ ձեռքը դրված է ծնկին, որի ցուցամատին արքայական մատանին է (այն արքայական պատկանելիության խորհուրդն է արտահայտում), ձախ ոտքը աջից մի փոքր գտնվում է առաջ (տե՛ս նկ.7) (Թոքմաջյան, 200):

Երկու արձանները նույն քանդակագործի հորինվածքն են: Առաջինում արքան կանգնած է, երկրորդում՝ նստած է գահին, դիմագծերը գրեթե նույնն են, նյութը մարմարն է, միայն գույների տարբերությունն է առկա: Քանդակագործի աշխարհայացքը Տիգրան Մեծի կերպարի կերտման առումով չորս տարիների ընդմիջման ընթացքում մեծ փոփոխության չի ենթարկվել, և այն ցույց է տալիս արվեստագետի մնայուն ձեռագիրը:

նկ. 6

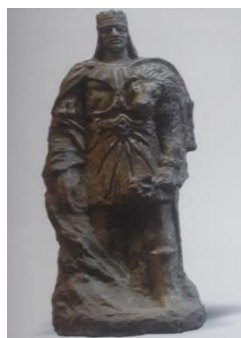

նկ. 7

Հայկ Թոքմաջյանը ստեղծել է Տիգրան Մեծ արքայի բարձրաքանդակը: Ստեղծագործությունը ավելի շատ աչքի է ընկնում իր խորհրդանշական բնույթով,

քան կոնկրետ կերպավորմամբ: Տիգրանի կերպարը այլաբանորեն կարելի է համարել հայրենիքի ուժը և հավերժությունը խորհրդանշող: Չնայած այս գործի ոչ մեծ չափսերին, այն մոնումենտալ հնչեղություն ունի: Արքայական խորհրդանիշների առկայությունը համոզիչ են դարձնում հայոց մեջ արմատացած Տիգրանի ոգին և հզոր էությունը (տե՛ս նկ.8) (Գասպարյան, 2010):

2016 թ. հոկտեմբերի 8-ին՝ Էջմիածին քաղաքի հիմնադրման 2701-ամյակի տոնակատարության ժամանակ, Էջմիածին քաղաքի սրտում բացվեց «Տիգրան Մեծ» հուշարձանը: Այս հուշարձանի տեղադրման գաղափարը եղել է ՀՀ վաստակավոր բժիշկներ Կառլեն և Սառա Եսայաններինը (Շամշյան, 2016): Արձանի հեղինակն է Տիգրան Հովհաննիսյանը: Նա Տիգրան Մեծին պատկերել է արքայի դրամի վրա եղած պատկերի նմանությամբ: Տիգրան Մեծը կանգնած է պատվանդանի վրա ամբողջ հասակով, հայացքն ուղղված դեպի արևմուտք (Մասիս լեռը), ունի երիտասարդ դիմագծեր, կրում է ռազմական հագուստ, որի վրայից իջնում է արքայական ծիրանին, կրծքի երկու կողմերում պատկերված են մեկական արծիվներ (աստվածային իմաստության և ուժի խորհրդանիշ), ձեռքերի բազուկներին կրում է ռազմական բազկակալ, աջ ձեռքում թուր է, իսկ ձախը հենված է մոնչացող առյուծի գլխին՝ մատնեմատին և ճկույթին կրում է մատանիներ, (տե՛ս նկ.9) (Հովհաննիսյան, 2016):

նկ. 8

նկ.9

Արմավիրում 1995 թվականին բացվել է «Տիգրան Մեծ» ռազմամարզական վարժարանը (սկսել է գործել 1996 թվականից)՝ ի պատիվ արցախյան պատերազմում «Մեծն Տիգրան» գնդի ազատամարտիկների կատարած սխրանքների: «Տիգրան Մեծ» ռազմամարզական վարժարանն ունի հատուկ ուղղվածություն՝ պատրաստել կրտսեր կադրեր բանակի համար: Վարժարանի

մուտքի վերևում գտնվում է «Տիգրան Մեծ» շրջանակաձև հարթաքանդակը: Այն պատրաստված է արքայի դրամների նմանությամբ (տե՛ս նկ. 10) (Տիգրան Մեծի անվան ռազմամարզական հատուկ վարժարան, 1996):

նկ. 10

Նմանատիպ մեկ այլ դիմապատկեր առկա է Լոռու մարզի Վանաձոր քաղաքի մշակույթի պալատի ձևավորման հարթաքանդակում: Կենտրոնում երկու երիտասարդ աղջիկներ իրենց ձեռքում պահում են Տիգրան Մեծի պատկերով սկավառակ: Հարթաքանդակի երկու կողմերում գտնվում են հայկական երաժշտական արվեստը ներկայացնող նաժիշտները, պարողները՝ տոնախմբության խաղաղությունը պահպանող զինվորներ (տե՛ս նկ. 11) (Կետիկյան, 2008):

Վանաձորի մշակույթի տան ձևավորման մաս, նկ.11

Հովսեփ Պապիկյանը նույնպես անդրադարձել է Տիգրան Մեծի կերպարին: Նրա կերտած հարթաքանդակի դիմերեսին պատկերված է Տիգրան արքան՝ «Տիգրան Մեծ, 95-55 մ.թ.ա.» մակագրությամբ: Դարձերեսին պատկերված է մարտակառքում կանգնած արքան, որ ուժեղ սլացքով շարժվում է առաջ, դեմքը շրջանագծված է արևի ճառագայթներով՝ խորհրդանշելով արքայի փառքը և հավերժությունը: Ձիերի և կառքի ներքևում գրված է 2000 թիվը: Հավանաբար քանդակագործը ցանկացել է հիշեցնել, որ 2000 տարի առաջ, ի դեմս Տիգրան Մեծի, ունեցել ենք մեր պատմության ոսկեդարը (Մարկոսյան, Սահակյան, 1987):

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Տիգրան Մեծի կերպարի մասին խոսելիս առաջինը մեր մտապատկերում գալիս են նրա պատկերով հատված դրամները, որոնք իր ժամանակի նշանավոր

քաղաքների և դրամահատարանների տնտեսական գործարքների գլխավոր միջոցն էին: Տիգրան Մեծի հռչակը այնքան մեծ էր, որ նրա կերպարը դրամներից անցել է քանդակագործներին: Վերջիններս նրա կերպարը ճանաչելի դարձրին հանրությանը (դիմագծերը և թագի ձևը պահպանվում է, իսկ մարմնի կառուցվածքը դրվել է տարբեր ձևերի մեջ): Մատթեոս Լեսպանանդելի «Տիգրան, հայոց արքա» քանդակը վկայում է հայոց արքայի Ալեքսանդր Մակեդոնացու կողմից տարածված հելլենիստական մշակույթը կրող լինելու փաստի մասին, իսկ այն որ քանդակի բնօրինակը պատրաստվել է Հռոմում և վերակերտվել Փարիզում, Տիգրան Մեծի մեծությունն է խորհրդանշում: Աշխատանքում փորձ է արվել պատմաժամանակագրական, համեմատական, վերլուծական մեթոդների միջոցով ամբողջության մեջ ներկայացնել Տիգրան Մեծի կերպարին նվիրված գործերը: Ընդգծվում է այն կարևոր փաստը, որ Տիգրան Մեծի կերպարը բովանդակային և խորհրդաբանական առումով հարազատ է իր ապրած ժամանակին և այսօր ապրող նրա ժողովրդին՝ հայությանը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

- Ալիշան Ղ.** (2003). *Հայոց հին հավաքը կամ հեթանոսական կրոնը*. Երևան, Էդիթ Պրինտ հրատ.
- Առաքելյան Ա. Գ.** (1959). *Հայ ժողովրդի մրավոր մշակութի զարգացման պատմություն /I դ. մ.թ.ա.-XIVդ./*. Երևան, Հայպետհրատ հրատ.
- Առաքելյան Լ.** (2018). Մեր պատմության մետաղյա ասպետները. «Իրադես» Շաբաթաթերթ, 46, 10–11.
- Ավետիսյան Վ.** (2018). *Տիգրան Մեծի պատկերով հազվագյուտ քար*. <https://blognews.am/arm/news/573538/hazvagyt-u-hnaguyn-qar-ori-vratigran-metsi-dimankarn-e-poragrvats.html>
- Գասպարյան Ա.** (2010). *Տիգրան Մեծի 2150-ամյակի արթիվ*. Երևան, «Աշխարհի հայ նկարիչների միավորում» հ/ կ. <http://www.magaghat.am/archives/35795>
- Թոքմաջյան Լ.** (2018). *Քարեղեն երգեր*. Երևան, Թի Էմ Ջի գրուպ
- Թոքմաջյան Լ.** (2000). *Տիգրան Մեծի հուշարձան*. Երևան. <https://visityerevan.am/places/details/337/am/>

- Խանջյան Ա.** (2003). *Երևանի արձանները. Ճանաչենք հայ մեծերին*. Երևան, ՎՄՎ-Պրինտ հրատ.
- Խաչատրյան Ժ. Դ.** (1998). Ուրարտա-հայկական պաշտամունքային առնչություններ. Բանբեր, 3(96), 61–76. <https://ephbanber@ysu.am>
- Կետիկյան Ժ.** (2008). *Քանդակագործ*. Երևան, Վան Արյան հրատ.
- Համբարձումյան Հ., Թելունց Մ.** (Ed.). (n.d.). *Հայաստանի Հանրապետություն, Հուշադրամներ*. Երևան, Տիգրան Մեծ հրատ.
- Հայազն Տ.** (2005). *Հայկական իշխանական զինանշանները (նկարագրական փորձ)* (Vol. 1). Երևան, հեղինակային հրատ.
- Հայ ժողովրդի պատմություն* (Vol. 1). (1972). Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ.
- Հովհաննիսյան Տ.** (2016). *Տիգրան Մեծի հուշարձան, Արմավիրի մարզ, Վաղարշապատ*. <https://armlur.am/593822/>
- Տիգրան Մեծի անվան ռազմամարզական հատուկ վարժարան*. (1996). Արմավիրի մարզ, Արմավիր.
- Մարկոսյան Օ., Սահակյան Մ.** (Ed.). (1988). *Հայաստանի երիտասարդ նկարիչները*. Երևան, Սովետական գրող հրատ.
- Մուշեղյան Խ.Ա.** (1984). *Դրամական շրջանառությունը Հայաստանում*. Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ, հրատ.
- Շամշյան Գ.** (2016). Հայոց մեծերին ճիշտ ժամանակին ներկայացնում են մեծերը ՀՀ վաստակավոր բժիշկներ Կառլեն և Սառա Եսայանների հերթական նվերը. այս անգամ Էջմիածինցիներին [Video]. <https://shamshyan.com/hy/article/2016/10/08/97878/>
- Վարդան Հ., Հացունի Վ.** (1923). *Պատմություն հին հայ տարազին*. Վենետիկ, Ս. Ղազար հրատ.
- Նոյ նահապետն ու Տիգրան Մեծն ընդամենը տեղափոխվում են*. (2011). <https://www.armversion.am/>
- Alexandre Maral** (2012). *L' «Estat präsent des figures», première description des sculptures des jardins de Versailles après l'installation de la cour*. https://www.persee.fr/doc/bec_0373-6237_2012_num_170_1_464181
- Florent Lecomte** (1700).). *Cabinet des singularités d'architecture, peinture, sculpture*,

et gravure (Vol. 1). Paris.

Pierre De Nolhac (1925). *Versailles Résidence de Louis XIV/Versailles et la Cour de France*. Paris, Louis Conard libraire-éditeur.

REFERENCE LIST

Alishan G. (2003). *Drevnyaya armyanskaya vera ili yazycheskaya religiya (Ancient Armenian faith or pagan religion)*. Erevan, Izd. Pechat. izd.

Arakelyan A. G. (1959). *Istoriya razvitiya intellektual'noj kul'tury armyanskogo naroda (The history of the development of the intellectual culture of the Armenian people) / I vek. do n.e.-XIV vek/,*. Erevan, Ajpetrat izd.

Arakelyan L. (2018). Metallicheskie rycari nashej istorii (*Metal levers of our history*). *Ezhenedel'nik «Razgnevannye»*, 46, 10-11.

Avetisyan V. (2018). Redkij kamen's izobrazheniem Tigrana Velikogo (*Rare stone depicting Tigran the Great*). <https://blognews.am/arm/news/573538/hazvagyut-u-hnaguyn-qar-ori-vra-tigran-metsi-dimankarn-e-poragrvats.html>

Gasparyan A. (2010). K 2150-letiyu Tigrana Velikogo (*To the 2150th anniversary of Tigran the Great*). Erevan, "Associaciya armyanskikh hudozhnikov mira" №. <http://www.magaghat.am/archives/35795>

Tokmadzhyan L. (2018). *Kamennye pesni (Stone songs)*. Erevan, TMG Group

Tokmadzhyan L. (2000). *Pamyatnik Tigranu Velikomu (Monument to Tigran the Great)*. Erevan. <https://visityerevan.am/places/details/337/am/>

Handzhyan A. (2003). *Statui Erevana. Poznakomimsya s velikimi armyanami (Statui Erevana. Poznakomimsya s velikimi armyanami)*. Erevan, VMV-Print izd.

Ketikyan ZH. (2008). *Skul'ptor (Sculptor)*. Erevan Van Ar'ya izd.

Ambarcumyan G., Telunc M. (Red.). (n.d.). *Respublika Armeniya, Pamyatnye monety (Republic of Armenia, Commemorative coins)*. Erevan, Tigran Mec izd.

Hajazn T. (2005). *Armyanskie carskie gerby (Armenian royal coats of arms)*. (oчерk-oчерk) (T. 1). Erevan, avtorskoe izdanie.

- Markosyan O., Saakyan M.** (Red.). (1988). *Molodye hudozhniki Armenii (Young artists of Armenia)*. Erevan, sovetskij pisatel' izd.
- Mushegyan K.A.** (1984). *Denezhnoe obrashchenie v Armenii (Money circulation in Armenia)*. Erevan, AN SSSR, izd.
- Vardan H., Hacuni V.** (1923). *Istoricheskij staryj armyanskij kostyum (Historical old Armenian costume)*. Veneciya, sv. Lazar izd.
- Hachatryan ZH. D.** (1998). *Urartsko-armyanskije religioznye otnosheniya (Urartian-Armenian religious relations)*. Banber, 3 (96), 61–76.
<https://ephbanber@ysu.am>
- Ovannisyan T.** (2016). *Pamyatnik Tigranu Velikomu (Monument to Tigran the Great)* Armavirskij marz, Vagarshapat. <https://armlur.am/593822/>
- Patriarh Noj i Tigran Velikij prosto shevelyatsya (*Patriarch Noah and Tigran the Great just move*). (2011). <https://www.armversion.am/>
- SHamshyan G.** (2016). *V nuzhnoe vremya starejshiny prepodnosyat armyanskim starejshinam ocherednoj podarok zasluzhennyh vrachej Armenii Karlenu i Sary Esaya, na etot raz zhitelyam Echmiadzina (V nuzhnoe vremya starejshiny prepodnosyat armyanskim starejshinam v poryadke ocheredi podarkov zasluzhennym vracham Armenii Karlenu i Sary Esaya, na etot raz zhitelyam Echmiadzina)* [Video].
<https://shamshyan.com/hy/article/2016/10/08/97878/>
- Aleksandr Maral'** (2012). «Gosudarstvennoe predstavlenie figur», pervoe opisanie skul'ptur sadov Versalya posle ustanovki dvora (*"State representation of figures", the first description of the sculptures of the gardens of Versailles after the installation of the court*). https://www.persee.fr/doc/bec_0373-6237_2012_num_170_1_464181
- P'er De Nol'ak** (1925). *Versal' Rezidenciya Lyudovika XIV/Versal' i dvor Francii (Versailles Residence of Louis XIV/Versailles and Court of France)*. Parizh, Lui Konar, knigotorgovec-izdatel'.

Floran Lekont (1700). Kabinet osobennostej arhitektury, zhivopisi, skul'ptury i gravyury
(*The Cabinet features architecture, painting, sculpture and engraving*)
(Tom 1). Parizh.

РЕЗЮМЕ

ХАРАКТЕР ТИГРАНА ВЕЛИКОГО В МОНЕТАХ И СКУЛЬПТУРАХ

МАДОНА МАРТИРОСЯН

Знаменитый образ Тиграна Великого из современных драм (манет) занимает центральное место как в монументальной скульптуре, так и в высокоскульптурной иконографии. Авторские скульпторы-граверы, создавая круглые статуи, изображали Тиграна Великого по-своему, одевая его в подражание одеждам знаменитых римских правителей того времени. И по той простой причине, что знаменитое армянское изображение Тиграна Великого присутствует на драмах только в размере бюста. В данном случае скульпторы даже не стали защищать известный портрет от драмы, они руководствовались собственными идеями. В этом смысле эпизоды более консервативны. В их высоких скульптурах Тигран Великий имеет узнаваемый образ и повторяет образ на портрет манеты. Среди армянских художников статуи Тиграна Великого были созданы представителями рода Токмаджян. Образ царя в их произведениях более символичен, чем по определению конкретен.

Статуя «Тигран, царь Армении» работы Маттеоса Леспаньянделли (XVII век) отличается по форме и содержанию. Ценные скульптуры армянского царя, изображенные на аверсе драм Тиграна Великого, являются оригинальными произведениями искусства, послужившими основой для более поздних скульптурных произведений, изображающих Тиграна Великого.

Статья посвящена образу Тиграна Великого в скульптурном искусстве. На основе историко-хронологического сравнительного анализа произведений сделана попытка понять особенности произведений с изображением Тиграна Великого.

Ключевые слова. Тигран Великий, скульптура, Матеос Леспаньянделли, «Царь Партевстана», Тигран Ованнисян, пнакитес, Овсеп Папикян, «Армянская корона», Красная яшма.

ABSTRACT

THE CHARACTER OF TIGRAN THE GREAT IN COINS AND SCULPTURE

MADONA MARTIROSYAN

The well-known image of Tigran the Great of modern drams occupies a central place in monumental sculpture as well as high-sculpture iconography. While creating round statues, sculptors-engravers depicted Tigran the Great in their own way, dressing him in imitation of the clothes of the famous Roman rulers of the time. The sculptors did not even protect the well-known portrait from the dram: they were guided by their own ideas. In that sense, the episodes are more conservative. In their high sculptures, Tigran the Great has a recognizable image and repeats the image on the drams. Among the Armenian artists, the statues of Tigran the Great were created by the Tokmajian family. In their works, the image of the king is more symbolic than concrete.

The statue "Tigran, King of Armenia" created by Matteos Lespagnandelli (17th century), differs in form and content.

The high-value sculptures of the Armenian king depicted on the obverse of Tigran the Great drams are original works of art.

The article discusses the image of Tigran the Great in sculptural art. Based on the historical and chronological comparative analysis of the works, an attempt was made to understand the features of the works depicting Tigran the Great.

Key words: Tigran the Great, sculpture, Matheos Lespagnandelli, "King of Parthevstan," Tigran Hovhannisyan, pnakites, Hovsep Papikyan, "Armenian Crown," Red Jasper.

Հոդվածը ստացվել է՝ 07.03.2023թ.

Հոդվածն ուղարկվել է գրախոսման՝ 09.03.2023թ.

Հոդվածը երաշխավորվել է հրատարակման՝ 10.04.2023թ.

Խ.ԱՐՈՎՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
АРМЯНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ Х.АБОВЯНА
ARMENIAN STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY AFTER KH. ABOVYAN

<http://scientificnews.aspu.am/>